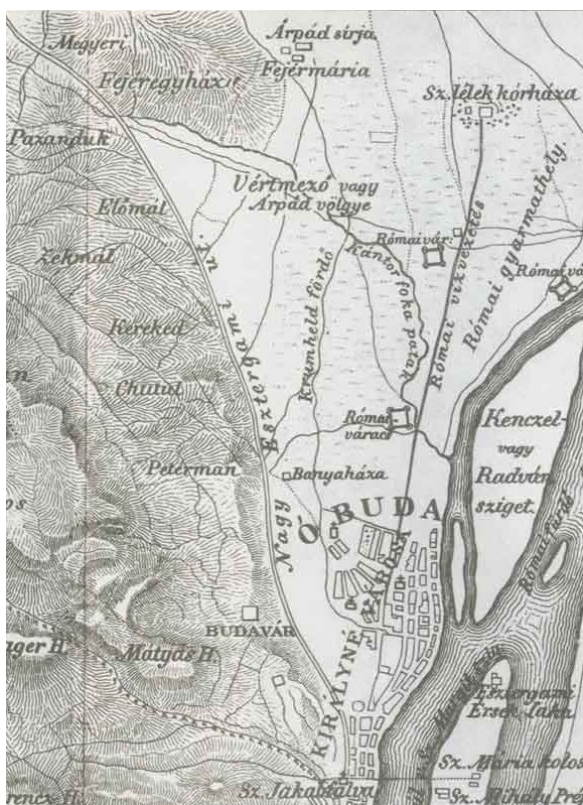

FONS

(Forráskutatás és Történeti Segédtudományok)

XIX. évfolyam

2012. 1. szám

E számunk szerzői

Kádár Tamás (történész, Budapest),
Kanyó Ferenc (ELTE BTK, PhD hallgató),
Pandi Gergely (ELTE BTK, egyetemi hallgató),
Thoroczky Gábor (ELTE BTK, egyetemi adjunktus),
Tóth Péter (ELTE BTK, PhD hallgató)

ELTE BTK = Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar

*

Lapunkat támogatták:
Budapest Főváros Levéltára

Nemzeti
Kulturális
Alap

Nemzeti Kulturális Alap Levéltári Szakkollégium

*

A címlapon

Rupp Jakab: Buda-Pest és környéke helyrajzi története. Pest, 1868.

*

Felelős kiadó: Szentpétery Imre Történettudományi Alapítvány
Szedte és nyomta Budapest Főváros Levéltára Nyomdája
Felelős vezető: Pesti Márta
ISSN 1217-8020

F O N S

(Forráskutatás és Történeti Segédtudományok)

XIX. évfolyam

2012. 1. szám

Fons (Forráskutatás és Történeti Segédtudományok)
Lapinformációk

Alapítás: A folyóiratot 1993-ban alapította a Levéltáros Hallgatók Egyesülete és a Szentpétery Imre Tudományos Diákkör (Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Történelem Segédtudományai Tanszék).

Első évfolyam: 1994

Megjelenés: Évente négy alkalommal (összesen 30 ív).

Publikációs kör: A történelem segédtudományai, forrásfeldolgozások, forrásközlések, illetve ezekben a témákban módszertani kérdések, könyvismertetések, műhelybeszámolók.

Cél: A történeti segédtudományok, a Magyarország történetére vonatkozó források feldolgozása, ismertetése és népszerűsítése a széles olvasóközönség számára, valamint a szakterület kutatói részére.

Kiadó: Szentpétery Imre Történettudományi Alapítvány, 1139 Budapest, Teve utca 3–5.
Az Alapítvány Kuratóriumának elnöke: OBORNI TERÉZ, titkára: POLONKAI ÉVA.

Szerkesztőség: KENYERES ISTVÁN főszerkesztő, DRESKA GÁBOR felelős szerkesztő, OROSS ANDRÁS, SARUSI KISS BÉLA, SÍPOS ANDRÁS szerkesztők, POLONKAI ÉVA szerkesztőségi titkár.

Székhely: Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Történelem Segédtudományai Tanszék.

Postacím: Fons Szerkesztőség, 1139 Budapest, Teve utca 3–5.

E-mail: kenyeresi@bparchiv.hu, dreska@vipmail.hu
siposa@bparchiv.hu, sarusikb@bparchiv.hu
oross.andras@mol.gov.hu, polonkai@bparchiv.hu

Recenziók: A publikációs körbe tartozó kiadványok recenziós példányait a szerkesztőség címén várjuk (ismertetési kötelezettség nélkül).

Kéziratok: A folyóirat számára készített kéziratokat e-mailen a Windows valamely változatában kérjük benyújtani. A kéziratok formai követelményeit a hátsó borítón, a jegyzetelés szabályait a Fons, 2. (1995) 2. sz. 259–267. oldalain foglaltuk össze, kérjük szerzőinket, hogy az ott leírtakat alkalmazzák.

A megjelent cikkek tartalmáért a szerzők felelnek, címük a szerkesztőségben. A Fons másodközlésre nem vállalkozik. Újrakiadás csak a szerkesztőség engedélyével történhet. Kéziratokat és lemezeket nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Különlenyomat: A szerzők 20 különlenyomatot kapnak.

Korábbi számok: Korlátozott számban beszerezhetők a terjesztő címén.

Terjeszti: Budapest Főváros Levéltára, 1139 Budapest, Teve utca 3–5. tel.: 298-7517

KANYÓ FERENC

ŐSBUDA: EGY MODERN MÍTOSZ A TÖRTÉNETTUDOMÁNY TÜKRÉBEN

Jelen írás célja, hogy a szakmai közönség számára is áttekintést nyújtson az Ősbudával kapcsolatos nézetekről. A történész szakma joggal ódzkodik attól, hogy vitába szálljon a gyakran politikai hátszéllel bíró, légvárakat építő amatőr kutatókkal, ugyanakkor számos honlap, televízió valamint a közmédia is teret ad az áltudományos történeti téziseknek. Ezek sajnos visszhangtalanul maradtak a tudományos kutatás részéről. Az egyetlen kivételt Laszlovszky József cikksorozata jelentette.¹ Az egyre inkább elburjánzó „alternatívának” nevezett történelem azonban mára már olyan méreteket öltött, hogy szükséges és indokolt foglalkozni vele, és állításaira reagálni. Az egyik legismertebb, és legnépszerűbb elmélet Ősbudáról szól, egy olyan, mára szándékosan elpusztított városról, amely korábban a magyarok (és természetesen a hunok) központjául szolgált.

Az Ősbudával kapcsolatos „kutatások” három nagyobb szakaszra oszthatóak: a pomázi Ősbudára, amely Sashegyi Sándor amatőr régész nevéhez fűződik, a pilismaróti Ősbudára, amely elsősorban Noszlopi Németh Péter írásain alapul, valamint a budakalászi Ősbudára, amelyet Szörényi Levente és Lánszki Imre képvisel, eltérő helyszíneken.

A pomázi Ősbuda-elmélet és előzményei

Az első elmélet, amely egy harmadik Budát keresett a történeti források alapján, Horváth István nevéhez fűződik. Ő Szent Margit életrajzában talált rá a *Nova Budae* kifejezésre, amelyből azt a következtetést vonta le, hogy Óbuda, azaz *Vetus Buda* mellett létezett a IV. Béla által felépített Várhegyen álló Buda, illetve az óbudai prépost által építtetett Új-Buda, vagy a későbbi történeti munkákban Budaújlak.² A budaújlaki várról szóló elképzelése hosszú ideig ott élt a XIX.

1 Laszlovszky József: Ősbuda, Ős-Budavár I. In: Várak, kastélyok, templomok 4. (2008) 1. sz., 8–11. p.; Uő: Ősbuda, Ős-Budavár II. In: Várak, kastélyok, templomok 4. (2008) 2. sz., 9–11. p. (a továbbiakban: Laszlovszky, 2008.); Uő: Várak, kastélyok, templomok 4. (2008) 3. sz., 12–15. p.

2 Horváth István: Pest szabad királyi városnak régi Ofen német nevééről. Pest, 1810. 16–18. p.

századi történeti kutatásban. Rupp Jakab ugyan határozottan cáfolta Horváth István nézeteit,³ Gömöri Havas Sándor viszont elfogadta Horváth István érvelését, és az Óbudáról szóló összefoglalójában létező várnak tekintette a budaújlaki várat.⁴ Havas Sándor szerint ez a harmadik budai vár a Mátyás-hegy keleti oldalán lett volna, és ez egyúttal azonos a forrásokban említett Etzilburggal is.⁵

A budaújlaki vár kérdésre csak Gerevich László tette a pontot 1962-ben. Szerinte a vélt romok az 1212. évi, és 1355. évi határjárásokban megtalálható Uzaháza hegye nevű helyre utal, amely a Kartal-nemzetség központja volt. Ennek azóta elhordott falmaradványait gondolhatta Horváth István és Gömöri Havas Sándor Budaújlaknak.⁶

A feltételezett budaújlaki vár előzménye volt a XX. században felbukkanó Ósbuda-elméleteknek, jól jelezve azt, hogy milyen ingoványos talajon mozgott a történeti kutatás a főváros topográfiai kérdései kapcsán a XIX. században. Mikor Sashegyi Sándor az 1930-as években megalkotta elképzelését Ósbudáról, csak nagyon kevés topográfiai adat állt rendelkezésünkre a XIX. században a várhegyi Budát megelőző királyi központtal kapcsolatban. Rupp Jakab az óbudai királyi palotát a kiscelli dombra helyezte,⁷ nem tudta azonban sem az óbudai prépostság templomának,⁸ sem pedig az óbudai klarissza kolostornak a helyét.⁹ A fehéregyházi templom, később pálos kolostor helyszínéül pedig a Schwanfelder-nyaralónál megtalált romokat jelölte meg.¹⁰

Salamon Ferenc az óbudai királyi palota kapcsán két helyszín között ingadozott: a kiscelli dombot is megnevezte, mint lehetséges helyszínt, de ő maga inkább arra gondolt, hogy az ún. Királydombon, (a római amfiteátrumnál) lehetett.¹¹ Fehéregyházát ugyan azonosítani véli a Victoria téglagyárnál feltárt

3 *Rupp Jakab*: Buda-Pest és környékének helyrajzi története. Pest, 1868. (a továbbiakban: *Rupp*, 1868.) 7–10. p.

4 *Gömöri Havas Sándor*: Budapest múltja, és a királyi várak Óbudán. In: Budapest Régiségei 3. (1891) 13–14., 29–33. p.

5 Uo. 30–31. p.

6 Budapest Műemlékei II. Szerk.: Horler Miklós. Bp., 1962. (a továbbiakban: BudMűem II.) 380–381. p.

7 *Rupp*, 1868. 4. p.

8 Uo. 16–17. p.

9 Uo. 31. p.

10 Uo. 35. p.

11 *Salamon Ferenc*: Budapest története. II. köt. Bp., 1885. 481–482. p.

romokkal, de például Kurszán váráról, vagy a klarissza kolostorról azt írja, hogy semmilyen pontosabb azonosítást lehetővé tevő nyomuk nem maradt fenn.¹²

A XIX. század történeti-régészeti kutatásának jellemző epizódja a Victoria-, vagy más néven Bohn-téglagyár alatt, (a Bécsi úton található Eurocenter helyén) megtalált kolostor romjainak sorsa, amelyet a történelemtudomány egységesen a fehéregyházi pálos kolostor és templom romjainak tekint.¹³ Fehéregyháza romjainak kulturális jelentőségét már nagyon korán, a XIX. század közepén felismerték, mivel Anonymus leírása alapján itt keresték Árpád sírját. A különböző szerzők által gyakran idézett részlet így szól: „Árpád fejedelem ezután az Úr megtestesülésének 907. esztendejében elköltözött e világból. Tiszteességgel temették el egy patak forrása felett, ahonnan az kömederben folyik Attila király városába. A magyarok megtérése után azon a helyen egy Fehérnek nevezett templomot emeltek a szent Szűz, Mária tiszteletére.” (Veszprémy László fordítása)¹⁴

Több eredménytelen kutatást követően 1850-ben találta meg Érdy János a Schwanfelder-nyaraló közelében azt a XIII. századi kápolnát, amelyet sokáig Árpád sírjának véltek, ezt az álláspontot tükrözte Rupp Jakab összefoglalása is.¹⁵ Később Henszlmann Imre vezetésével hitelesítő ásatást tartottak a helyszínen 1880-ban, de a feltárt kis templom méretei miatt elvetették azt a lehetőséget, hogy az valaha is Árpád sírját rejtette volna. Ennek ellenére Gömöri Havas Sándor kitarzott nézete mellett, hogy ha a megtalált romok nem is Fehéregyházával azonosak, akkor azok valószínűleg annak környékén, Kiscell közelében lehettek.¹⁶ Az Érdy János által feltárt romokat Gerevich László utóbb a középkori Kissing templomaként próbálta azonosítani.¹⁷

Az eseményekkel párhuzamosan merült fel alternatív helyszínként a Victoria-téglagyárnál talált kolostorrom. Először 1867-ben találtak itt római szarkofágokat a téglagyár építkezésénél, majd 1869-ben kerültek elő a templom falai. Ezt követte

12 Uo. 499–500. p.

13 A kolostor bővebb kutatástörténetét ld. *Kanyó Ferenc*: Elméletek az Árpád-kori Magyarország királyi székhelyeiről (Fikció és valóság). (ELTE-BTK szakdolgozat) Bp., 2010. 30–40. p. (a továbbiakban: *Kanyó*, 2010.).

14 *Scriptores rerum Hungaricarum I–II. Edendo operi praeiuit Emericus Szentpétery*. Bp., 1937–1938. (a továbbiakban: SRH) I. 105–106. p.; *Anonymus*: A magyarok cselekedetei. *Kézai Simon*: A magyarok cselekedetei. Bp., 1999. (a továbbiakban: AKS 1999) 45. p.

15 *Rupp*, 1868. 35. p.

16 *Kanyó*, 2010 33. p.

17 BudMűem II. 502. p.

1877-ben egy újabb ásatás, amelyről azonban csak a Zsigmondy Gusztáv által közölt rajzokat ismerjük. 1881-ben egy óbudai polgár a romokat megvásárolta, hogy annak köveit az építkezéséhez felhasználja, de a romok bontása még lőporral is olyan nehezen ment, hogy a bontást abbahagyta. A legjelentősebb ásatásokra Tholt Titusz és Némethy Lajos vezetésével 1884-ben került sor, ekkor feltárták a kolostor kerengőjét. A téglagyár későbbi bővítése során azonban a romok teljesen megsemmisültek, 1911-ben Foerk Jenő már semmit nem talált a kolostor falaiból.¹⁸ A középkori romok teljes pusztulását Csorba Csaba hitelesítő ásatása erősítette meg 1978-ban.¹⁹

Hogy melyik kolostort találták meg a Victoria-téglagyárnál, az nagyon sokáig vita tárgyát képezte. Wekerle László, Tholt Titusz, Gárdonyi Albert, Bártfai Szabó László elfogadta azt, hogy a megtalált kolostor a fehéregyházi pálosoké volt. Némethy Lajos azonban utóbb a klarisszákhoz kötötte a megtalált épületet, és még az 1930-as években is ezt a véleményt fogalmazta meg Garády Sándor.²⁰ Az 1970-es években a klarissza kolostor megtalálása ezt a lehetséges ellenérvet lényegében kiiktatta, addig azonban megmaradt a romok besorolása körüli bizonytalanság. Mégis a fennmaradt dokumentumok alapján úgy tűnik, hogy a megtalált objektum legfeljebb XIV. századi lehetett, ezért nem azonos az Anonymus által említett Árpád sírja fölé emelt templommal. Györffy György ezt az ellentmondást úgy oldotta fel, hogy feltételezte azt, hogy az Árpád sírja fölé emelt kápolna nem került elő, hanem valahol a közelben van, például a Táborhegyi út 14. szám alatt, ahol Tholt Titusz egy XI. századinak látszó kápolna alapfalait találta meg.²¹ Az itt végzett hitelesítő ásatás azonban a Tholt-féle romokat nem találta meg.²² Hasonló nézetet fogalmazott meg Dénes József, aki egy feltáratlan területen sejtí az eredeti kápolnát.²³

Fehéregyháza sikertörténetnek korántsem nevezhető feltárása mellett a XX. században indulnak meg a régészeti vizsgáldások. 1908-ban romok kerülnek elő

18 *Foerk Jenő*: Újabb leletek a Victoria-téglagyár területén. In: Budapest Régiségei 10. (1923). 35–55. p.; BudMüem II. 500–501. p.; *Kanyó*, 2010. 33–35. p.

19 *Kaba Melinda*: A Budapesti Történeti Múzeum ásatásai és leletmentései 1976–82 között. In: Budapest Régiségei 25. (1984) (a továbbiakban: *Kaba*, 1984.) 491. p.

20 *Kanyó*, 2010. 36–40. p. további irodalommal.

21 *Györffy György*: Budapest története az Árpád-korban. In: Budapest története az őskortól az Árpád-kor végéig. Szerk.: Gerevich László. Bp., 1973. 264–265. p.

22 *Kaba*, 1984. 491. p.

23 *Dénes József*: Árpád sírja, Taksony sírja. In: Várak, kastélyok, templomok 1. (2005) 2. sz., 29–31. p.

a Kálvin utcában, a református lelkészlak építkezésénél, amit Lux Kálmán közölt 1916-ban.²⁴ 1923-ban egy poligonális apszis részlete és a korábban előkerült épülethez kapcsolódó falmaradványok kerültek elő.²⁵ Lux Kálmán a Kálvin utcai romokat a prépostság maradványainak vélte, ahogy később Garády Sándor is.²⁶ A Lechner Jenő szerkesztette Budapest Műemlékeiben is így mutatták be a megtalált emlékeket.²⁷ Ezt elsősorban azért gondolták így, mert ekkor még csak a fentebb említett szentélyrészletet ismerték ebből az objektumból. Csemegi József volt az, aki elsőként azonosította a református templom területén megtalált részleteket az óbudai királyi várral. Mivel a prépostságnak már a XI. században állnia kellett, ezért a reformátusok telkén lévő XIII. századi épület nem lehet a prépostság, a XIII. században felépülő óbudai királyi vár viszont igen.²⁸ Csemegi közlése ellenére Garády a Fő téren előkerült háromhajós gótikus templomot összekötötte a református parókia területén talált romokkal.²⁹

Mi volt tehát az általános kép a középkori Óbudáról az 1930-as években? Ismert volt a fehéregyházi pálos kolostor romja, amelyről azonban, mint fentebb említettük, még a harmincas években is heves vitát folytatott Garády Sándor és Gárdonyi Albert. Ismert volt egy rom több részlete a Kálvin utcában, amelyet azonban Csemegi József csak 1943-ban kötött az óbudai királyi palotához, egészen addig az óbudai káptalan romjait látták benne. Az óbudai királyi palota, a klarissza kolostor, a ferences kolostor és a többi egyházi intézmény hulléte ismeretlen maradt, holott a történeti kutatás már 1935-ben elkészítette róluk az első monográfiát Bártfai Szabó László révén.³⁰ Ekkor lépett fel a pomázi Ósbuda elméletével Sashegyi Sándor.

24 *Lux Kálmán*: Árpád-kori építészeti maradványok Óbudán. Bp., 1916. (Különlenyomat a Magyar Mérnök-, és Építészegylet Közlönye 1916. évf. 28–29. számából) (a továbbiakban: *Lux*, 1916.)3–5. p.

25 *Bertalan Vilmosné*: A középkori ásátások — kutatások története Óbudán (1851–1975). In: *Budapest Régiségei* 24/1. (1976) 32. p.

26 *Lux*, 1916. 9–12. p.; *Garády Sándor*: A budai (óbudai) káptalan alapítása. In: *Tanulmányok Budapest múltjából* 7. (1939) (a továbbiakban: *Garády*, 1939.) 80–81. p.

27 *Budapest Műemlékei*. Szerk.: Lechner Jenő. Bp., 1924. 49–50. p.

28 *Csemegi József*: Hol állott egykor az óbudai királyi vár? (Különlenyomat a Magyar Mérnök-, és Építészegylet Közlönye 1943. évi V. számából). Bp., 1943. 6–7. p.

29 *Garády*, 1939. 80–81. p.

30 *Bártfai Szabó László*: Óbuda egyházi intézményei a középkorban. Bp., 1935. (a továbbiakban: *Bártfai*, 1935).

Az Ósbuda elnevezést nála olvashatjuk először abban az értelemben, ahogy manapság elterjedt.³¹ Az „Ósbuda-kutatók” ugyanis a *Vetus Buda* latin elnevezés megfelelőjeként használják ezt a terminus technicum, ami arra utal, hogy a modern Óbudánál létezett egy „ősibb” Buda.

Sashegyi Sándor amatőr régész volt, történeti vagy régészeti tanulmányokat nem végzett. Iskoláinak elvégzése után a Ganz Hajógyárnál majd a Duna Gőzhajózási Társaságnál dolgozott. 1937-es rokkantnyugdíjazása után idejének nagy részét régészeti érdeklődésének szentelte, és számos jelentést küldött a Magyar Nemzeti Múzeum számára. A Szentendrei Múzeum megalakulásáig járási régészeti megbízott is volt, majd ezt követően az újonnan megalakult intézmény restaurátori műhelyében dolgozott. Módszerét alapvetően az jellemezte, hogy a meglévő régészeti emlékek mellé rendelt történeti forrásokat. Két fontosabb állítása volt: egyfelől a Pomáz-Klissza-dombon talált objektum volt *Vetus Buda*, másfelől úgy vélte, hogy Árpád sirja valahol a Pomáz melletti Holdvilág-árokban található.

1939-ben jelent meg a Pomázról szóló kismonográfiája, amelyet Belitzky Jánossal közösen írt. Sashegyi tényként kezeli *Sicambria* pomázi létezését, amelyet a Képes Krónikára alapoz, csakúgy, mint azt, hogy az ókorban a Duna mellett Pomázon a Sican-hegy alatt a Trójából elmenekült lakosok alapították meg a várost.³² Sashegyi szerint az a történeti elgondolás, amely szerint *Sicambria* valójában *Aquincum* volt, téves, mert a mai Óbuda területén számottevő hun leletanyag nem került elő, Pomáz térségében viszont igen.³³ *Sicambiát*, vagyis Etzilburgot később a Noé-hegyén táborozó Árpád vezér hódította meg. Ezt a Noé-hegyet Sashegyi a Pomáz melletti Kő-heggyel azonosította, az azonosítás alapjául pedig az szolgált, hogy az ott élők szerint a Kő-hegyen feklett meg Noé bárkája. (Sashegyi a középkori Noé-hegy helynévből eredezteti ezt a helyi hagyományt).³⁴

Sashegyi szerint a tatárjárás utáni Óbudára vonatkozó oklevelek valójában Ósbudára vonatkoztatandóak, az ott épült XIII. századi királyi palota romjait pedig a pomázi Klissza-dombon tártá föl.³⁵ 1541-ben Óbuda, és a klisszai palota elpusztult, de a romok sorsa végül 1701 után pecsételődött meg, amikor is a

31 *Belitzky János–Sashegyi Sándor*: Pomáz. Bp., 1939. (Anonymus könyvek) (a továbbiakban: *Belitzky–Sashegyi*, 1939.) 15. p.

32 Uo. 9. p.

33 Uo. 15. p.

34 Uo. 16. p.

35 Uo. 19–21. p.

Habsburgok, hogy „Rákóczi felkelő seregei védelmi célul ne használhassák”, felrobbantották a klisszai királyi kastélyt, sőt, az Udvari Kamara szorgalmazta a romok elbontását a környékbeli építkezésekhez.³⁶

Mi a helyzet a klisszai romokkal? A romok közel vannak az 1355. évi határjárásban említett *via magna Strigoniensis*hez, valamint a Dunához is. Ez máris két fontos topográfiai adat, amelyre Sashegyi az ósbudai királyi palota teóriáját felépíthette. A Klissza-dombon először ő végzett ásátásokat 1937-ben. Eredményei felkeltették az addig levelekkel hiába bombázott Nemzeti Múzeum figyelmét is, ezért Nagy Tibor római koros régészt küldték a helyszínre. Mivel az ásátások zömmel csak középkori leletanyagot eredményeztek, ezért Domanovszky György és Gallus Sándor vették át az ásátások irányítását 1940–42 között. Az ásátásokról Domanovszky vezetett feljegyzéseket, amelyek azonban megsemmisültek a világháborúban. 1944-ben Bottyán Árpád is ásott a területen egy csapat cserkész segítségével, ő azonban összetűzésbe keveredett Sashegyivel, ezért kitiltotta az ásátásáról.³⁷ 1994–95 között több hitelesítő ásátás folyt a területen, amellyel sikerült tisztázni az addigi kutatások bizonytalanságait.³⁸

A régészeti emlékek alapján az alábbiakat állapíthatjuk meg: a XI–XII. századtól kezdve egy Árpád-kori falu fejlődött ki a Klissza-dombon, mellette pedig egy román stílusú templom épült, körülötte temetővel. A falu életében változást egy alapincézett kőépület megjelenése hozott a XIII. században, amely vélhetően egy nemesi lakhely lehetett. Az épületet a XIV. század közepén jelentősen kibővítették, és a falu helyén egy rezidencia alakult ki. A templomot is megnagyobbították gótikus stílusban. Ezt követően nagyobb változások már nem történtek, a XVI. században a lelőhely elpusztult.³⁹ A fentebbiek alapján biztosan állíthatjuk, hogy ez a rezidencia nem volt a tatárjárást megelőzően királyi központ. Ha összehasonlítjuk az évtizedekkel később feltárt óbudai emlékekkel, akkor pedig azt is láthatjuk, hogy a kicsiny klisszai kastély sem méreteiben, sem az ott felhasznált anyagok minőségében nem veheti fel a versenyt az óbudai romokkal.⁴⁰

Sashegyi Sándor a Pomáz melletti Holdvilág-árokban sejtette Árpád sírját, ami a korabeli sajtóban sokkal nagyobb hangsúlyt kapott, mint a klisszai kutatások.

36 Uo. 27–28. p.

37 Pomáz. Természeti kincseink, történelmünk, kulturális örökségünk. Szerk.: Laszlovsky József. Pomáz, 2001. (a továbbiakban: *Laszlovsky*, 2001.) 38. p.

38 Uo. 40. p.

39 Uo. 40–41. p.

40 Uo. 49–50. p.

Kutatásainak összefoglalója sokáig a szentendrei múzeumban megtalálható kéziratos hagyatékban volt elérhető, de 1998-ban Szörényi Levente és Csathó Pál közreműködésével megjelent a Holdvilág-árokrol szóló írása. A könyv kiváló összefoglalója mindazon nehézségeknek, amelyekkel Sashegyi szembesült, a korabeli bulvársajtó ugyanis kiszivárogtatta az Árpád sírjáról szóló elméletét, szembe állítva vele csaknem az egész történész és régész szakmát.⁴¹ Mindemellett meg kellett küzdenie a vármegyei hatóságokkal, az anyagi nehézségekkel és olykor a rosszindulatú vádaskodásokkal is. A Holdvilág-árokban állítása szerint két kunbabát talált, ezek egyikét 1944-ben a szentendrei közúzó bezúzatta, míg a róla készült fotó a második világháborúban megsemmisült, így csak Sashegyi rajza alapján ismerhetjük.⁴² A másik kunbaba pedig már az ásatáson darabjaira hullott szét.⁴³ Az általa feltárt, csak az ő rajzából ismert Mithrász-süvegnek tartott leletet pedig a munkásai ellopták az ásatás helyszínéről.⁴⁴

A fentiek a legkevésbé sem erősítették meg Sashegyi ásatásainak hitelességét. Gallus Sándor segítségével az ún. Nagysziklafal tövében egy középkori sírt tárt fel, amit Nemeskéri János vizsgált meg. Utóbb többen azzal vádolták meg Sashegyit, hogy a közeli Lugi-dűlőből hozatta az ásatás helyszínére a csontvázat, amely egyébként az ásatás leletanyagával együtt a Magyar Nemzeti Múzeumba került, de ott megsemmisült a második világháborúban.⁴⁵

Sashegyi hét korszakra osztotta a Holdvilág-árok régészeti jelenségeinek időrendjét: 1. kürtös barlang (Mithrász-szentély); 2. római kőbánya; 3. a barlang honfoglaláskori használatba vétele, az előtérben honfoglaláskori vezetők sziklasírhajai, a sziklafalon kőfülkék; 4. a hely elpusztítása, a barlangbejárat kövel történő eltorlaszolása; 5. Özséb pálos remetéinek barlangja; 6. Pomázi Czikó János alkímiai tevékenysége; 7. XVII–XVIII. századi kohómaradványok a Wattay-család birtoklásának idejéből.⁴⁶

Sashegyi Sándoron kívül mások is kutatták a Holdvilág-árkot. Az árok neve újkori eredetű, ugyanis a XIX. századi térképeken még nincs feltüntetve, a benne

41 Kanyó, 2010. 57. p.

42 Sashegyi Sándor: Holdvilágárok — Holtvilágárok. Bp., 1998. (a továbbiakban: Sashegyi, 1998.) 17–18. p.

43 Uo. 57–59. p.

44 Uo. 27. p.

45 Uo. 59–62. p.; Erdélyi István: Akadémiai ásatások a Holdvilág-árokban. In: Turán 29. (1999) (a továbbiakban: Erdélyi, 1999.) 73. p.

46 Mihály Péter: A Pomáz-Holdvilágárok ásatások elemzése (1941–81). In: Turán 29. (1999) (a továbbiakban: Mihály, 1999.) 77. p.

folyó Asina patak neve pedig a szerb 'jasina' (szakadék) szóból ered.⁴⁷ Erdélyi István 1962-ben végzett ásatásokat itt, melyeket 1971-ben közölt az Archeológiai Értesítő hasábjain. 1963-ban, majd 1966-ban szintén szervezett ásatást, utóbbinak munkatársa volt az a Vértessy György is, aki később fontos szerephez jut majd az Ősbuda-kutatásban.⁴⁸ Erdélyi szerint az itt fellelt régészeti jelenségek a középkori Kovácsi faluhoz kapcsolható bányászattal függhetnek össze.⁴⁹ A Sashegyi által is megemlített kaptárkövek zöme pedig a féldomesztikációs méhészettel kapcsolatos, amely közelben lévő Födemes falu méhészetéhez kapcsolódott, Mihály Péter ugyanakkor megjegyezte, hogy egyes kaptárkövek esetén a méhészeti felhasználás feltételezése problémákba ütközhet.⁵⁰

Összességében kijelenthetjük, hogy a Sashegyi Sándor által végzett azonosítások nem állják meg a helyüket, különösen problémás a középkori források forráskritika nélkül való alkalmazása, és a róluk szóló történeti irodalom ismeretének nagyfokú hiánya. Tény, hogy Sashegyi Sándor idejében valós tudományos alternatíva lehetett volna a Pomáz-Klissza-domb, mint Vetus Buda, de a régészeti és történeti kutatás túllépett Sashegyi megállapításain. A Holdvilág-árok ismert régészeti jelenségei pedig nem támasztják alá azt, hogy ott valaha is egy honfoglaláskori fejedelmi személy nyugodott volna.

Noszlopi Németh Péter és a pilismaróti Ősbuda

Sashegyi Sándor 1958-ban hunyt el, de ekkor már színre lépett Noszlopi Németh Péter, az „Ősbuda-kutatók” újabb generációjának képviselője. A Püski Kiadó által 1998-ban megjelentetett könyv előszava szerint Noszlopi Németh Péter 1955-ben a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Tárának nyújtotta be kéziratát „Árpád-kori Buda nyomai a Pilisben” címmel, majd az MTA-nak küldte el „Attila és az Árpádok romvárosa a Pilisben” című tézisét. 1962-ben a Képes Magyarország című folyóiratban jelent meg Németh Péternek egy írása, és ezt követte 1967 júliusában a Budapest című folyóiratban napvilágot látott cikke. Utóbbi cikkre Tarjányi Sándor, a BTM akkori főigazgatója válaszolt, aki röviden azt írta, hogy Németh Péter felvetései megalapozatlanok. Németh Péternek ez volt az utolsó cikke, amelyet Magyarországon publikált.

47 Erdélyi István: Pomáz-Holdvilágárok. In: Archeológiai Értesítő 98. (1971) 85. p.

48 Erdélyi, 1999. 74. p.; Mihály, 1999. 82. p.

49 Erdélyi, 1999. 76. p.; Laszlovszky, 2001. 43–44. p.

50 Laszlovszky, 2001. 45. p.; Mihály, 1999. 78. 83–85. p.

Az emigráns magyar közösségek lapjai viszont megjelentették Noszlopi Németh Péter írásait, így a Fehér Mátyás Jenő által szerkesztett (előbb az USA-ban, majd Argentínában kiadott) Magyar Történelmi Szemlében, és a Gallus Sándor által szerkesztett (Ausztráliában megjelenő) Magyar Múlt című folyóiratban is publikált a Pilis kapcsán.

Németh Péter Sashegyitől teljesen eltérő módszert választott. Sashegyi az egyes régészeti objektumokat rendelte az adott középkori forrásokhoz, míg Németh Péter felismerte azt, hogy ahhoz, hogy Óbudát elhelyezze valahol Pilismarót térségében, szükséges minden egyes óbudai középkori objektum régészeti és történeti eredményeit megkérdőjelezni. 1971-ben bekövetkezett halála miatt könyve nem jelenhetett meg. Írását, és jegyzeteit a középkori Székesfehérvár létét tagadó Bradák Károly közreműködésével jelentették meg, majd a nagy sikerre való tekintettel 2003-ban változatlan utánnyomással újra kiadták. A könyv szinte teljesen mentes a lábjegyzetektől, (akárcsak Sashegyi megjelent munkái), de van már irodalomjegyzék, és egy kisebb oklevéltár is, amelyet Bradák Károly állított össze.

Noszlopi szerint az addigi történeti kutatás nem tudta hitelt érdemlően bebizonyítani azt, hogy Óbuda valójában Vetus Buda volt. Könyvében felsorolja Schönwiesner Istvántól Györffy Györgyig a sikertelenül járt kutatókat, akik próbálkoztak, de nem jártak sikerrel.⁵¹ Az ő kiindulópontja nem más, mint Anonymus. A Névtelen Jegyző hiteléhez nem férhet kétség, mivel ő „Árpád-kori királyi környezetben élő pap volt. Gestája írásakor számolnia kellett kortársai, udvartársai, egyházi kollégái, felettesei és tanítványai kritikájával. Ez pedig arra kényszerítette, hogy az általánosan ismert tényekkel ellentétes adatokat ne írjon művébe. Kitalált meséket tehát nem írhatott le. Amit megírt, annak — legalábbis az akkori körülményeknek —, az akkori közfelfogásnak meg kellett felelnie. Így az Árpád-kori királyi székhely helyrajzi adatában nem tévedhetett, annak a valóságot kellett tükröznie. Az a leírása tehát, hogy Árpád Attila székhelyén ültette fel tanyáját, és ez lett az Árpád-kori Magyarország királyi székhelye, azt jelenti, hogy — és minden bizonnyal az akkori felfogást tükrözi —, hogy a magyarság fejedelmi udvara tényleg egy régi, jelentős városban telepedett le”.⁵²

Anonymus ily módon történő felhasználása mellett a másik fontos forrása Kézai Simon, akinek hun történetét teljesen hitelesnek véli, ugyanis indoklása szerint Aquincum azért nem lehetett Vetus Buda, vagyis Etzilburg, mert mind

51 Noszlopi Németh Péter: Az Árpád-kori Buda nyomai a Pilisben. Bp., 1998. (a továbbiakban: Noszlopi, 1998.) 7. p.

52 Uo. 8–9. p.

Kézai, mind pedig Anonymus beszámol az ott zajló építkezésekről, amit Attila rendelt el, márpedig ennek nyomát a mai Óbudán nem találni, ezért a mai Óbudán nem lehetett Vetus Buda sem.⁵³ Csemegi József hivatkozva pedig megállapította, hogy a mai Óbuda területén a XIII. századnál korábbi maradványok nem voltak, mert ezt a korszakot a római építkezés előzi meg időben. Így az Anonymus, és Kézai által megírt Árpád-kori épületek nem lehettek Óbudán.⁵⁴ Ez az Attila-féle város 455-ben pusztult el egy földrengés során, és ezt a várost rabolta ki Nagy Károly akkor, amikor legyőzte az avarokat. Ennek emlékére a helyszínen templomot is emeltetett Bonfini szerint.⁵⁵ Noszlopi Németh Péter a budai káptalanra vonatkozó lengyel forrás kapcsán megjegyzi, hogy a 'bazoar' nem jelentheti a 'Budavár' nevet, az valójában a 'Vasvár' név megfelelője.⁵⁶ Ez a Vasvár valahol Esztergom közelében kellett legyen.⁵⁷

Következő állítása, hogy az Ofen név azonos Pesttel, és a mai Budát a németek már 1235-ben Ofennek nevezik. A mai Óbuda legrégebbi neve tehát Ofen, vagyis Pest, míg később az Alt-Ofen (Öreg-Pest) nevet kapta meg a várhegyi Buda felépítése után. Az Alt-Ofen nevet ugyanakkor használják, mikor az igazi Budát Etzilburgnak nevezik, és mindkettőt a németek használták, tehát a mai Óbuda nem lehetett Alt-Ofen, nem lehetett azonos Attila városával.⁵⁸

Az Árpád sírjával kapcsolatos nézeteit több oldalas Bártfai László idézettel kezdi, sajnos sem az első, sem pedig a második kiadás nem jelzi, hogy hol zárul le az idézet.⁵⁹ A kutatások sikertelenségének az okát abban látja, hogy Katona István helytelenül Óbudán azonosította Vetus Budát. Ennek oka részben az volt, hogy a török időben a lakosság teljesen kipusztult, részben pedig az, hogy a Habsburgok

53 Uo. 9–10. p.

54 Uo. 11. p.

55 Uo. 12. p.; *Rerum Ungaricarum decades I–IV. ???*, 1936. (Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum) (a továbbiakban: *Bonfini*, 1936.) I. köt. 193. p.

56 *Noszlopi Németh Péter*: Ismeretlen romok a Pilisben. (Új történelmi felfedezések). In: *Országépítő 2.* (1990) (a továbbiakban: *Noszlopi*, 1990.) 18–28. p. [= *Uő*: Ismeretlen romok a Pilisben. Magyar Történelmi Szemle 1. (1970) (Buenos Aires) 84–100. p.]; A forráshelyről bővebben lásd pl. *Karácsonyi János*: Péter király és az ó-budai prépostság. In: *Századok 4.* (1897) 34. 294–295. p., ill. *Garády*, 1939, 70–73. p.

57 *Noszlopi*, 1998. 13. p.

58 *Noszlopi*, 1990. 18. p.; *Uő*, 1998. 13–14. p.

59 *Noszlopi*, 1998. 14–17. p., idézi az alábbi: *Bártfai Szabó László*: Hol állott Fehéregyháza Óbudán? Bp., 1934. (Különlenyomat a Magyar Kultúra 1934. évi folyamából) 1–6. p. További pontatlanság, hogy Gömöri Havas Sándort Noszlopi pl. Havas Rezsőnek nevezi, illetőleg a lábjegyzetben helytelenül adja meg Bártfai idézett tanulmányának a címét.

szándékosan és tudatosan felrobbantották, elplanírozták és megsemmisítették a régi Buda nyomait. Az is az osztrák történészek és politikusok bűne, hogy szándékosan odáig hatottak, hogy a magyar nép elfelejtse az egykori királyi vár helyét.⁶⁰ Az első tudatos hamisítás Schönwiesner István nevéhez fűződik, amikor is megállapította, hogy Bonfini hazudott akkor, amikor azt mondta, hogy talált egy Sicambria feliratú követ.⁶¹ Noszlopi szerint valójában régészeti leletek bizonyították be azt, hogy létezett egy sicamberekből álló katonai alakulat Aquincum területén, ami akár egy sicambriai legio létre is utalhat.⁶² Németh Péter elismeri ugyanakkor azt, hogy a római időkből semmilyen közlés nem támasztotta alá Sicambria létezését, ezért feltételezi, hogy ez a város valójában Herculia néven szerepel a római forrásokban.

Az óbudai emlékek közül számos középkori objektumot hiányol: Fehéregyházát, a prépostsági templomot, az óbudai klarissza kolostort, és a ferences kolostort is. Minderre az ötvenes évek kutatásaiból hoz különböző idézeteket.⁶³ Hiányolja Óbudáról a hun, és Árpád-kori leleteket, amelyek bizonyítanák az itt meglévő Attila-város, Etzilburg, meglétét. Ugyan tud számos Árpád-kori faragványról, amelyek „lehetnek Árpád-koriak is”, de hiányolja az ezt igazoló keltező értékű leleteket.⁶⁴ Mindezen állításait pedig az egyes emlékeken végigmenő szisztematikus cáfolattal igyekszik bizonyítani.

*Alba Ecclesiá*ról megjegyzi, hogy a Victoria-téglagyár területén feltárt romcsoport nem lehet XV. századnál korábbi, ezért nem lehet Árpád sírja, ennek megállapításakor pedig a Budapest Műemlékei vonatkozó fejezetére hivatkozik.⁶⁵ Az óbudai királynéi várról megállapítja, hogy az előkerült leletanyag csekély számú, ezért nem is lehet azonos azzal a várral, amely a X–XI. században már állt.⁶⁶ Az óbudai prépostsági templomról azt írja, hogy annak a romjai, csak XV. századiak, hiába találtak a közelben Árpád-kori faragványokat, Árpád-kori leletek nem kerültek elő a faragványokon kívül.⁶⁷ Ugyanitt tárgyalja azt, hogy vannak ugyan feltételezések, mely szerint a Lajos u. 158. szám alatt van a

60 Noszlopi, 1998. 18. p.

61 Noszlopi, 1990. 19. p.; *Uő*, 1998. 19. p.

62 Noszlopi, 1990. 19. p.

63 Noszlopi, 1998. 22. p.

64 Uo. 24. p.

65 Uo. 25–26. p.; BudMűem II. 499–501. p.

66 Noszlopi, 1998. 26. p.; BudMűem II. 372–382. p.

67 Noszlopi, 1998. 28–29. p.; BudMűem II. 399–400. p.

klarissza kolostor, valójában azt nem találták meg.⁶⁸ A Budakeszi út 93. szám alatt azonosított budaszentlőrinci pálos kolostorról hasonló véleménnyel van, szerinte nem került elő olyan lelet, ami ezt igazolná, sőt, mivel van egy 1541-es oklevél, amelyet a szentlőrinci kolostorból kelteznek, ezért az nem lehetett Buda területén, miután Buda környékét 15 évvel korábban teljesen feldúlták.⁶⁹ A pálos kolostor valójában Pilisszentkereszt közelében lehetett, ahogy a szentléleki kolostor is Pilisszentlélek mellett található.⁷⁰

Merre is található tehát akkor Ősbuda, ha nem a mai Óbudán? Noszlopi Németh Péter első azonosítási pontja a Pilismarót közelében fekvő Herculia volt. Herculia a római korban fontos vallási központ, és Herculesről általában olyan helyeket szoktak elnevezni, amelyeknél meleg vízű forrás található. Az, hogy jelenleg ilyen forrás Pilismarót közelében nincs, még nem zárja ki azt, hogy valaha volt ilyen.⁷¹ A Pilismarót közelében lévő Basaharc településnél pedig találtak egy *Ad Herculiam* feliratú útjelző követ, tehát a környéken, a pilisi hegyek között, létezett ez a település. A meleg vízű forrásokat valószínűleg egy földrengés pusztította el.⁷² Herculiát Finály Gábor Pilismaróton ásta ki, erről pedig középkori források, így Wolfgang Lazius, és Abraham Ortelius megjegyzik, hogy azonos volt Sicambriával.⁷³ Evlia Cselebi szerint Buda Esztergomtól két kanakra volt, Kanizsától viszont negyvenre, ez pedig csak akkor lehet megbízható adat, ha az Esztergom-Pilismarót távolságot vesszük kettőnek, különben a Kanizsa-Buda távolság több mint 1000 km-re nő. Mind Evlia Cselebi, mind pedig a Tarikhi Üngürüş megemlíti, hogy Esztergom alatt a Duna mentén van egy nagy város.⁷⁴

Árpád és Attila sírja ezen a helyen található, amiről a Tarikhi Üngürüş megjegyzi, hogy Attilát a régi Buda mellett temették el. Kézai erről a temetkezésről annyit ír, hogy a Köveazoa nevű helyen temették el Attilát az országút mellett a Bálvány-kőnél, ott, ahol a hun kapitányokat Bélát, Kevét, és Kadocsát.⁷⁵ Ez a Bálvány-kő nem más, mint a Pilismarót-Basaharc közelében található Szamár-hegy, amely régen Szamár-kő volt, és ez pedig a pogány Bálvány-kőre utal.⁷⁶

68 Noszlopi, 1998. 29. p.

69 Uo. 29–30. p.

70 Uo. 30. p.

71 Uo. 31. p.

72 Uo. 31–32. p.

73 Noszlopi, 1990. 21. p.

74 Noszlopi, 1998. 35–37. p.

75 Uo. 37–38. p.; AKS 1999. 101. p.; SRH I. 161. p.

76 Noszlopi, 1998. 38. p.

Ezt a feltételezést erősíti, hogy az 1212. évi II. András-féle határjáró oklevélben az esztergomi nagy út kifejezés mellett szerepel a Szamárkö, és a Köves-völgy megnevezés is. A Pilismarót-Basaharc feletti Hosszú-hegyen pedig nagyméretű fallal körülkerített objektumok találhatók.⁷⁷ A Basaharc-Vasarc név pedig a Vasvár névből ered, és amint azt már fentebb idéztük a szerzőtől, ez a budai káptalan helyét jelenti egy lengyelországi krónika alapján.⁷⁸

A pálos kolostornak, amelyet Mátyás rendelkezésére 1493-tól kerül a pálosok kezére, Pilismaróton is vannak jelei, a maróti pálos kolostor ugyanis ugyanebben az időben kezdi meg a működését. Romjai Noszlopi Németh Péter idejében még láthatók voltak.⁷⁹

Dömös, és Dobogókő között van egy Árpád-vár nevű hegy, amelynek tetején található az Árpád-vár, egy teljesen lerombolt, a szakemberek által középkori eredetű várnak meghatározott objektum.⁸⁰ Az Árpád-váron kívül további várak még Szakó-hegyi vár, a Hosszú-hegyi vár, és a Szamár-hegyi vár.⁸¹ Valójában tehát a Pilis egykor egy nagyon sűrűn lakott terület lehetett Németh Péter szerint. Ez a terület a török időkben szenvedte el az első nagy pusztulást, amikor a lakosságot kiirtották, és az épületek köveit is eladták. A tervszerű pusztítást betetőzte a Habsburgok általi rombolás, amely ellenezte azt, hogy egy ősi kultúrájú magyar központ létezzen ezen a vidéken.⁸²

Könyvét okleveles vizsgálatokkal zárja le: keresi azokat a pontokat az általa meghatározott helyszínen, amelyeket az oklevelek említenek. Ezek pedig a következők: az esztergomi nagy út, amely Esztergom közelsége miatt kapta a nevét;⁸³ a *Villa de Aqua Calida*, vagyis Melegvíz falu, amelyet egy 1290-es oklevél Esztergom külvárosában sorol fel, ahol a keresztes ispotály volt található;⁸⁴ Őrs földje, amely Eörs formában megtalálható Pilisszentkereszt határában;⁸⁵ Guerchey falu, (Gercse), amelyet nem találtak meg a mai Buda, és

77 *Noszlopi*, 1990. 22. p.

78 *Noszlopi*, 1998. 47–48. p.

79 Uo. 43–46. p.

80 Uo. 49. p.

81 Uo. 50–51. p.

82 Uo. 54–55. p.

83 Uo. 56–57. p.

84 Uo. 57–59. p.; *Monumenta Ecclesiae Strigoniensis* II. köt. (1273–1321) Szerk.: Knauz Nándor. 270–271. p. A könyv törzsszövegében található hivatkozás téves.

85 *Noszlopi*, 1998. 59–61. p.

Óbuda határában, bár Noszlopi szintén nem azonosítja közelebbről;⁸⁶ Passanduk falu; Géza király piaca; valamint Kurszán vára, amely azonos a pilisi Hamvas-kővel.⁸⁷ Az *Insula Leporum*ot Noszlopi Németh Péter *Insula Leporum*ként oldja fel, és egy Pilismarót közelében lévő, ma már főlí víz alatt található szigettel azonosítja. A rajta lévő középkori emlékek nagy részét valószínűleg a Duna elmosta.⁸⁸

Röviden így szól Noszlopi Németh Péter Óbuda-víziója. Bizonyítási eljárása két részre bontható: egyfelől az Óbudán megtalált emlékek azonosítását támadja, rámutat a régészeti leletek hiányára és a kronológiai ellentmondásokra, másfelől az egyes objektumokat áthelyezi a mai Óbudáról Pilismarót közelébe, és megpróbálja kimutatni, hogy azok valójában ott vannak, az oklevelek leírásának pedig az új helyszín jobban megfelel. Míg a régészeti megfigyelésekről alkotott ítélete magyarázható azzal, hogy az 1971-ben bekövetkezett halála miatt az újabb feltárásokat már nem kísérhette figyelemmel, addig történeti megállapításai során számos hibát követett el, és állításait ezekre építette.

Elméletének egyik legsúlyosabb problémája a római korral kapcsolatos. A római történelemmel kapcsolatban Anonymust és Kézait használja fel, azonban egyikük sem bír semmilyen relevanciával a római kori történelem kapcsán, az ókorra nézve nem tekinthetőek elsődleges forrásnak. E szerzők ismerhettek ugyan korlátozott mértékben ókori forrásokat, de ennél sokkal nagyobb számú római kori forrás volt ismeretlen Anonymus, és Kézai előtt, amelyek ma már számunkra elérhetőek. Így Noszlopi Németh Péter anakronisztikus érvei, amely szerint Kézai és Anonymus nyomán Óbudán keresnünk kellene nagyméretű római romokat, és azok felett Attila által emelt falakat, nem állják meg a helyüket.⁸⁹ Téved tehát akkor is, amikor Sicambiát római településként írja le. A valóság ezzel szemben az, hogy semmilyen ókori lelet nem erősítette meg azt, hogy valaha Sicambria néven város létezett volna az ókorban.⁹⁰

86 Uo. 61–62. p.

87 Uo. 80. p.

88 Uo. 65–67., 71–78. p.

89 Uo. 11. p.

90 Pl.: Pannonia régészeti kézikönyve. Szerk.: Mócsy András, Fitz Jenő. Bp., 1990. (a továbbiakban: PRK 1990.) A városok, és különböző jogállású települések köréből a név teljesen hiányzik, valószínűtlen, hogy a római kori régészet egyetlen feliratos emléket se talált volna az ókori Sicambria városáról. *Hóman Bálint*: A magyar hún-hagyomány. Bp., 1925. 31. p.; *Eckhardt Sándor*: Sicambria. Egy középkori monda életrajza. (Különlenyomat a Minerva 1927. évf.) Bp., 1928. (a továbbiakban: *Eckhardt*, 1927.) 27–31. p.; *Szűcs Jenő*: Társadalomelmélet, politikai

Sicambria neve az ókori sugamberek törzséből származott, akikről az ókori kútfők úgy tudósítanak, hogy a Rajna alsó szakaszán élt germán nép voltak. Sicambria legendája a francia kultúrkörből kerül át Magyarországra, és így terjed el itt a középkori forrásokban. Sicambria kultúrtörténeti vonatkozásait Eckhardt Sándor tárta föl. Eckhardt, Hóman Bálinttal ellentétben, nem Viterbói Gottfriedtől származtatja a hun hagyomány Sicambiára vonatkozó részét, hanem önálló magyarországi hagyomány termékének tekinti. (Attila, és a magyarországi hun hagyomány más elemei ugyanakkor velencei közvetítéssel kerültek hazánkba).⁹¹ Eckhardt szerint a Sicambria–Buda azonosítás már egy önálló, helyi hagyomány termékének tekinthető.⁹²

A francia mondakörből származó Sicambria elnevezés valamikor a XII–XIII. században honosodott meg Magyarországon.⁹³ Sicambria mint helynév természetesen előfordul a magyarországi középkori forrásokban is, a XIII. század krónikás hagyományából átkerült az okleveles gyakorlatba is. A XIV. századtól kezdve az óbudaai klarissza kolostor kapcsán fordult elő ez a helynév, majd a XVI. században már Sicambria egy konkrét helyet, Aquincum romjait jelölte.⁹⁴ Mindezek ellenére a hagyományos Vetus Buda elnevezéshez képest Sicambria kifejezetten ritkán szerepelt helynévként az oklevelekben.⁹⁵

Castra ad Herculem valóban létezett Pilismarót közelében, ugyanakkor nem öltött semmilyen városias jelleget.⁹⁶ Az *Itinerarium Antonii* szerint Solvától 12, Cirpitől 9 mérföldre volt. Az erődöt 294–297 között Diocletianus parancsára építették, majd Valentinianus császár alatt a Kr. u. IV. században újjáépítették. Területén az *equites Dalmati*, és az *auxilii Herculensia* állomásozott, 70–80 síros temetőjét a késő császárkori időkben is használták.⁹⁷ A területet soha nem hívták Sicambiának a római időkben.

teória és történelemszemlélet Kézai Simon Gesta Hungarorumában. In: Századok 107. (1973) 573–580. p.

91 Eckhardt Sándor: A pannóniai hún történet keletkezése. In: Századok 62. (1928) 480–487. p. (a továbbiakban: Eckhardt, 1928.).

92 Eckhardt, 1927. 31. p.

93 Uo.

94 A Sicambiával kapcsolatos oklevelek felsorolását lásd: Kanyó, 2010. 65–68. p.

95 Uo. 76–77. p.

96 Merczi, Mónika: Pilismarót Fort. In: The Roman army in Pannonia. An archeological guide of the Ripa Pannonica. Pécs, 2003. (a továbbiakban: Merczi, 2003.) 89–90. p.

97 Visy Zsolt: A római limes Magyarországon. Bp., 1989. (a továbbiakban: Visy, 1989.) 68–70. p.; Merczi, 2003. 90. p.

Nem tudunk továbbá arról sem, hiába írt róla Bonfini, hogy sicamber legio valaha is létezett volna. Ez a név csak a középkori forrásokban bukkan fel, az ókori adatok nem tudnak róla.⁹⁸ Németh Péter tehát hiába feltételezett ilyen nevű települést, nem létezett, a Bonfini-féle feliratról pedig a római koros kutatók úgy gondolják, hogy az egy hamisítvány lehetett.⁹⁹ Noszlopi Németh Péter adata a sicamber cohorsról Szilágyi János publikációin alapszik.¹⁰⁰ Hozzá kell tegyem, hogy erről a cohorsról a legújabb összefoglalás semmit nem tud.¹⁰¹ Nem véletlenül: az említett cikkben Szilágyi János megpróbált új cohorsokat kreálni rosszul olvasható, és töredékes téglabélyegek alapján, ezeket azonban feliratok vagy diplomák nem erősítették meg, így létezésük fikció. Bonfini az alábbiakat írja: *Legio sicamborum hic praesidio collocata civitatem aedificaverunt quam ex suo nomine Sicambriam vocaverunt*.¹⁰² Azt, hogy a felirat hamisítvány, a legio Sicamborumról szóló egyéb római kori források teljes hiánya miatt gondolják így.

Azok a várakozások tehát, amelyek egy hun kori nagyméretű várost várnak Óbuda alatt, megalapozatlanok Németh Péter részéről. A kérdés folytatása az, hogy joggal vonja-e kétségbe, hogy itt bármilyen Árpád-kori maradvány előkerült? A válasz azért nehéz, mert Noszlopi Németh Péter időnként pontatlanul fogalmaz: egyszer elismeri, hogy vannak XIII. századi faragványok Óbudáról,¹⁰³ máskor viszont a teljes Árpád-kort hiányolja.¹⁰⁴ Amint fentebb is láthattuk, nincs okunk rá, hogy egy Sicambriának nevezett római, hun, majd kora Árpád-kori várost képzeljünk Óbuda alá, vagy Ósbuda helyére.¹⁰⁵ Az oklevelekben szereplő Vetus Buda csak azután kezdett el királyi központtá válni, amikor az esztergomi

98 PRK 1990. 71–72. p.

99 Ritoókné Szalay Ágnes: A római fölíratok gyűjtői Pannoniában. In: Pannonia Regia. Művészet a Dunántúlon. Szerk.: Mikó Árpád, Takács Imre. Bp., 1994. (a továbbiakban: *Ritoókné*, 1994.) 320–322. p.

100 Szilágyi János: Aquincum. Bp., 1956. 95. p.; vö. *Uő*: Legújabban talált írásos emlékek Aquincum életéhez. Budapest Régiségei 15. (1950) 462–464. p.

101 PRK 1990. 72–82. p.

102 Bonfini 1936. I. köt. 34. p.

103 Noszlopi, 1998. 27–28. p.

104 Uo. 24. p.

105 Laszlovszky, 2008. 11. p.

királyi palotát az érseknek adta a király. Állandó jellegű királyi központtá csak a XIII. század második évtizedétől kezdve vált Óbuda.¹⁰⁶

Nézzük végig a megtalált emlékek Noszlopi-féle kritikáját. Fontos megemlítenem, hogy korántsem ismerhette valamennyi feltárást, mert a feltárások zömét csak a szerző 1971-ben bekövetkezett halála után publikálták. Fehéregyháza, vagyis Alba Ecclesia kapcsán azt írja, hogy a megtalált romok a XV. századnál nem korábbiak, tehát nem lehetnek egy XI. századnál korábbi templom romjai.¹⁰⁷ Ez a kritika kétségtől jogosnak nevezhető. Noha idézi a Budapest Műemlékei II. kötetének leírását, Noszlopi Németh Péter egy sort sem ír a Tholt Titusz által feltalált korai romokról, amelyekről viszont az általa idézett kötet megemlékezik.¹⁰⁸ Vagyis Noszlopi Németh Péter ebben az esetben szelektált a forrásai között, nem említve meg a Tholt-féle romokat. Az óbudai királynéi vár kapcsán a legújabb szakirodalom szintén nem fordulhatott meg Németh Péter kezében, ezért forrásul továbbra is csak a Budapest Műemlékei II. kötetét választotta. Itt is azzal a feltétellel indította vizsgálódását, hogy a várnak már állnia kellett a X–XI. században.¹⁰⁹ Fentebb már utaltunk rá, hogy ez az elvárás az okleveles anyag alapján megalapozatlan. Így hát az előkerült leletanyag, amely a XIII. századtól indul, pontosan lefedti a királynéi várral szemben támasztott történeti, és régészeti kívánságokat.¹¹⁰

Az óbudai prépostsági templom kapcsán két ellentétes véleményt is idéz, mivel ekkoriban még bizonytalan volt a romok azonosítása.¹¹¹ A modern kutatás azonban ezt a templomot megtalálta.¹¹² XII–XIII. századi kőfaragványok mutatják, hogy a feltárások nem csak XV. századi emlékeket eredményeztek, annak ellenére, hogy Noszlopi Németh Péter ezt állította.¹¹³ Ő még úgy tudja, hogy a Lajos u.

106 *Altmann Júlia–Bertalan Vilmosné: A középkori Óbuda.* In: Óbuda évszázadai. Szerk.: Kiss Csongor–Mocsy Ferenc. Bp., 1995. (a továbbiakban: *Altmann–Bertalan*, 1995.) 159–160. p. Az ezzel kapcsolatos Kumorovitz–Györffy-vitáról ld. *Kanyó*, 2010. 21–24. p.

107 *Noszlopi*, 1998. 27. p.

108 *BudMűem* II. 500. p.

109 *Noszlopi*, 1998. 26. p.

110 *Altmann Júlia: Újabb kutatások az óbudai királyi, illetve királynéi vár területén.* Budapest Régiségei 24/1. (1976) 249–251. p.

111 *Noszlopi*, 1998. 28–29. p.

112 *Altmann Júlia–Bertalan Vilmosné–Kárpáti Zoltán: A budai (óbudai) társaskáptalan Péter temploma.* Budapest Régiségei 37. (2003) 39–62. p.

113 *Altmann–Bertalan*, 1995. 155–158. p.

158. szám alatt található a klarissza kolostor, de azóta ez az óbudai emlék szintén előkerült.¹¹⁴

Hogyan összegezhethetjük tehát Noszlopi Németh Péter munkáját az Árpád-kori Budáról? Először is a módszertani alapvetése helyes: ahhoz, hogy Vetus Budát valahol máshol azonosítsuk, a ma ismert óbudai középkori emlékek mindegyikéről be kell bizonyítani, hogy velük kapcsolatban a kutatás tévedett. Noszlopi Németh Péter korában még számos emlék ismeretlen volt a történészek és a régészek előtt. Nem tudtuk pl. a klarissza kolostor és a ferences kolostor helyét, vitatott, vagy legalábbis frissen elfogadott volt csak az óbudai királynéi vár helye, és mind a mai napig kérdőjelek övezik az Árpád sírjával kapcsolatos kutatásokat. Ezért Noszlopi Németh Péter feltevése, hogy valahol máshol keressük Óbudát, nem volt teljesen megalapozatlan. Mai ismereteink alapján azonban legtöbb kifogása idejét múlt, sőt, az általa hiányolt objektumok, és az általa hiányolt egyes korszakok emlékeit is felszínre hozta a régészeti kutatás. Az Óbudaként megjelölt területen talált kicsiny római rom, valamint a Pilismarót térségébe vetített okleveles adatok nem adják ki olyan pontosan az egykori Vetus Buda helyrajzát, ahogyan azt ma a feltárt emlékek alapján megismerhetjük Óbudán. Németh Péter tehát részben helyes módszerekkel, de eredménytelenül próbálta meg bizonygatni a maga igazát arról, hogy a mai Óbuda nem volt azonos Vetus Budával. Hatása a kortársaira csekély volt, azonban könyvének 1998-as, majd 2003-as kiadása ismertté tette az „Ósbuda-kutatók” körében, így az általa elkövetett módszertani hibák és tévedések szerves részévé váltak az Óbudáról folyó diskurzusnak.

Vértessy György elmélete

Az 1970-es években Vértessy György személyében egy újabb aktív, és különböző folyóiratokban rendszeresen publikáló alakja jelentkezett az „Ósbuda-kutatásoknak”. Vértessy György már 1966-ban kapcsolatba került Sashegyi Sándor hagyatékával Erdélyi István Holdvilág-árokban folytatott ásatásán.¹¹⁵ Noszlopi Németh Péter halála után a hetvenes években számos publikációban ő vette fel az általa elejtett fonalat. Ez olyannyira így van, hogy gyakran Németh Péter munkájából vesz át egész bekezdéseket, anélkül, hogy akár egyetlen

114 Bertalan, 1973. 105. p.

115 Ld. fentebb, valamint Erdélyi, 1999. 74. p. és Mihály, 1999. 82. p.

egyszer hivatkozna Németh Péter munkájára.¹¹⁶ Ez azért különös, mert azt például megemlíti, hogy Sashegyi Sándornak voltak hasonló kutatásai, és töle rajzot, valamint rekonstrukciót is idéz.¹¹⁷ Vértessy aktivítása egyébként ékes cáfolata annak a gyakran hangoztatott állításnak, hogy az „Ősbuda-kutatók” mind a kommunista diktatúrában, mind pedig a rendszerváltás után szándékoltan nem kaptak publikálási lehetőséget.

Noha Vértessy Noszlopi Németh Péterhez hasonlóan, Pilismarót és Esztergom környékén ismeri fel Ősbudát, kiindulópontja és módszertana teljesen különbözik a Németh Péter által megkíséreltektől. Vértessy szerint egyfelől adva vannak olyan török források, mint pl. Pecsevi Ibrahim,¹¹⁸ amelyek teljesen elpusztítottnak írják le a fehéregyházi templomot. A veszprémi püspökség 1702. évi peranyagában azonban, amely pert az esztergomi érsekség ellen a budai főesperesség területén található tizedek ügyében indították, arról írnak, hogy az óbudai Franckl-malom közelében van Fehéregyháza és egy kolostor.¹¹⁹ Ezzel szemben viszont 1719-ben a pálosok által megbízott Terstyánszky László nem találta meg a Pozsonyban őrzött oklevelek adatai alapján Fehéregyházát, hanem azt valahova Pilis megyébe helyezte, és ugyanezt tette Bél Mátyás is, aki ugyan azt írja, hogy a kolostor Budakalász és Pomáz között van, de a leírása Békásmegyerre illik. Vértessy szerint ha az 1702-ben leírt romok lettek volna Fehéregyháza romjai, akkor nem helyezte volna máshová sem Bél Mátyás, sem pedig Terstyánszky, sőt, 1774-ben Turóczi László jezsuita szerzetes azt írta, hogy a kolostor nincs messze azoktól az óbudai romoktól, amelyek Sicambria romjai lehettek.¹²⁰ Az utóbbi nem lehetett a Franckl-malomnál lévő rom, mivel 3–3,5 km távolságra van Aquincumtól, tehát ez nem jelenti a „közel” fogalmát.¹²¹ 1790-ben aztán Katona István már nem talál semmit Óbudán Fehéregyházából.¹²² Vagyis a XVIII. századi adatok alapján

116 Pl. Vértessy György: A régi térképek és metszetek jelentősége a helytörténeti kutatásokban. Geodézia és kartográfia 4. (1975) (a továbbiakban: Vértessy, 1975a.) 273–276. p. egész bekezdések vesz át valószínűleg Noszlopi kéziratából. Vö. Noszlopi, 1998. 14–17. p.

117 Vértessy György: Fehéregyháza kérdése (2. közlemény) Dunakanyar tájékoztató 11. (1975) 2. sz. (a továbbiakban: Vértessy, 1975.) 98–99. p.

118 Vértessy György: Fehéregyháza kérdése (1. közlemény) Dunakanyar tájékoztató 10. (1974) 2. sz. (a továbbiakban: Vértessy, 1974.) 55. p.

119 Vértessy, 1974. 56. p.; Vértessy György: Történelmi barangolás Fehéregyháza körül. Valóság 6. (1976) (a továbbiakban: Vértessy, 1976) 69. p.

120 Vértessy, 1974. 56. p.

121 Uo.

122 Uo. 58. p.

arra következtet, hogy a korabeli szerzők nem rendelkeztek már egyértelmű ismeretekkel arról, hogy hol volt Fehéregyháza, sőt arról sem, hogy hol volt Vetus Buda.¹²³

A következő kiindulópontja Vértessy György érvelésének az Óbuda azonosítása körül zajló vita volt. Sicambria nem lehet azonos Aquincummal, mivel romjai Francesco Giustiniani velencei követ leírása szerint egy magas sziklán a Duna partjáig terjednek, márpedig a mai Óbudán ilyen földrajzi terület nincs.¹²⁴ A mai Óbuda régi neve Alt-Ofen, mégpedig azóta, hogy IV. Béla a tatárjárás után felépítette Budát, vagyis Ofent a pesti Újhegyen.¹²⁵ Hivatkozik IV. Béla egyik oklevelére, amelyben Ó-Pestet a Dunán túl határozza meg, és rámutat arra, hogy ez a meghatározás azonos a mai Dunántúl fogalmával. Wolfgang Lazius térképén szintén Alt-Ofennek nevezik a Budától északra eső települést.¹²⁶ Óbuda pedig azért volt Ofen, vagyis kemence, mert a történeti időkben mindig fejlett kerámiaipara volt, a római kortól egészen a honfoglalás koráig bezárólag.¹²⁷

A bizonyítás következő fontos pontja a budavári Szűz Mária-egyházzal kapcsolatos. Egy 1247-es oklevélben már megemlítik a nevét, mint *ecclesia Novi Montis Budensis*, amelynek „adományozása” a veszprémi püspököt illeti.¹²⁸ Vértessy György szerint azonban alig négy évvel a tatárjárás után a templom nem lehetett kész, ezt pedig hosszas statisztikai fejtegetésekkel próbálja bizonygatni.¹²⁹ 1248-ban egy oklevél arról tudósít, hogy a veszprémi püspök bepanaszolta az esztergomi káptalant és a hévízi kereszteseket, mert lefoglalták a budaújhegyi Szűz Mária egyház jövedelmeit.¹³⁰ 1255-ben viszont a Szűz Mária egyház IV. Bélától jövedelmeket kap, felépítendő a templomot.¹³¹ A statisztikai fejtegetések ezt követően még egyszer visszatérnek: Györffy Budapest történetéből idézve arra jut, hogy képtelenség volt a pesthegyi várat 1245 decembere és 1247 decembere

123 Vértessy, 1975a. 278–279. p.

124 Vértessy, 1975. 88. p.; Uő, 1976. 69. p.

125 Vértessy, 1975. 89. p.

126 Uo. 90. p.

127 Vértessy, 1975. 90–91. p.

128 Vértessy, 1976. 73. p.; Budapest történetének okleveles emlékei (1148–1301). Csánky Dezső gyűjtését kiegészítette és sajtó alá rendezte Gárdonyi Albert. Bp., 1936. (a továbbiakban: BudOkl. I.) 48. p. Publikációiban Vértessy György csak nagyon ritkán adja meg az okleveleinek elérhetőségét, ezért ezeket, ahol szükséges, feltüntettem.

129 Vértessy, 1975. 92. p.

130 Vértessy, 1976. 74. p.; BudOkl. I. 48–49. p.

131 Vértessy, 1975. 93. p.; Uő, 1976. 74. p.

között felépíteni. Vagyis, fejezi be az okfejtését Vértessy, az 1247-es adat biztosan egy másik Szűz Mária-egyházra vonatkozik, nem pedig a pestújhegyire.¹³² Továbbá az Óbuda és az Újbuda név együttes használatának nincs értelme: felesleges egy várost újnak nevezni, ha a másik hasonló nevűt ő- előtaggal látják el.¹³³ IV. Béla 1243-as oklevele említi először az Újhegyi Budát, azt tehát nem a tatárjárás után kezdték el építeni, hanem egy régebbi objektumról kapta a nevét.¹³⁴ A budai vár ráadásul nagyon sokáig Újhegyi Pest névre hallgatott, Vértessy György szerint ugyanis egy településnek ugyanazon a nyelven nem lehet két tulajdonneve.¹³⁵ Ráadásul az óbudai ásatásokból alig került elő valami, ezért sem lehetett az a Buda Óbuda, amit Vetus Budaként ismerünk.¹³⁶

A következő pont, ami Vértessy Györgyöt elgondolkottatta, az a különböző forrásokban előforduló hévizek kapcsolata. Anonymus 46. fejezetében arról ír, hogy Árpád a megyeri révnél átkelt a Dunán, majd tábornokot ültetett a felső hévizekig. Az ott lakó rómaiak mind futásnak eredtek, és Árpád másnap a seregével bevonult Attila király városába.¹³⁷ Felhévíz azonosítását elősegítette a felhévízi keresztesek templomának, és benne Gegellaki Bertalan prépost sírkövének a megtalálása.¹³⁸ Vértessy érthetetlennek találja, hogy Anonymus szerint a város elfoglalása másnapra maradt, holott akkor már nem lehetett benne ellenállás.¹³⁹ Budát több oklevél szerint is a hévizeknél lévőnek írják le, ezek azonban nem azonosak a ma a főváros területén megtalálható hévizekkel, mert Buda, és a hévizek határosak, azonban Felhévíz, és Óbuda között ott volt Szentjakabfalva. A gellérthegyi hévizeknél nem volt semmilyen Buda, a Fehéregyházára feltételezett hévizek pedig messze voltak Óbudától ahhoz, hogy azt a hévizekhez közeleink írják le.¹⁴⁰ Ez a Felhévíz pedig azért sem állhatott a meghatározott Vár alatti területen, mert Vértessy számolása szerint az oklevelekben összesen 16 malomnak kellett

132 Vértessy, 1975. 95. p.; *Uő*: Buda középkori történetének földrajzi ellentmondásai. Geodézia és kartográfia. 5. (1976) (a továbbiakban: Vértessy, 1976b.) 381. p.

133 Vértessy, 1976. 74–75. p.

134 Vértessy, 1975. 95. p. Vértessy nem tudja, de az oklevél vitatott hiteli. Ld. Szentpéteri Imre: Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. I. köt. 1001–1270. Bp., 1923. 224. p. (747 sz.).

135 Vértessy, 1975. 96. p.

136 Uo. 98. p.; Vértessy, 1976b. 375. p.

137 Vértessy, 1975. 99. p.; *Uő*, 1976. 71. p.; SRH I. 93–95. p.

138 Vértessy, 1975. 100. p.; *Uő*, 1976. 71–72. p.; *Uő*, 1976b. 376. p.

139 Vértessy, 1975. 100–101. p.; *Uő*, 1976. 71–72. p.; SRH I. 93–95. p.

140 Vértessy, 1975. 101–102. p.; *Uő*, 1976. 73. p.

működni a Felhévízhez tartozó patakon, és ezeknek egymástól legalább 80–100 méternyire kellett volna lenniük.¹⁴¹

Fehéregyházára visszatérve Mátyás IV. Sixtus pápához írott levelének ellentmondásait emeli ki: ez az 1480-ban keletkezett oklevél arról tudósít, hogy Fehéregyháza egy mérföldre van a királyi palotájától.¹⁴² Egy mérföld a különböző számítások szerint 8–9 km lehetett.¹⁴³ Mátyás azonban azt írja, hogy közel a királyi palotához, ami semmiképpen nem jelenthet 8–9 km-t, legfeljebb 2–3-mat.¹⁴⁴ Francesco Giustiniani ráadásul arról ír, hogy Fehéregyháza 2000 lépésre van Budától, holott az a mai Budától 7,5 km-re van.¹⁴⁵

A fentiekből Vértessy egy harmadik Buda meglétére következtetett. Evlia Cselebi szerint Esztergom egyik városrészét Budin Kalászinak, azaz Buda várának hívták.¹⁴⁶ A két város közelségére utal Albericus krónikája, aki szerint Budát és Esztergomot egy tűz pusztította el 1223-ban.¹⁴⁷ Ez a Buda vár pedig az Esztergom közeli Szent Tamás-hegyen van, ahová a török történetírók a Tepeleden nevű helységet tették. Erre a területre illik az az anonymusi megfogalmazás, amely szerint Attila városa egy olyan területen van, amelyet egy Duna parti magaslatra, a hévizek fölé építettek.¹⁴⁸ Anonymus Gestájának 50. fejezetében olvashatunk arról, hogy Árpád, és serege Etzilburg mellett a Sós-kút mezeje mellett ütötte fel a táborát.¹⁴⁹ Ez a Sós-kút egy 1275-ös oklevélben előfordul mint a Szent Mária szigeti apácáknak adott birtok egyik határa.¹⁵⁰ Ez a Sós-kút azonos az Esztergom közelében lévő Sós-völgygel.¹⁵¹ Esztergom közelében pedig volt egy Hévíz nevű falu, illetve egy tó is, amely az esztergomi keresztesek Szent István-konventjéhez volt köthető.¹⁵²

141 Vértessy, 1975. 103–106. p.; Uő, 1976b. 378–380. p.

142 Monumenta Romana Episcopatus Vesprimiensis (a továbbiakban: MREV) III. köt. Bp., 1902. 268–270. p.

143 Vértessy, 1976. 67. p.

144 Vértessy, 1975. 106–107. p.; Uő, 1976. 67–68. p.

145 Vértessy, 1975. 107. p.; Uő, 1976. 68. p.

146 Vértessy, 1975. 108. p.

147 Uo.; Catalogus fontium historiae Hungariae I–III. Collegit Albinus Franciscus Gombos. Bp., 1937–1938. I. 31. p.

148 Vértessy, 1975. 110. p.

149 SRH I. 99. p.

150 BudOkl. I. 148–149. p. (135. sz.).

151 Vértessy, 1975. 112. p.

152 Uo. 112–115. p.; Vértessy, 1976. 78. p.

Miután bizonyítottak tekintette a harmadik Buda létezését, Vértessy György ugyanahhoz a mondakörhöz nyúlt, amihez Noszlopi Németh Péter: Sicambriához. A monda szerint a trójaiak a Duna melletti Sycan hegynél telepedtek le, ahol felépítették Sicambriát, majd ezt követően elköltöztek innen a Szajna mellé, ahol az országot a vezérükről Francióról Franciaországnak, városukat pedig annak apja után Párizsnak nevezték el. Mivel Tróját is az eposzok alapján találta meg Heinrich Schliemann, ezért Sicambria is létezett, és a sicamber légioról egy téglatöredék is tudósít.¹⁵³ A sicamberek pedig a Frank Birodalom vezető értelmiségi rétegét adták, ezért honosodott meg közöttük ez a mondakör.¹⁵⁴

Hogy Sicambria létező város volt, arról számos középkori történeti forrás tudósít.¹⁵⁵ Kiemelt szerepe van ezek között annak, amely Barbarossa Frigyes 1189-es itteni tartózkodásáról számol be, és amely szerint III. Béla az idős császárt Attila király városába levezette. Ez pedig nem értelmezhető egy olyan távolságra, amely Óbuda, és Esztergom között van.¹⁵⁶

Wolfgang Lazius, és Abraham Ortelius térképein megjelenik Herculia, amelyet más néven Sicambriának neveznek.¹⁵⁷ Az itt látható sziget Pilismarót előtt állt, amelyet azonban az 1595-ös hadi események kapcsán a török sereg feltöltött az Esztergom védelmében lerombolt Sicambria Dunába termelt romjaival.¹⁵⁸ Finály Gábor 1906-os ásatásán egy román stílusú templom maradványaira talált Pilismaróton, amely azonos lehet a Szűz Mária-egyházzal.¹⁵⁹ A már említett Szent Péter egyházat egyszer elpusztultnak írják le (1321, 1471, 1484), egyszer pedig épnek (1348, 1483), vagyis alighanem két Szent Péter templomról lehetett szó, amelyek közül az egyiket ráadásul Szűz Mária nevére is felszentelték. 1308-ban a pápai oklevél az óbudai Szent Péter egyházat a dömösi vár, és egyház szomszédságában írja le.¹⁶⁰ Ez csakis Pilismarót térsége lehetett, Finály Gábor két ott feltárt román kori temploma pedig megoldaná a kettős elnevezés kérdését.¹⁶¹ Sicambria a késő középkorban átlényegül, pl. Oláh Miklósnál: Pasanduk falu

153 Vértessy, 1976a. 19–20. p.

154 Uo. 21. p.

155 Uo. 24–25. p.

156 Uo.

157 Uo. 27–28. p.

158 Vértessy, 1976. 79. p.; Uő, 1976a. 29. p.

159 Vértessy, 1976a. 31. p.

160 Uo. 35–36. p.

161 Uo. 36. p.

helyét veszi át, amely Aquincum romjainak volt a neve.¹⁶² (A Pasanduk=Aquincum azonosítást Noszlopi Németh Pétertől vette át).

Vértessy utolsó közleményének kezdetén azt próbálja bizonyítani, hogy Fehéregyháza nem az a Fehéregyháza, amelyet Óbudán ismerünk.¹⁶³ Az egyik Fehéregyháza, az óbudai, a Mátyás által leírt 1480-as oklevél szerint a hegyek alatt a sík mezőn egyedül emelkedik.¹⁶⁴ A Zsigmond-féle 1421-es oklevélben viszont Fehéregyháza a kapu előtt, Óbuda előhegyén található,¹⁶⁵ és ennek a címe pedig a Szűz Mária-Fehéregyháza, ahol II. Ulászló fiát, az ifjú Lajos herceget megkeresztelték.¹⁶⁶ Zavarosak az oklevelekben kifejtett egyházmegyei változások is: 1400. május 1-jén az Óbuda közelében lévő Fehéregyháza az esztergomi érsek fennhatósága alá kerül,¹⁶⁷ 1400. július 1-jén azonban a Buda-előhegyi Fehéregyháza a veszprémi püspökség egyházmegyéjéhez tartozik,¹⁶⁸ 1441. július 29-én a Buda-előhegyi Fehéregyháza már az esztergomi egyházmegye része,¹⁶⁹ 1496. június 4-én az óbudai Fehéregyháza viszont változatlanul a veszprémi egyházmegyében van.¹⁷⁰ Vértessy György szerint ez három különböző Fehéregyházát jelent.¹⁷¹ Ugyanígy jár el Buda, Óbuda, és a Szent Péter-egyházzal is, kimutatva, hogy azok hol Veszprémhez, hol Esztergomhoz tartoznak.¹⁷² Szerinte ez egyértelműen arra utal, hogy két budai terület van, amelyikből az egyik a XV. században végleg az esztergomi érsekség fennhatósága alá kerül.

Végül Vértessy György is megpróbálja kideríteni a pusztulás okait. Szerinte ez a pusztulás a XVIII. században következett be. A Franckl-malom közelében még állt a XVIII. század elején egy kolostorrom, sőt, a Hallart-féle 1684-es metszetek szerint a Margitszigeten is álltak még a romok, és csak ezt követően kezdtek el pusztulni. Az 1911-ben feltárt esztergomi nagy út területének záróelelei Mária

162 Uo. 37. p.

163 Vértessy, 1977. 6. p.

164 Uo. 7. p.

165 *Kumorovitz Lajos Bernát*: Budapest okleveles emlékei III. köt. (1382–1439). Bp., 1987. (a továbbiakban: BudOkl. III.) 63–64. p. (798. sz.).

166 Vértessy, 1977. 6–7. p.

167 BudOkl. III. 150–151. p. (307. sz.).

168 Uo. 153–154. p. (311. sz.).

169 Idézi *Bártfai Szabó László*: Óbuda egyházi intézményei a középkorban. Bp., 1935. (a továbbiakban: *Bártfai*, 1935.) 104. p. (132. sz.).

170 MREV IV. köt. 63–65. p. (56. sz.).

171 Vértessy, 1977. 8. p.

172 Uo. 8. p.

Terézia korából való kegytárgyak voltak. Kurszán vára még látszott az 1756-os térképen. Dömös templomáról tudjuk, hogy az 1730-as években építették, ezt megelőzően rombolták le a prépostság maradványait. A pilismaróti romok lerombolói tehát egyértelműen a Habsburgok.¹⁷³ Ennek az az oka, hogy nem akartak „egy nemzeti fölkelési központot”, sem pedig egy védekezésre kiváló erődrendszert az ország közepén.¹⁷⁴ Azért, hogy a pálosok ne tudjanak rájönni a hamisításra, valamennyi monostorukat le kellett rombolni, hogy ne találják meg az egykori Sicambria helyét.¹⁷⁵

Noszlopi Németh Péter nyomán leírja, hogy a Pilismarót-Basaharc névvalójában egy ősi áldozóhelyet jelentett. A Basaharc a ’Vasarc’ eltorzított változata, és arra a szokásra utal, mikor temetésnél készítettek egy bálványt, amelyet beöltöztettek az elhunyt ruháiba, és réz-, és vaslapokkal fedték el az arcát. Szent Adalbert életrajzában olvashatjuk, hogy Géza fejedelem székhelyén egy nagy bálvány volt, amelyet sokan imádtak, és amelyet Adalbert égetett el. Ez pedig valószínűleg Esztergomot, és a mellette levő Vasarcot jelentette.¹⁷⁶

Vértessy György Noszlopi Németh Péter nyomán, de tőle eltérő módszerekkel, ugyanarra a helyszínre jut el, kiegészítve Noszlopi elképzelését egy Esztergomhoz közeli harmadik Buda leírásával, válogatva az oklevelek között, hogy melyik vonatkozik Óbudára, Pilismarótra, vagy éppen Budára. Egyúttal elköveti ugyanazokat a hibákat, mint elődje.

Vértessy György munkájában teljes a keveredés, ami a tatárjárás utáni Buda és Pest helyrajzát illeti. Az 1243-as oklevélről, amit Vértessy idézett, lábjegyzetben említettük már, hogy hamis. Az az állítása, hogy 1247-ben nem beszélhettek a budaújhegyi Szűz Mária-egyház adományairól, mert a templom nem készülhetett el a tatárjárás után, elemi tévedés. Számtalan esetben előfordult az, hogy egy egyház jövedelmét előbb határozták meg, és csak azután kezdték el építeni, így a kifogásai, ugyanúgy ahogy a számolgotás az építés feltételezett idejéről, teljesen feleslegesek. A budavári Boldogasszony-egyház alapítástörténetéről Spekner Enikő írt részletesebben, (amelyet Vértessy György még nem ismerhetett), és amely az alapítás körüli ellentmondásokat próbálta feloldani. Ennek alapján az alábbi kronológiai sorrend valószínűsíthető: 1. Az 1247-es oklevélben, amelyben a veszprémi püspökség nyilvánítja ki, hogy az újbudai egyház adományozása a veszprémi püspökséget illeti, a templom még védőszent nélkül van

173 Uo. 11–12. p.

174 Uo. 12–13. p.

175 Uo. 13. p.

176 Uo. 20–21. p.

megnevezve.¹⁷⁷ 2. 1248. augusztus 18-án IV. Ince pápa kivizsgálja a veszprémi püspök panaszát, amelyet az esztergomi és a budafelhévi keresztesek ellen indított, mert azok lefoglalták az újbudai Szűz Mária-egyház jövedelmét. Ekkor már az oklevél megnevezi a védőszentet és a hozzá tartozó jövedelmeket.¹⁷⁸ 3. Az 1255. évi oklevél pedig egy már megtörtént adományozást foglal írásba, és arról is beszámol, hogy a templom épülete még nem volt készen a kegyúri jog keletkezésekor.¹⁷⁹ Vagyis mindaz, amit Vértessy György a budai alapítással, és a budai Boldogasszony-templommal kapcsolatban mint feloldandó ellentmondást mutat be,¹⁸⁰ valójában magyarázható a középkori egyházalapítás különböző fázisaival. Felhévíz falu malmainál figyelmen kívül hagyja, hogy az említett 16 malom közül több is azonos lehetett a forrásokban, ezért felesleges nagyon hosszú patakot feltételeznie a források alapján. Az sem biztos, hogy az általa leírt valamennyi malom folyamatosan létezett a X–XVI. század között. „Energetikai” számításai így szintén értelmüket veszítik.

Sicambriáról már említettük Noszlopi Németh Péternél, hogy sem sicamber légióról, sem pedig sicamber segédcsoportokról nem tud a római kori kutatás, egyetlen epigráfiai emléket sem találtak velük kapcsolatban. A régészeti leletek között Vértessy György említi Torma Zsófia kutatásait, egy Bóna István által feltárt Kr. e. XIII. századi diadémát, valamint a Kalicz Nándor által felsorolt arcoss edényeket. A kontextusukból kiragadott példák egyik esetben sem köthetőek egy Trójból ide menekült sicamber néphez.

Pilismarót kapcsán már Németh Péternél megjegyeztük, hogy az egy késő császárkori római erőd, középkorinak értelmezett objektumai szintén ókoriak.¹⁸¹

Mátyás valóban használja az „egy mérföld”, és a „közel” kifejezéseket, de a közel kifejezés Vértessy állításával szemben egy relatív fogalom, amire nem lehet kijelenteni azt, hogy az 2–3 km. (Ha mondjuk lóval megtett távolságokra gondolunk, mindjárt lehet sokkal több is a „közel”, de ilyen fejtegetésekbe kár belemenni: nem jelent pontos távolságot). Ellenben az eredeti oklevélben, amit Bártfai is idéz, nem szerepel a „királyi váramtól” kifejezés, hanem „Buda városomtól” áll (*hanc meam civitatem Budensem*).¹⁸² Az a kérdés, hogy Árpád

177 *Spekner Enikő*: A budavári Boldogasszony-egyház alapítástörténete. Budapest Régiségei 37. (2003) (a továbbiakban: *Spekner*, 2003.) 92. p.

178 Uo. 92. p.

179 Uo. 93–94. p.

180 *Vértessy*, 1975. 93. p.

181 *Vísy*, 1989. 68–70. p.; *Merczi*, 2003. 89–90. p.

182 *Bártfai*, 1935. 110. p.

vezér miért várt egy napot Attila városának elfoglalásával csakúgy költői, mint valamennyi Anonymusból, vagy Kézaiából vett honfoglaláskori esemény elemzése. Az, hogy egy városnak két neve legyen egy nyelvben, előfordul, hiszen az okleveles forrásokban pl. hol Sicambriának, hol Vetus Budának hívják Óbudát, (vagy Vértessy György Budáját, ha esetleg elfogadjuk az elméletét), tehát értelmetlen ilyen kinyilatkoztatásokat tenni. Alt-Ofen mint Óbuda neve, csak a XVI. századtól kezdve bukkan fel, így Óbudát Ópestként azonosítani nem lehet, ez a kifejezés egyébként is az Ofen nevezetű Budáról szállt át Óbudára, vagyis már akkor is Óbudát tekintették a későbbi Buda elődjének.¹⁸³ Munkásságával egy lábjegyzet erejéig foglalkozott Zolnay László, aki Vértessy György módszereit egyszerűen téves szillogizmusként írja le.¹⁸⁴

Az Ósbuda-elméletek napjainkban

Az Országépítő című folyóirat 1990-ben egy teljes számot rendelt az Ósbuda-kérdésnek, jelezve a modern Ósbuda-kutatók aktivizálódását, utána viszont egészen 1996-ig, Szörényi Levente könyvének megjelenéséig kellett várni. Az „Ósbuda-kutatásra” termékenyítőleg hatottak Bradák Károly munkái, aki tagadta azt, hogy a Székesfehérváron feltárt emlékek egy királyi bazilika részét képezték volna, sőt tevékeny szerepet játszott abban, hogy Noszlopi Németh Péter írása 1998-ban, majd 2003-ban is napvilágot lásson.

Szörényi Levente édesapja, Szörényi Gyula révén került kapcsolatba az Ósbuda-elképzelésekkel, ő ugyanis Sashegyi Sándor ásatásán dolgozott. Szörényi Levente szintén abból indul ki, hogy Anonymus, és Kézai Sicambriára vonatkozó adatai „teljesen helytállóak”, és azok nem vonatkoztathatóak Óbuda és Aquincum környékére.¹⁸⁵ Noszlopi Németh Péter mintájára próbálja meg összeszedni az Etzilburgra vonatkozó adatokat. Zolnay Lászlónak a már említett művét elemezve arra jut, hogy az alkalmatlan arra, hogy Sicambriát megtaláljuk.¹⁸⁶

183 Buda, valamint Pest nevének kialakulásához lásd pl. *Kubinyi András*: Buda város pecséthasználatának kialakulása. *Tanulmányok Budapest Múltjából* 14. (1961) 125–127. p. A munka egyetlen lábjegyzetében csaknem annyi oklevelet említ, amennyit Vértessy György egész Ósbudával kapcsolatos munkássága alatt összegyűjtött.

184 *Zolnay László*: Az elátkozott Buda. Buda aranykora. Bp., 1982. 577. p.

185 *Szörényi Levente*: Az eltűnt Ósbuda nyomában. Bp., 1996. (a továbbiakban: *Szörényi*, 1996.) 9–10. p.

186 Uo. 19–22. p.

Ezt követően pedig a metszetekre, és a régi térképekre fordítja a figyelmét. Központjában az a metszet van, amelyet Jacobus Tollius művében található meg J. van Vianentől.¹⁸⁷ Azonban semmilyen hivatkozás nem történik arra, hogy ez a metszet egy korábbi felhasználásával, és nem újonnan, a helyszínen készült. (A budai polgárok 1595-ös kimenekítését ábrázoló Dilich-féle metszetről van szó, és teszi mindezt annak ellenére, hogy a metszet késői idejéről és másolásáról pontosan tud).¹⁸⁸ A metszetek vizsgálata kapcsán arra jut, hogy az ott ábrázolt épületek előfordulnak más metszeten is, ezért a metszet hiteles, és erre jut Michael Wening 1684-es rézmetszete alapján is. Ebből a metszetről, valamint a már említett van Vianen-féle metszetről arra következtet, hogy az ott jelzett Alt-Ofen az Ezüst-hegyen található. Hasonló következtetéseket von le a régi térképekből is, mégpedig oly módon, hogy azok Szentendre–Vetus Buda–Buda távolságát hasonlítja össze és vetíti a mai térképekre, ám a módszer finoman szólva is megbízhatatlan. Használja Marsigli, John Speed (1626), Tomka-Szászky János (1750), és Hell Miksa (1772) térképét.¹⁸⁹ Meg sem említi ugyanakkor Kneidinger András térképét (1768), amelyen Vetus Buda jól láthatóan a mai helyén található.¹⁹⁰

A modern „Ősbuda-kutatás” kétségkívül legaktívabb tagja Lánszki Imre ökológus, aki a budakalászi kőbányánál és közvetlen környezetében véli felfedezni Ősbudát. Az elmúlt években szerepelt már különböző televíziós és rádiós műsorokban, honlapokon, beleértve a közszolgálati televíziót és rádiót is. Elméletéről rendszeresen tart előadásokat, továbbá helyszíni kirándulásokat is vezet „Ősbudán”. Mivel saját bevallása szerint a „hivatalos tudomány” elzárkózik tőle, ezért választotta a tudományos igényű közlések helyett ezt a fajta kampányt. Lánszki Imre először 2002–2003 folyamán jelentkezett elméletével közéleti lapokban, illetve az Országépítő nevű építészeti folyóiratban. Saját elmondása szerint gombászás közben talált rá a Nagy-Kevély oldalában lévő kisebb, földrajzi névvel nem illetett csúcsra, ahol hosszú és száraz nyári időszak után talált olyan nyomokat, amelyek víz jelenlétére utaltak. A jelzett helyen ráadásul emberkéz alkotta kőveket, falmaradványokat és egyéb építészeti jelenségeket talált.¹⁹¹ Ezek a jelenségek akkor nyerték el Lánszki Imre számára az értelmüket, amikor

187 Uo. 22–23. p.

188 Uo. 38. p.

189 Uo. 46–49. p.

190 Kneidinger térképét ld. *Bártfai*, 1935. 22–23. p.

191 *Lánszki Imre*: Ősbuda. Hol volt, hová lett a honfoglaló Árpád vára, és földi nyughelye? http://osbuda.hu/core/prospektus/Os_Buda_CMYK.pdf (a továbbiakban: *Lánszki*, 2010.) 3. p.

megpillantotta a budakalászi polgármesteri hivatalban a FÖMI 1992-ben készített infravörös térképet, amely a helyszínről készült, továbbá ezt a helyszínt ábrázolja egy 1685-ben készült olasz metszet, amelynek a feliratában „citta di Alba Regale” olvasható.¹⁹²

Lánszki Imre szerint szakemberek és lelkes érdeklődők hada kutatta már a rejtélyesen eltűnt Ósbudát a mai Óbudán Kiscelltől Csillaghegyig, ám mindezen kutatások nem jártak eredménnyel.¹⁹³ Továbbá Rogerius és Bonfini is a Duna közelébe, a Pilisbe helyezi Ósbudát, ez a leírás viszont nem illik Székesfehérvárra (*sic!*), ezért a történészek ezeket a megjegyzéseket nem vették komolyan.¹⁹⁴ Heltai Gáspár szerint Mátyás király testét ötven hajó vitte Bécsből Fehérvárra, ez pedig a mai Székesfehérvár esetén nem lehetséges.¹⁹⁵ Fontos bizonyítéka továbbá, hogy egy 1601-ben készült metszet és az 1:10 000-es kartográfiai térkép pontosan egymásra helyezhető.¹⁹⁶ E módszerekhez hasonló módon találta meg H. Spielman (*sic!*) Trója városát.¹⁹⁷

A két rövid közleményt követően hosszú ideig nem jelent meg a nyomtatott sajtóban Lánszki Imre tollából semmilyen összefoglaló. A különböző előadások, riportok és internetes honlapok nyomán azonban Ósbuda kérdése hamar részévé vált a különböző mitikus történelemben hívők szubkultúrájának. Ezek után Lánszki Imre 2008-ban látta elérkezettnek az időt, hogy egy négy részes publikációt írjon a budakalászi Ósbuda-elméletéről. Az első közleményében vall írásának indítékairól: „Két okból fogtam tollat, hogy e szakmai fórumon tárjam a kedves olvasó elé a hét év hordalékát: egyrészt olyan következtetések birtokába jutottunk, melyek részben megerősítenek korábban elvetett téziseket, új ismeretként azonosíthatóak, s nem jelentéktelen a korábbi megállapításokat cáfoló információhalmaz sem. Kutakodásom és nyitottságom így lehetőséget teremthet a társadalomtudományok területéhez sorolt történelemtudomány és az ökológia, mint szintetizáló természettudomány együttműködéséhez. Tudjuk, hogy számtalan történelmi következtetés, régészeti feltárás háttérében az azokat természettudományos alapossággal eljárók megelőző tevékenysége rejlett. Másrészt az együttműködés hiányában oly mély szakadék tátong a felek között,

192 Lánszki Imre: Vár állott, most köhalom. In: Országépítő 13. (2002) 4. sz., 23–24. p.

193 Uo. 22. p.

194 Uo.

195 Uo. 19. p.

196 Uo. 24. p.

197 Lánszki Imre: Vár állott, most köhalom II. In: Országépítő 14. (2003) 2. sz., 9. p. Lánszki Imre mentségére legyen mondva, hogy az újabb munkáiban Schliemann nevét már helyesen írja le.

hogy nemcsak az áthallás hiányával, hanem a közvetlen ki-, és megtagadással kell szembesülnünk. Mély indulatok, számtalan téves álláspont és sorolhatnám az okokat, melyek ellehetetlenítették a magyarság múltjának tisztességes kutatását, és tisztázását.”¹⁹⁸

Ezt követően rátér a már ismert érvekre: Bradák Károly joggal vonta kétségbe Székesfehérvár létezését, ezért nyilvánvalóvá vált, hogy meg kell keresni Ősbudát. Mivel a Dísz téren látható márványtábla szerint IV. Béla csak 1256-tól lakott a várhegyi budai várban, ezért meg kell találni a tatárjárás előtti Budát.¹⁹⁹ Új elem a korábbiakhoz képest, hogy a Homagius-féle Székesfehérvárról készített metszet is bevonja a bizonyításba, mondván, hogy a háttérben látható hegyvonulat az Ősbuda mögötti hegyvonulattal azonos, többek között látható a XVII. századi metszeten Solymár vára is.²⁰⁰ Ugyanezen metszeten felbukkan a Vaczon felirat, amely Bradák Károly nyomán azonosít Váccal.

A következő közleményében Georg Keller, Hans Siebmacher, Wilhelm Peter Zimmermann és Mathias Merian metszetét veszi górcső alá, utóbbinak a keletkezését önkényesen 1691-ről 1601-re módosítva.²⁰¹ Ez utóbbit arra a feltevésére alapozza, hogy a Szent István által 1018 táján alapított székesegyházat Mátyás a IV. Sixtus pápához 1480. július 23-án írt levelében felújítani szándékozott, és a metszeten látható kéttornyú templom csak az 1601-es pusztítás után válhatott egytornyúvá.²⁰²

A harmadik közleményben azt írja, hogy Szent István Ősbuda alatt, 1018-ban alapította a fehéregyházi kolostort (*sic!*), amit Mátyás újjátartott fel, és amelynek maradványai láthatóak a különböző légifotókon.²⁰³ Új elem, hogy Sicambria városát XVI. századi térképi források alapján szintén a budakalászi helyszínre lokalizálja.²⁰⁴ Bevonja Zimmermann 1595-ös Óbudáról készített, és a Jacobus Tollius munkájában látható metszetet is, amelyeken a Mátyás-hegy, Hármashatár-hegy, stb. hegyeket ismeri fel, ráadásul úgy véli, hogy utóbbi metszet nem

198 Lánszki Imre: Ős-Buda, Fehéregyháza és a fejedelmi sírok. In: Országépítő 19. (2008) 1. sz., 52. p.

199 Uo. 52–53. p.

200 Uo. 55. p.

201 Lánszki Imre: Ős-Buda, Fehéregyháza és azok pusztulása. Történelmi vádirat a XVI–XVII. századi események, dokumentumok tükrében. In: Országépítő 19. (2008) 2. sz., 18–22. p.

202 Uo. 21. p.

203 Lánszki Imre: Ős-Buda, Fehéregyháza és a pálos kolostor. Történeti- és helyazonosítási értékelés a XV–XVI. századi események tükrében. In: Országépítő 19. (2008) 3. sz., 40–41. p.

204 Uo. 42–43. p.

előbbiből dolgozott, hanem a hasonlóság pusztán annak köszönhető, hogy azonos látószögből készültek.²⁰⁵

A negyedik, és egyben sorozatzáró írásában a Sicambria-témakörrel kezd, megemlítve, hogy itt temették el a hun kapitányokat, itt uralkodott és ide temették el Attilát. Ős-Buda, Etzilburg és Fehérvár pedig ugyanazt a területet jelölte.²⁰⁶ Megemlíti azt is, hogy Anonymus Árpádot Attila mellé temetve (*sic!*) említi, továbbá a Névtelen Jegyző Lászkai Imre szerint azt is leírja, hogy III. Béla egyetlen nap alatt lovagolt el Fehérvárról Esztergomba, onnan Visegrádra, majd vissza.²⁰⁷

Kutatásának honlapja szerint Ósbuda egyszerre királyi vár, templom, kolostor, királyi fürdő, település és temetkezési hely, de érdekes az is, hogy Thaly Kálmán és Györffy György (*sic!*) neve is felkerült a neves Pilis-kutatók listájába.²⁰⁸ Ennek oka, hogy Lászkai Imre szerint Györffy György az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza negyedik kötetében arról írt, hogy Árpádot egy bányába temették.²⁰⁹

Lászkai Imrének ez a cikksorozat volt az utolsó nagyobb lélegzetű összefoglalója a nézeteiről, ami hivatkozható formában is napvilágot látott. Az egyes részletek kiemelése jól illusztrálja azt, hogy az Ósbuda-kutató mennyire járatlan a középkori forrásokban és a történeti szakirodalomban. Megelégszik népszerűsítő munkák citálásával, illetve az Ósbudát elfogadók és a középkori Székesfehérvár létezését letagadók állításainak kritikátlan elfogadásával. Az általa hivatkozott Heltai Gáspár például így írt: „Királyné asszony [...] az urakkal a Dunára ülle, és allájöve Budára ötven hajókkal. [...] Annak utána úgy kezdenek tanácskozni a királynak eltemetése felől. És hadják Budán királyné asszonyt, hogy el ne veszne a nagy sírásban. De az urak mindnyájan az Hunyadi herceg Jánossal Székesfehérvárra menének gyászruhában, az orátorok is minnyájan követék őket.”²¹⁰ Vagyis szó sincs arról, hogy hajóval vitték volna le Mátyás testét Székesfehérvárra, amint azt Lászkai Imre állítja. Hasonló tárgyi tévedése,

205 Uo.

206 *Lászkai Imre: Ős-Buda eredete, Fehérvár, fejedelmi sírok.* In: Országépítő 19. (2008) 4. sz., 27–28. p.

207 Uo. 28. p.

208 *Lászkai, 2010.* 4. p., jellemző, hogy a legtöbb Ósbudával foglalkozó honlap kritikátlanul átvette ezt a listát, tovább örökítve Györffy György nevének hibás helyesírását.

209 *Lászkai Imre: Elhallgatott történelem.* 2009. aug. 15. <http://osbuda.hu/sicambria/index.php?oldal=hirek>

210 *Heltai Gáspár: Krónika az magyaroknak dolgairól.* Bp., 1981. 390–391. p.

hogy Anonymus írt III. Béláról. Aki pedig beleolvas Györffy Györgynek történeti földrajzába, annak világossá válik, hogy Györffy nem írta azt, hogy egy bányába temették volna Árpádot, hanem a forrásokban szereplő Bánya települést azonosította Fehéregyházával.²¹¹

Szőrényi Levente és Lánszki Imre fejtegetései a metszetek kapcsán elbuknak azon, hogy nem vizsgálják a metszetek keletkezésének a körülményeit, adott esetben például azt, hogy hiába tűnik hasonlóknak egy hegyvonulat egy adott metszeten a valóságoshoz, ha a szerző soha nem járt a helyszínen, hanem más metszeteket használt fel munkájához. Az a megoldás, hogy nagykanizsai, székesfehérvári és óbudai metszeteket rendelünk „Ósbudához”, valamint ezeket indoklás nélkül más évszámmal látjuk el, a fantázia és nem a tudomány termékének tekinthető. Ráadásul az Ósbuda-kutatásnak nem elég kijelölnie máshol Vetus Buda helyét, arra is magyarázatot kellene adnia, hogy milyen romokat tártak fel Óbuda területén.

Hogyan összegezhetnénk a tanulságokat? Ha áttekintjük a különböző Ósbuda-elméleteket, akkor világossá válik számunkra az, hogy ezek tudománytörténeti érdekességnél többet nem jelentenek a magyar középkor kutatásában. Sashegyi Sándor vagy Németh Péter tévedéseit magyarázhatjuk azzal, hogy az 1970-es évek második felétől induló óbudai ásatások eredményeit nem ismerhették. A modern Ósbuda-kutatók azonban teljesen figyelmen kívül hagyják ezeket az eredményeket, és a középkori források elemi szintű ismeretének hiányosságáról is tanúbizonyságot tesznek. Jelenlétük a médiában azonban elérte azt a kritikus szintet, ahol a tudományos közegnek foglalkozni kell velük, rávilágítva tévedéseikre. Remélem a jövőben a nagyközönség számára is elérhetőek lesznek olyan művek, amelyek gátat szabnak a mítoszeremtő áltudomány további térnyerésének.

211 Györffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza IV. Bp., 1998. 634. p.

THOROCZKAY GÁBOR

A SZEZENI PRÉPOSTSÁG TÖRTÉNETÉNEK FŐBB KÉRDÉSEI A XIV. SZÁZAD KÖZEPÉIG*

A történeti Erdély egyetlen királyi prépostságának története a XIV. század közepéig napjainkban — az Erdélyi Okmánytárban regeszta formában, olykor integer szövegközlésben, teljességre törekvően közzétett forrásanyagnak köszönhetően — már jól feltárható, jóllehet az országrészt korai történetére jellemző forrásszegénység itt is csak egy töredékes kép megalkotását teszi lehetővé. Jelen írás ennek a feladatnak kíván eleget tenni, nagyban támaszkodva a hazai és a szász (német) történetírás vonatkozó megállapításaira.

Kristó Gyula utolsó könyvei közül kettő is meghatározóan érinti témánkat: az Árpád-kor idegen etnikumait tárgyaló munka a németek magyarországi megtelepedését tárgyalta monografikus igénnyel,¹ míg a korai Erdélyt bemutató mű a németiség dél- és észak-erdélyi megjelenését foglalta össze.² E két viszonylag friss monográfia eredményeinek felhasználása felment az erdélyi és manapság inkább már németországi szász történetírás könyvtáryra duzzadt szakirodalmának ismertetésétől. Kristó megállapításait a következőképpen összegezhetjük: már a XI. század végén, XII. század elején megjelentek a külföldiek (németek, vallonok) Erdélyben, a dél-erdélyi *Desertumot* (pusztaságot) II. Géza király (1141–1162) engedte át az általa behívott németeknek. 1150 körülől folyamatos betelepülés zajlott e területre (adatok: 1204, 1206). A nyelvjárási sokszínűség több helyről való migrációt mutat, és a németeken kívül franciák (vallonok) és olaszok is letelepedtek a később egységesen szásznak nevezett német népesség mellett. A törzsterület a Nagyszeben–Újegyház–Nagysink tengely mentén helyezkedett el, ezt hívták később *Altland*nak, míg a teljes déli német településterület összefoglaló neve Királyföld (*Königsboden*) lett. A XII. század végén (1185 vagy 1195) keletkezett III. Béla-féle jövedelemjegyzék szerint a királyi bevételek 9%-át már az erdélyi németek szolgáltatták be az uralkodói udvarnak.

* A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült. Itt köszönöm meg Körömmi Tamás barátom tanácsait a dolgozat elkészítéséhez.

1 Kristó Gyula: Nem magyar népek a középkori Magyarországon. Bp., 2003. (Kisebbségkutatás könyvek) (a továbbiakban: Kristó, 2003.) 121–165. p.

2 Kristó Gyula: A korai Erdély (895–1324). Szeged, 2002. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 18.) 157–172. p.

A magyar királyság számára igen fontos dél-erdélyi németiség elsődleges szállásterülete, a még II. Géza által számukra átengedett régió III. Béla uralkodása (1172–1196) alatt jutott kiváltságos egyházi szervezethez. III. Cölesztin pápa (1191–1198) 1191. december 21-i okleveléből szerezhethünk tudomást arról:³ 1189 előtt a magyar király az erdélyi németeknek megengedte, hogy egyházaikat — a többi kiváltságos egyház mintájára — szabad prépostságba (*preposituram ... liberam*) szervezzék,⁴ mindezt a (már) lakatlan területre települt idegen népességnek Gregorius de Sancto Apostolo, a római Sancta Maria in Porticu szerpap-bíborosa, magyarországi pápai követ is engedélyezte.⁵ 1191-ben ezek az intézkedések nyertek római megerősítést abban az oklevélben, amelyben a pápa újfent biztosította az esztergomi érsek királykoronázó jogát, valamint az udvari hivatalviselők feletti lelki joghatóságát. Évtizedekkel később, 1231-ben IX. Gergely pápa (1227–1241) is újból ratifikálta az alapítást.⁶ Egy 1191–1196 között kelt oklevélben Gergely bíboros, egykori magyarországi pápai követ pontosította az alapítás mikéntjét: Adorján erdélyi püspök és P. szebeni prépost jogvitájában kifejtette, hogy nem az összes dél-erdélyi németet (*Flandrenses*), hanem csupán a II. Géza-féle pusztaság mindenkori lakóit rendelte a szebeni egyház alá.⁷ 1198-ban Adorján püspök kérésére mindezt megerősítette az előbbi oklevél átírásával III. Ince pápa (1198–1216).⁸ A szebeni prépostság, illetve a dél-erdélyi német papok és az erdélyi püspök tovább folytatódó vitájában Ince pápa a következő évben is a gyulafehérvári főpap pártját fogta.⁹ A szebeni prépost alá tartozó terület így a későbbiekben három székre: Szebenre, Újegyházra és Sinkre terjedt csak ki.

A szakirodalom alább következő áttekintéséből is látni fogjuk, hogy különböző állásfoglalások olvashatók a szebeni prépostság egyházi függőségi viszonyairól.

3 *Zimmermann, Franz–Werner, Carl–Müller, Georg–Gündisch, Gustav–Gündisch, Konrad: Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen. I–VII. (1191–1486). Hermannstadt–Bukarest, 1892–1991. (a továbbiakban: UGDS) I. 1–2. p.; Erdélyi okmánytár. Oklevelek, levelek és más írásos emlékek Erdély történetéhez. I–III. (1023–1359). Regesztákban jegyzetekkel közléteszi: Jakó Zsigmond–Hegyi Géza–W. Kovács András. Bp., 1997–2008. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 26., 40., 47.) (a továbbiakban: Erd. Okm.) I. 21. sz.*

4 Erd. Okm. I. 19. sz.

5 Erd. Okm. I. 20. sz.

6 UGDS I. 50. p.; Erd. Okm. I. 158. sz.

7 UGDS I. 2–3. p.; Erd. Okm. I. 22. sz.

8 UGDS I. 3–4. p.; Erd. Okm. I. 24. sz.

9 UGDS I. 4–5. p.; Erd. Okm. I. 25. sz.

Ez nem is csodálható: a korszak forrásai is bizonytalanságot tükröznek. Ince pápa 1211-ben a németek egyházát közvetlen pápai alárendeltségben lévőként (*ad Romanam ecclesiam nullo pertinet mediante*) határozta meg, amelyben R. prépost megválasztásának ellenőrzését és az új főpap megerősítését Vilmos erdélyi püspökre bízta.¹⁰ 1212. január 18-án az új prépost közölte a pápával: a magyar király őt terjesztette elő a szebeni egyház élére, azonban a római szentszéknek való közvetlen lelki alárendeltség (*praepositura eadem ad nos in spiritualibus nullo pertinet mediante*) miatt pápai megerősítést is kér. A beiktatást III. Ince Bertold választott kalocsai érsekre és a kalocsai prépostra bízta.¹¹ 1212. február 12-én viszont a pápa abban a II. András királyhoz (1205–1235) küldött oklevélben, amelyben a magyar egyház vezetéséért már évtizedek óta vitatkozó esztergomi és kalocsai érsek kiegészését nem hagyta jóvá, elutasította a király kérését is, miszerint Szebenben új püspökséget létesítsenek a kalocsai egyháztartományban az erdélyi püspökség sérelmére, és mindezen felül az oklevélből kiderül: a magyar uralkodó úgy tudta, hogy az ottani prépostság a pápai alávetettségben van, az esztergomi érsek megbízottai viszont abban a tudatban voltak, miszerint az esztergomi főpaprak az alárendeltségében működik. Így a kalocsai metropolíába beosztott új püspökség létrejöttével valamelyikük joga is csorbát szenvedne.¹²

Milyen következtetéseket vont le a fenti adatokból a kérdés iránt elsősorban érdeklődő százsz, valamint a magyarországi történetírás? A prépostságról eddig írott legerjedelmesebb munka szerzője, az 1940-es évek első felében a Romániánál maradt Dél-Erdélyben alkotó Karl Reinert az alapítást 1190 körülre tette, és a prépostot *praelatus nullius dioeceseos*nak, közvetlen pápai alárendeltségben lévő főpaprak tekintette a fenti okleveles adatok teljességének ismeretében.¹³ A már

10 UGDS I. 10–11. p.; Erd. Okm. I. 39. sz.

11 UGDS I. 12. p.; Erd. Okm. I. 41. sz.

12 *Super episcopatu quoque de novo creando apud Cibirensem ecclesiam in Vltrasiluanu diocesi, qui metropoli Colocensi subdatur; petitionem regiam nequimus exaudire, quoniam sive apostolicae sedi, sicut tu ipse firmiter potestatis, sive Strigoniensi metropoli, sicut procuratores ipsius fortiter asserebant, Cibiriensis praepositura sit in spiritualibus immediate subiecta, id absque dubio in alterutrum praeiudicium redundaret. Sed et quidam, qui se nuncium venerabilis fratris nostri Vltrasilvani episcopi faciebat, contradicebat omnino gravem et enormem Vltrasilvani episcopatus diminutionem allegans* (UGDS I. 13. p.; Erd. Okm. I. 42. sz.). Az Erd. Okm.-ban olvasható regesztát javítottam, a helyes értelmezésre ld. pl. Kiss Gergely: Az esztergomi érsek királyi egyházak feletti joghatóságának kialakulása a 11–13. században. In: Századok 145. (2011) 269–292. p. (a továbbiakban: Kiss, 2011.), különösen: 283. p.

13 Reinert, Karl: Die freie königliche St. Ladislaus-Propstei zu Hermannstadt und ihre Kapitel. In: Deutsche Forschungen im Südosten 1. (1942) 319–361., 567–597. p. (a továbbiakban:

Németországban tevékenykedő Wolfgang Grandjean az alapítást 1189 nyarára vagy 1190-re helyezte Gergely bíboros-követ itineráriumának áttekintése után, és tagadta a szebeni egyház közvetlen pápai alárendeltségét. Hangsúlyozta, hogy a XII–XIII. század fordulóján vitás esetekben Róma mindig az erdélyi püspök mellé állt.¹⁴ Egy másik németországi kutató, Hans-Werner Schuster szűk negyedszázada viszont területi exemptiót feltételezett, püspökséghez hasonlatos, a pápának közvetlenül alárendelt egyházkormányzati egységet látott a szebeni prépostságban, tehát visszatért Reinerth 1940-es évekbeli állásfoglalásához. Ő a prépostság jogállásának fejlődését párban kezelte a dél-erdélyi németek világi autonómiájának kialakulásával.¹⁵ A kérdés hazai szakértője, Kiss Gergely szerint nehezen eldönthető, vajon Szeben pápai, esztergomi, erdélyi püspöki alárendeltségben működött-e, sőt olykor a kalocsai érsek joghatósága is felmerülhet. Végso soron azonban a esztergomi metropolita fennhatóságával számolt a dél-erdélyi társasegyház esetében.¹⁶

Magam úgy látom, hogy a prépostság alapítása után az egyházi tényezők bizonytalanok voltak annak jogállásában. Az erdélyi százok az exemptio legfelsőbb szintjét jelentő pápai alárendeltségben voltak érdekeltek, ezt néha a pápa is elismerte az alapítás utáni évtizedekben, de végül is a XIII. század későbbi idoszakaiban a többi magyarországi királyi prépostsághoz hasonlóan — kivétel a pápaság alá beosztott Székesfehérvár¹⁷ — az esztergomi főpap joghatósága alá került szebeni egyházuk (l. pl. 1264-ből az erre vonatkozó utalást¹⁸). Ennek oka minden bizonnyal az érsekek jó érdekérvényesítő képességében rejtett. A pápaság olykor teljesen bizonytalan volt a prépostság függelmi viszonyaiban, alább látni fogjuk, hogy néhányszor az erdélyi egyházmegyéhez tartozónak tekintették. Szeben Esztergom alá rendeltségével még így is kedvezőbb helyzetbe került, mintha az erdélyi püspökség joghatósága alá tartozó, esetleg prépostja

Reinerth, 1942.), különösen: 320–321., 329–331. p.

14 *Grandjean, Wolfgang*: Die Anfänge der Hermannstädter Propstei im Spiegel päpstlicher Urkunden. In: Zur Rechts- und Siedlungs-geschichte der Siebenbürger Sachsen. Köln–Wien, 1971. 269–275. p. (Siebenbürgisches Archiv 8.) (a továbbiakban: *Grandjean*, 1971.), különösen: 269–272. p.

15 *Schuster, Hans-Werner*: Zur Autonomie der Hermannstädter Propstei. In: Ungarn-Jahrbuch 16. (1988) 1–9. p. (a továbbiakban: *Schuster*, 1988.).

16 *Kiss*, 2011. 283., 288. p.

17 *Kiss Gergely*: A székesfehérvári prépostság egyházzogi helyzete a középkorban. In: Századok 141. (2007) 271–297. p.

18 UGDS I. 91. p.

útján a gyulafehérvári káptalanba betagozódó egyházzá vált volna, ami minden bizonnyal a püspök szándéka lehetett. Később egy időszakra szorosabbá vált az erdélyi püspökség és a szebeni preláthus kapcsolata, hiszen az egyik XIV. századi prépost a gyulafehérvári kanonokok sorát gyarapította.

A Gergely bíboros-követ által jóváhagyott alapítás valószínűsíthető időpontja (1189–1190) és a prépostság védőszentje (Szent László király) bizonyos mértékig ellentétben állnak egymással. A hazai történetírás kivétel nélkül 1192-re helyezi a lovagkirály kanonizációját, aki csak ezután válhatott valamely egyház patrónusává, de Szeben prépostsága ekkor már minden bizonnyal létezett. A kérdés avatott szakértője, Klaniczay Gábor joggal hívta fel a figyelmet a szentté avatásról beszámoló Spalatói Tamás pontatlanságaira¹⁹ (pl. a hat évvel később trónra lépő III. Ince pápát szerepelteti 1192-nél III. Cölesztin helyett).²⁰ Így elképzelhető, hogy a későbbi kutatás éppen a dél-erdélyi prépostság viszonylag szilárdan meghatározható alapítási dátuma miatt fogja kétségesse tenni a kanonizáció megkérdőjelezhetlenné merevült 1192. évi datálását, és fog felvetni esetlegesen egy korábbi időpontot.

Magyarázatot igényel II. András azon törekvése, amely a szebeni prépostság 1211. évi püspökséggé tételére irányult. Néhány birtokadományozásról szóló adat, illetve a valószínűleg ekkor működő magyarországi Anonymus történetíró híres megjegyzése a Magyarország javait lelegető „rómaiakról” abba az irányba mutat, hogy 1210 körül a német eredetű Gertrúd királyné kivételesen kedvező helyzetbe kívánta hozni a magyar királyság területén élő németeket, azaz a német-római birodalom egykori és akkori alattvalóit.²¹ Szeben egyházmegyévé tételével és a kalocsai egyháztartományba való beosztásával növekedett volna a királyné fiatal és ambiciózus öccsének, Bertold kalocsai érseknek a befolyása, illetve a dél-erdélyi németek is jelentős lépést tettek volna előre egyházi önállóságuk megeremtésének útján. Az ellenerők (Esztergom, Erdély főpapjai) azonban sikerrel akadályozták meg a pápaságnál a kalocsai főpap tervének megvalósulását. Bertold kárpótlásul — némileg szokatlan módon — egy magas világi tisztséget, az erdélyi vajdaságot

19 Klaniczay Gábor: Az uralkodók szentsége a középkorban. Magyar dinasztikus szentkultuszok és európai modellek. Bp., 2000. 161–162. p.

20 Thomaе archidiaconi Spalatensis: Historia Salonitanorum atque Spalatinorum pontificum — Archdeacon Thomas of Split: History of the Bishops of Salona and Split. Latin text by Olga Perić. Ed., transl., annot. by Damir Karbić–Mirjana Matijević Sokol–James Ross Sweeney. Bp.–New York, 2006. (Central European Medieval Texts 4.) 134., 136. p.

21 Kristó Gyula: A korai feudalizmus (1116–1241). In: Magyarország története. Előzmények és magyar történet 1242-ig. Főszerk.: Székely György. Szerk.: Bartha Antal. Bp., 1984. 1007–1415., 1678–1712. p. (Magyarország története tíz kötetben I/2.), különösen: 1280–1287. p.

szerezte meg.²² A honfitársaival szemben elfogult királyné és törtető öccse szándékai nem sok eredménnyel jártak, és a németek iránti kedvezés, amely még 1222-ben is idegenellenes intézkedések megtételéhez vezetett az Aranybullában, 1213-ban a királyné életébe, és nem sokkal később Bertold Magyarországról való távozásába került. Az erdélyi szászok politikai-gazdasági autonómiájukat 1224-ben, az Andreanum kiváltságlevél kiadásával érték el. Ez a cselekedet minden bizonnyal a magyar királyságból való kiválásra készülődő, a Barcaságot kézben tartó német lovagrend elűzését megelőző, a dél-erdélyi németek jóindulatát megnyerő lépésnek tekintendő II. András király részéről.²³ Önálló püspökséghez azonban nem jutottak a középkor folyamán, ez a körülmény bizonyára egyik előidézője volt a reformáció gyors terjedésének körükben.

Kik voltak a szebeni prépostok az általam vizsgált időszakban? Wertner Mór, a XIX–XX. század fordulójának nagy tudású amatőr történész-genealógusa összeállította sorozatukat,²⁴ magam is az ő megállapításaiból indulok ki. Az első főpaprak csak neve kezdőbetűjét ismerjük, amely P. volt. 1198 után nem fordul elő a forrásokban. Dezső kancellár (1199–1201) 1200-ban szerepel először szebeni prépostként,²⁵ 1202-ben már csanádi püspökként találkozunk vele,²⁶ ez utóbbi tisztséget 1228-ig töltötte be. Mint a kancellária vezetője bizonnyal csak a javadalmat élvezte, a prépostság életébe kevésbé folyhatott bele. Ez Kubinyi András megállapítása szerint a királyi prépostságok döntő többségénél jellemző volt, vezetőjük (illetve más javadalmas tagjaik) az államkormányzat és a királyi írásbeliség valamely fontos posztján tevékenykedtek, és nem társasegyházuk irányításával foglalkoztak, nem ott tartózkodtak életvitelszerűen.²⁷ Már idézett

22 *Grandjean*, 1971. 273–275. p.

23 *Kristó*, 2003. 126–127. p.

24 *Wertner Mór*: Az erdélyi németek bevándorlása, a szebeni prépostság a XIV. század végéig. Meghatározások és helyreigazítások. In: Erdélyi Múzeum 26. (1900) 301–312., 397–413. p. (a továbbiakban: *Wertner*, 1900.). Adatait a prépostok püspöki, kancelláriai működésére vonatkozóan olykor javítottam *Zsoldos Attila*: Magyarország világi archontológiája (1000–1301). Bp., 2011. (História Könyvtár. Kronológiák, adattárak 11.) c. munkája alapján.

25 Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. *Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica*. I–II/4. Szerk.: Szentpétery Imre–Borsa Iván. Bp., 1923–1987. (a továbbiakban: *Reg. Arp.*) 188. sz.

26 Uo. 197. sz.

27 *Kubinyi András*: Királyi kancellária és udvari kápolna Magyarországon a XII. században. In: *Uő*: Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon. Bp., 1999. 7–67. p. (METEM-könyvek 22.), különösen: 47–52. p.

1211. és 1212. évi adatok szerint²⁸ ekkor egy R. betűvel kezdődő nevű főpapja volt Szebennek. 1212-ben több adatunk van arra, hogy Tamás kancellár (1209–1217), veszprémi prépost (1210–1212) egyidejűleg betöltötte a szebeni préposti stallumot is.²⁹ Ugyanő később fehervári prépost, majd 1217-től egri püspök, pályája végén, 1224-ben pedig rövid ideig esztergomi érsek is volt. Róla is inkább a javadalom élvezését, mint a prépostság tényleges vezetését feltételezhetjük. 1230-ban egy Florentinus nevű szebeni prépost és esztergomi kanonok vásárolta meg hat és fél ezüstmárkáért egy esztergomi vallon aranyműves özvegyének és fiának Tata helységben (jelenleg puszta Szlovákiában Párkányána és Köhidgyarmat között) lévő 1 ekényi földjét és 2 földrészét.³⁰ Wertner szerint korábban (1224–1225) valószínűleg az aradi társaskáptalan örkanonokja volt, aki szentszéki követségben is járt a II. András által bepanaszolt esztergomi prépost és ispotályos rend ügyében, egyidejűleg a királyi udvar papja és *procurator*a volt.³¹ IX. Gergely pápa oklevele szerint 1235 előtt az erdélyi püspök és a kolozsmonostori apát tized- és joghatósági vitájában más prépostokkal együtt Florentinus szebeni prépost is döntőbíró volt, és Kolozsmonostor javára ítélte.³²

A következő név szerint ismert szebeni prépost Miklós királyi alkancellár (1240–1241) volt. Vele először 1240 áprilisában találkozunk szebeni főpapi minőségében,³³ tisztségét haláláig, az 1241. április 11-én bekövetkező muhi csatáig viselte. A tatárokkal való küzdelemről író Rogerius mester Siralmas ének című munkájában beszámol előkelő származásáról, valamint arról, hogy eleste előtt végzett egy tatár vezérrel. Halálakor nála volt a királyi pecsét, amit a mongolok megtaláltak, és felhasználtak arra, hogy IV. Béla király (1235–1270) nevében okleveleket, leveleket hamisítsanak.³⁴ Miklós is a királyi udvarban

28 Ld. 10–11. jegyz.

29 Reg. Arp. 269., 270., 272., 273. sz.

30 Monumenta ecclesiae Strigoniensis. Edd.: Ferdinandus Knausz–Ludovicus Crescens Dedek–Gabriel Dreska et alii. I–IV. Strigonii–Bp., 1874–1999. I. 273. p. Tatára ld. Györfy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I–IV. Bp., 1963–1998. II. 314–315. p.

31 A Wertner által nem hivatkozott dokumentumokat magam azonosítottam, ld. *Augustinus Theiner: Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia. I–II. Romae, 1859–1860. I. 52., 54. p.*

32 UGDS I. 64–65. p.; Erd. Okm. I. 181. sz.

33 Reg. Arp. 677., 689., 704–705. sz.

34 Anonymus and Master Roger. Anonymi Bele regis notarii Gesta Hungarorum. — Anonymus, Notary of King Béla: The Deeds of the Hungarians. Ed., transl., annot. by Martyn Rady–László Veszprémy. Magistri Rogerii Epistola in miserabile carmen super destructione Regni Hungariae per tartaros facta. Master Roger's Epistle to the Sorrowful Lament upon the Destruction of the

tevékenykedő egyházi középértégbeli klerikus volt, valószínűleg nem sok dolga akadt erdélyi egyházával. A következő ismert szebeni prépost Tamáshoz hasonlóan esztergomi érsekként fejezte be pályafutását: Benedek korábban is V. István ifjabb király környezetében élt, 1257-ben kancelláriai jegyzője volt, majd 1259-ben valkói főesperes, friesachi prépost és ifjabb királyi alkancellár 1264-ig, 1261–1262 között szebeni prépost,³⁵ majd tíz éven át aradi prépost, alkancellár (1270–1272), később rövid ideig az óbudai társaskáptalan élén állt, végül 1274-től haláláig, 1276-ig választott esztergomi érsek, a magyar egyház vezetője.³⁶ Wertner Mór szerint a dunántúli Lőrente (Lőrinte)-genus tagja volt,³⁷ Karácsonyi János azonban bebizonyította: ez a kapcsolat hamis dokumentumokon alapul.³⁸ Ezután a főpap nemzetségre sorolása lehetetlenné vált.

A királyi alkancellári tisztséget (1286–1297), ill. pályafutása zárásaképpen a győri püspöki tisztséget (1295–1308) is betöltötte a dunántúli kisnemesi származású Tivadar, aki a szebeni préposti stallumot 1284–1287 között birtokolta,³⁹ utána a legelőkelőbb királyi egyház, a fehérvári Szűz Mária-bazilika élére került prépostként. Tivadar is a királyi kormányzat egyik vezető személyisége volt, 1290-ben a Szent Korona megőrzésében is komoly szerepe volt.⁴⁰ Minden bizonnyal ő sem irányította személyesen szebeni prépostságát. A XIII. századból ismert szebeni prépostok sorát János zárja, róla szóló két adatunk bírói tevékenység közben mutatják: 1288-ban az erdélyi püspök ugocsa tizedügyében döntött másokkal,⁴¹ 1289-ben pedig a megyesi szász papok és az erdélyi káptalan tizedvitájában közvetített szintén többedmagával.⁴² Valószínűleg

Kingdom of Hungary by the Tatars. Transl., annot. by János M. Bak–Martyn Rady. Bp.–New York, 2010. (Central European Medieval Texts 5.) 186., 190., 192. p.

35 Reg. Arp. 1775., 1776–1781., 1784., 1787–1792., 1918. sz.

36 Hibákat nem nélkülöző életrajzára ld. *Beke Margit*: III. Benedek. In: *Esztergomi érsekek (1001–2003)*. Szerk.: Beke Margit. Bp., 2003. 125–127. p.

37 *Wertner*, 1900. 407. p.

38 *Karácsonyi János*: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. Utószó: *Kubinyi András*. Reprint. Bp., 1900. [1995.] 809. p.

39 Az Árpád-házi hercegek, hercegnők és a királynék okleveleinek kritikai jegyzéke. *Regesta ducum, ducissarum, stirpis Arpadianae necnon reginarum Hungariae critico-diplomatica*. Szerk.: Szentpétery Imre–Zsoldos Attila. Bp., 2008. 147., 218. sz.; Reg. Arp. 3419–3420., 3422–3425., 3427–3428., 3431–3434., 3437–3439., 3442., 3444., 3446–3450., 3457. sz.

40 Reg. Arp. 3900. sz.

41 UGDS I. 158–159. p.; Erd. Okm. I. 440. sz.

42 UGDS I. 159–160. p.; Erd. Okm. I. 445. sz.

még 1296-ban is ő töltötte be a préposti tisztséget.⁴³ Őröla már inkább feltételezhető, hogy ténylegesen vezette dél-erdélyi egyházát.

A XIV. század általam vizsgált első négy évtizedéből jó pár adat vonatkozik szebeni prépostokra. 1308 januárjában V. Kelemen pápa (1305–1314) Poitiers-ben kiadott oklevelében az esztergomi egyházmegyében fekvő szebeni prépostság fejtét utasította arra, hogy hozzon döntést a gyulafehérvári főesperes és az erdélyi egyházmegyében fekvő Medgyes vidéki (szász) papok vitájában. A papok szerint a főesperes a szokottnál több járandóságot követelt tőlük. Sajnos a prépost nevét a dokumentum nem tartotta fenn.⁴⁴ Ugyanezen év februárjában a pápa ugyancsak Poitiers-ben kiadott diplomájában újól a szebeni prelátust bízta meg azzal, hogy érvényt szerezzen Medgyes föld dékánágának papjai és a gyulafehérvári (erdélyi) káptalan közötti tizedvitát lezáró, közvetítők által létrejött, és Péter erdélyi püspök által is jóváhagyott megegyezésnek. A prépost nevét ebből az oklevélből sem ismerjük meg.⁴⁵

1321-ben Miklós volt a prépost. Ez év júliusában Kolozsvári János mester, a szebeni polgárok és Heydenricus szebeni plébános képviselője olvasta fel Benedek csanádi és Ivánka váradi püspök előtt megbízóinak a pápasághoz intézett fellebbezését, miszerint a szebeni prépost és elődjei már régóta kegyuraságot követelnek maguknak a kiváltságolt szebeni plébániaegyház felett, beszedik tizedeit és egyéb jövedelmeit. A korábbi zavaros idők miatt a szebeniek nem tudtak a fentiek tárgyában jogorvoslatot keresni, de I. Károly király (1301–1342) konszolidációja után a római szentszéknél biztosítani kívánják jogait. A két püspöktől kéri, hogy állítsanak ki fellebbezést igazoló iratot.⁴⁶ Két nappal később a csanádi és váradi püspök kiállította a kért igazoló iratot.⁴⁷ 1322-ben XXII. János pápa (1316–1334) Konrád olmüti püspököt (1316–1326) bízta meg a fenti — a szebeni „vidéki” prépost (*prepositus ruralis Cibiniensis*) és a szebeniek, valamint plébánosuk között fennálló — jogvitában való döntéssel, mivel a szebeni plébános és lakók tartanak a prépost befolyásától, valamint félnek attól is: az esztergomi

43 Erd. Okm. I. 543. sz.

44 UGDS I. 237–238. p.; Erd. Okm. II. 75. sz.; Anjou-kori oklevéltár. I–XV. (1301–1331), XVII. (1333), XIX–XXI. (1335–1337), XXIII–XXVIII. (1339–1344), XXXI. (1347). Szerk.: Almási Tibor–Blazovich László–Géczi Lajos–Kőfalvi Tamás–Kristó Gyula–Makk Ferenc–Piti Ferenc–Sebők Ferenc–Tóth Ildikó. Szeged, 1990–2010. (a továbbiakban: Anjou-oklt.) II. 303. sz.

45 UGDS I. 238. p.; Erd. Okm. II. 76. sz.; Anjou-oklt. II. 311. sz.

46 UGDS I. 350–352. p.; Erd. Okm. II. 401. sz.; Anjou-oklt. VI. 189. sz.

47 UGDS I. 350–352. p.; Erd. Okm. II. 402. sz.; Anjou-oklt. VI. 191. sz.

érsekségben nem folytatható le biztonságosan a per.⁴⁸ A XIV. század későbbi évtizedeiből való adatok bizonyítják: a prépostnak nem sikerült maga alá gyűrnie a szebeni plébániát.⁴⁹ Érdemes felfigyelni arra, hogy a pápaság nem hivatkozott a szebeni prépost közvetlen alárendeltségére, amely jó száz évvel korábban még vita tárgya volt Róma és Esztergom között.

1324-ben az Erdélybe látogató, a tartományt pacifikáló I. Károly kíséretében tartózkodó Boleszláv esztergomi érsek Tamás szebeni prépostot, káplánját hű szolgálatai jutalmául kanonokjává tette, az esztergomi egyház kórusában stallummal, a káptalanban szavazattal jutalmazta meg, és megígérte: a legközelebb megüresedő kanonoki javadalmat is neki fogja adományozni.⁵⁰ Kérdéses, hogy a pár évvel korábban Szeben város lakóival és az ottani plébánossal vitába keveredő Miklós prépostot mikor váltotta fel az esztergomi kanonikátushoz is jutó Tamás. 1327 nyarán Avignonban kiadott oklevelében XXII. János pápa az erdélyi egyházmegye [!] szebeni egyházának prépostját bízta meg azzal, hogy szerezze vissza az erdélyi (gyulafehérvári) káptalan elidegenített javait.⁵¹ 1328 márciusában a király a gyulafehérvári káptalannak adott megbízást, hogy vizsgálja ki és adjon írásbeli jelentést a következőkről: a szebeni prépostságnak ténylegesen régtől fogva volt-e vízaknai sóbányája, miként ezt Tamás prépost állította, aki e tárgyban új kiváltságlevél kiállítását is kérte.⁵² Vízakna birtoklására alább még visszatérek. Az 1328. évi adat egyébként bizonyítja, hogy egy évvel korábban is a már korábban ismert Tamás prépostot bízták meg az erdélyi káptalan birtokainak visszaszerzésével.

1330 májusában Tamás szebeni prépost mesterként (*magister*) és erdélyi kanonokként tűnik elénk a forrásokból, ekkor a váradi székeskáptalan előtt sebesi szász papokkal egyezett ki többedmagával az erdélyi püspök és káptalan megbízásából.⁵³ Ugyanekkor a váradi kanonokok bizonyították, hogy Tamás prépost más erdélyi kanonokok mellett elengedte egy bizonyos pénzbeli tartozás

48 UGDS I. 360–361. p.; Erd. Okm. II. 419. sz.; Anjou-oklt. VI. 509. sz.

49 Reinerth, 1942. 569–570. p.

50 Tamás prépostot az érsek *habita deliberatione provida et matura ecclesiae nostrae Strigoniensis tenore praesentium recipimus in canonicum et in fratrum stallum sibi in choro et vocem in capitulo concedentes, promittentes eidem praebendam canonicaem, primo loco vacaturam conferre ...* (UGDS I. 387.; Erd. Okm. II. 503. sz.; Anjou-oklt. VIII. 385. sz.).

51 UGDS I. 411–412. p.; Erd. Okm. II. 589. sz.; Anjou-oklt. XI. 293. sz.

52 UGDS I. 415. p.; Erd. Okm. II. 614. sz.; Anjou-oklt. XII. 112. sz.

53 UGDS I. 433–435. p.; Erd. Okm. II. 676. sz.; Anjou-oklt. XIV. 303. sz.

felét is a sebesi szász papoknak.⁵⁴ Ez az egyetlen eset az általam vizsgált korszakból, hogy a szebeni egyház feje betagozódott a gyulafehérvári káptalanba. Esztergomi kanonoksága valószínűleg nem teljesedett be, mivel a Tamást gyulafehérvári káptalani tagként említő kútfők nem említik esztergomi kanoniját. 1331-ből rendelkezünk egy kimutatással az erdélyi káptalan bevételeiről, és azoknak az illetékesek közötti szétosztásáról is, e kútfőben is szerepel Tamás szebeni prépost kanonokként.⁵⁵ 1332 januárjában a Magyarországon tartózkodó pápai követség szólította fel Tamás prépostot, hogy mivel szebeni papok másolatot kértek a követség tagjaitól és íródeákjától egy pápai levélről és Budán előttük folyó perük iratairól, de azt nem vették át, és az íródeákat sem fizették ki, a prépost figyelmeztesse papjait háromszor, majd közösítse ki őket mindaddig, míg tartozásukat ki nem egyenlítették.⁵⁶ Tamás még 1338 áprilisában is szebeni prépost és erdélyi kanonok volt, amint azt egy, a gyulafehérvári káptalan által Vizakna ügyében átírt oklevél bizonyítja.⁵⁷ Ez a jelenleg ismert utolsó adat személyéről. Az általam vizsgált korszakban más szebeni prépostról nem maradt fenn tudósítás.

Hány kanonokot ismerünk a XIV. század közepéig a szebeni egyházban? A többi magyar királyi prépostsághoz képest látszólag megdöbbentő az eredmény, csupán egyet! 1245 februárjában IV. Ince pápa (1243–1254) Teodoricusnak, Szászsebes (Malembach, Mühlbach) plébánosának, szebeni kanonoknak az erdélyi egyházmegyében [!] (*canonico Cibiniensi Ultrasilvanae diocesis*) engedélyezi: mivel a tatárjárás miatt javadalmaiból kevés a bevétele, újabb javadalmakat is szerezhessen, dacára az ezt tiltó egyházi rendelkezéseknek.⁵⁸ Annak oka, hogy csak egy kanonoknak nevezett káptalani taggal találkozunk a szebeni prépostság XIV. század közepéig terjedő történetében, a dél-erdélyi németiség sajátos egyházi viszonyaiban rejlik.

Régóta ismeretes a történeti kutatás előtt, hogy mind a szebeni prépostság, mind az azon kívül eső, erdélyi egyházmegyebéli német egyházközségek dékánok irányítása alatt álltak. Ezek általában szász székenként jöttek létre. A dékánatusokat az erdélyi (szász) történetírás a bevándorlás előtti, anyaországi egyházszervezet erdélyi megfelelőinek véli. A dél-erdélyi szász plébániák dékánágok szerint

54 UGDS I. 435–436. p.; Erd. Okm. II. 677. sz.; Anjou-oklt. XIV. 304. sz.

55 Erd. Okm. II. 708. sz.

56 Documente privind istoria României. C. Transilvania. Veacul XIV. I–IV. București, 1951–1955. (a továbbiakban: Doc. Trans.) III. 254–255., 567–568. p.; Erd. Okm. II. 725. sz.

57 UGDS I. 495–496. p.; Erd. Okm. II. 993. sz.

58 UGDS I. 71–72.; Erd. Okm. I. 198. sz.

adóztak, fizettek tizedet, később már a dékánátusok döntöttek az egyes egyházak betöltéséről, a dékánok pedig bírói felhatalmazást is kaptak. A dékánágok adóztak a királynak, valamint az erdélyi püspöknek is. Ezeket az egyházigazgatási egységeket káptalannak is nevezték, bár a kutatók egy része a két intézményt nem tartja azonosnak (pl. az adott dékánátuson kívüli papok is csatlakozhattak annak káptalanjához), míg mások időbeli különbségüket hangsúlyozzák: előbb hívták ezeket az önigazgató egyházi testületeket dékánágnak, később pedig káptalannak.⁵⁹

A szebeni prépostságon kívül eső, az erdélyi egyházmegye joghatósága alá tartozó, dékánátusokba tömörülő szász plébániák többnyire hűvös viszonyban voltak a felettük joghatóságot gyakorló, tőlük többféle jogcímen (tized, cathedricum stb.) jövedelmet beszedni kívánó erdélyi püspökséggel és a helyi főpásztort képviselő kanonokokkal, főesperesekkel, ellentétek olykor komoly konfliktusokhoz is vezettek. Ezek közül a leghíresebb az 1277. évi, amikor a püspöki székhelyet megtámadó szászok és vallonok rágyújtották a gyulafehérvári székesegyházat az oda menekült káptalani tagokra, közöttük több főesperesre és a hívőseregre,⁶⁰ de a XIV. század eleje is vitáktól volt hangos. Ekkor Gentilis bíboros, az I. Károly királyságát oly hathatósan támogató pápai követ próbált meg a szebeni dékánátuson kívüli egyes szász papok és a gyulafehérvári kanonokok anyagi természetű vitájában dönteni. Ez az évtizedekkel később lezáruló pereskedés azért is közismert, mert a vizsály egyik szakaszában hosszasan taglalták a közhitelűség követelményeit a különféle magyarországi oklevelekkel kapcsolatban.⁶¹

A következőkben a szebeni prépostság dékánjaival kapcsolatos adatokat tekintem át az általam vizsgált időszakra vonatkozóan. 1264 májusában Fülöp esztergomi érsek, királyi kancellár az esztergomi érsek alárendeltségében

59 *Müller, Georg Eduard*: Die deutschen Landkapitel in Siebenbürgen und ihre Dechanten (1192–1848). Ein rechtsgeschichtlicher Beitrag zur Geschichte der deutschen Landeskirche in Siebenbürgen. Hermannstadt, 1934. (Beiträge zur Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte der Deutschen in Rumänien 8.); *Schuster*, 1988. 2–3. p. 9. jegyz.

60 Ld. pl. UGDS I. 254. p.; Erd. Okm. I. 349., ill. 351. sz. [Ez utóbbi teljes szövegü közlés]; UGDS I. 130–132. p.; Erd. Okm. I. 352. sz.

61 *Kumorovitz Lajos Bernát*: Az autentikus pecsét. In: Turul 50. (1936) 45–68. p., különösen: 63–66. p.; *Csukovits Enikő*: Egyházi és világi oklevelek hitelessége a szentszéki bíróságok előtt. (Egy vizsgálat tanulmányai). In: Emlékkönyv Jakó Zsigmond születésének nyolcvanadik évfordulójára. Szerk.: Kovács András–Sipos Gábor–Tonk Sándor. Kolozsvár, 1996. 126–134. p.; *Somogyi Szilvia*: Információáramlás és a közhír keletkezése egy 14. század eleji egyházi bírósági per vallomásainak tükrében. In: Kút 9. (2010) 2. sz. 246–250. p.

működő erdélyi szebeni egyházmegye [!] dékánjának és plébánosainak (*decani et plebanorum de Scybiensi diocesi Ultrasilvana ad nos et sanctam ecclesiam Strigoniensem immediate spectantium*), a tőle való távolság miatt engedélyezte, hogy a püspöki szentségeket az ő nevében bármelyik püspöktől felvehessék, de mindezek megtörténtét az évenként tartandó érseki tartományi zsinaton írással kell igazolni.⁶² Ugyanekkor az esztergomi főpap a tőle függő szebeni plébánosok számára elsőfokú bírói fórumnak a dékánt tette meg. (A másodfokú instancia már az érsek volt).⁶³ A forrásokban itt először előkerülő szebeni dékán e helyen a helyi plébánosok eljárójaként tűnik elénk, aki olyan jogokat kap meg, mint amelyeket a prépost szokott gyakorolni, és nem olyan, más káptalanokban működő, általában évenként választott dékán-kanonokként, aki elsősorban a javadalmak felosztásáért és a testület jogi vonatkozású ügyeiért volt felelős.⁶⁴ Ezeket az okleveleket 1282-ben Reynaldus szebeni dékán, szelindeki (Stolchumbercht, Stolzenburg) plébános kérésére Lodomér esztergomi érsek átírta és megerősítette.⁶⁵ Reynaldus az első név szerint is ismert szebeni dékán. 1288-ban Lodomér érsek az erdélyi szebeni és barcasági vármegyék-beli prépostnak, dékánoknak, plébánosoknak és más, világi személyeknek írt egy levelet IV. (Kun) László király (1272–1290) viselt dolgairól, de ennek az episztolának a hitele kérdéses.⁶⁶ Ezzel a vitatott authenticitású dokumentummal zárul a szebeni dékánokra vonatkozó Árpád-kori kútfők sora.

Az Anjou-kor első felében 1302-ben találkozunk először szebeni dékánnal. A jövőben még többször szemünk elé kerülő Walbrunus dékán a szebeni szék lakóinak *universitasa* által kiállított igazoló oklevél szerint először nem kívánta megerősíteni a hermányi (Castenholz) lakosok és plébániai hívek (*populi et plebizani*) által egyhangúlag papjukká választott és neki megerősítésre bemutatott Dániel comes fia Pétert, aki kiskorú volt, de végül az *universitas* kérésére, a káptalan előtt elismerte hermányi plébánosnak. Cserében viszont kérésére a szebeniek *universitasa* megígérte: többé nem terjeszt elő gyermekkorban lévő

62 UGDS I. 91. p.; Erd. Okm. I. 246. sz.

63 UGDS I. 91–92. p.; Erd. Okm. I. 247. sz.

64 *Mályusz Elemér*: Egyházi társadalom a középkori Magyarországon. Bp., 1971. 64–65. p.; *Solymosi László*: Az egri káptalan dékánválasztási statútumai a XV. századból. In: Levéltári Közlemények 63. (1992) 137–156. p., különösen: 143–144. p.

65 UGDS I. 144. p.; Erd. Okm. I. 394. sz.

66 *Karácsonyi János*: A mérges vipera és az antimonalis. Kórkép Kun László király idejéből. In: Századok 44. (1910) 1–24. p., különösen: 8–11. p.; Erd. Okm. I. 436. sz.

személyt plébánosnak.⁶⁷ A szebeni dékán itt az illetékes főpásztor helyetteseként jár el, akit nem a préposttal, hanem az esztergomi érsekkel kell azonosítanunk. Azt a szerepet tölti be, amely egy egyházmegyében az általános helynöké volt a XIII. század közepétől Európa-szerte.⁶⁸ 1308-ban a szebeni dékán, és 1309-ben egy szebeni domonkos szerzetes útján a prépost járult hozzá Gentilis bíboros, pápai követ ellátásához. Az olasz nyelvű számadáskönyvek mindkét esetben az esztergomi érsekséggel hozzák kapcsolatban a szebeni egyházi vezetőket.⁶⁹

1309-ben találkozunk egy korábbi szebeni dékánnal: Reynold mester, szelindeki plébános többekkel vizsgálatot tart az erdélyi szász papok és a gyulafehérvári káptalan viszályának egyik fázisában.⁷⁰ 1309-ben — legalábbis a modernkori oklevélkiadók (román kutatók, Jakó Zsigmond) szerint — Giselbertus a szebeni (*Viniensis*) dékán, aki Gentilis pápai követ előtt tiltakozik amiatt, hogy Kán László erdélyi vajda és tartományúr akadályozza a gyulafehérvári kanonokokkal pereskedő hét szász káptalan képviselőinek utazását, illetve igazolja: e papok engedelmeskednek a legátusnak, költségeiket is megtérítették.⁷¹ Valószínűleg szintén 1309. évi az a Szebenben kelt október 20-i oklevél, ahol Giselbertus szebeni (*Cybinienensis*) dékán és Waltherus keresztes lovag, szebeni mester pápai bírakként utasítanak két plébánost, hogy egy peres ügyben idézzék meg színük elé a nagyküllői főesperest.⁷² Ez a diploma megerősíti azt az azonosítást a szebeni dékán személyével kapcsolatban, amelyet az előzőekben említett dokumentum kapcsán végzett el a román kutatás és Jakó Zsigmond.

A következő szebeni dékánra vonatkozó adat 1327-ből származik. Ekkor Miklós töltötte be ezt a tisztséget, aki kistoronyi (Neppendorf) plébános is volt egyidejűleg. Az általa kiadott, pecsétjével, valamint a szebeni káptalan pecsétjével megerősített oklevéllel a dékánátus-beli sellenberki (Schellenberch) és a nagydisznódi (Heltau) plébános tizedvitáját döntötte el az utóbbi pap javára, bírótársai is a szebeni dékánság egyes papjai voltak (a szebeni, vízaknai,

67 UGDS I. 224–225. p.; Erd. Okm. II. 19. sz.; Anjou-oklt. I. 286. sz.

68 *Southern, R. W.*: A nyugati társadalom és egyház a középkorban. Bp., 1987. 245. p. (Southern magyar fordítása helytelenül „általános érseki helynök”-öt hoz „általános helynök” helyett!)

69 *Acta legationis cardinalis Gentilis* (1307–1311). Bp., 1885. (Monumenta Vaticana historiam Regni Hungariae illustrantia I/2.) 420., 426. p.; Erd. Okm. II. 95. sz.

70 UGDS I. 240–241. p.; Erd. Okm. II. 97. sz.; Anjou-oklt. II. 551. sz.

71 UGDS I. 247. p.; Doc. Trans. I. 104. p. [román fordítás]; Erd. Okm. II. 111. sz.; Anjou-oklt. II. 645. sz. [E legutóbbi helyen Kristó Gyula nem azonosítja szebeni dékánként, de jelzi a román oklevélközlés ebbéli identifikálását].

72 UGDS I. 294–295. p.; Erd. Okm. II. 157. sz.; Anjou-oklt. II. 759. sz.

veresmarti [Rothberg], illetve hermányi plébánosok).⁷³ 1330–1336 közé datálták a XIX. század végén az erdélyi szászok okleveleit kiadó történészek azt a dokumentumot, amelyben Walbrunus szebeni dékán, szelindeki plébános és az egész szebeni káptalan Telegdi Csanád esztergomi érseknek írt. Ebben kérték, hogy régi kiváltságukat, a dékán püspököt helyettesítő szerepkörét erősítse meg, hiszen az esztergomi főpaptól való távolság a híveket megakadályozza (egyházi) ügyeik ottani intézésében. Azt is kérvényezték, hogy új dékánjukat is ruházza fel az érsek ezzel a joggal.⁷⁴ 1332 januárjában azonban még Miklós a szebeni dékán, Wolbrunus (=Walbrunus) szelindeki plébános ugyanekkor. Az őket említő, a pápai követtség által kiállított oklevelet már korábban, Tamás prépost kapcsán szóba hoztam.⁷⁵ 1336 novemberében viszont megint csak Walbrunus szelindeki plébános a szebeni dékán. Ekkor ugyanis Telegdi Csanád esztergomi érsek közölte, hogy a Walbrunus és Mihály brassói dékán-plébános a szebeni és brassói papok közössége (*universitas*) képviselőjében az *universitas* pecsétjeivel megerősített írásban számos panaszt tettek előtte. Ezek lényegében a világi elemek egyházi ügyekbe való beavatkozását (bíróságok, végrendelkezés, papok utáni öröklés) jelentették, továbbá törvényes kort el nem ért plébánosok megválasztását ölelték fel. Csanád érsek mindezen káros jelenségek megszüntetését írta elő, megerősítve a szebeni dékán joghatóságát a papok elleni büntetések kiszabásában, illetve minden alkalmazandó lelkipásztornak a szebeni dékán előtt kellett (más egyházakból való) elbocsátó vagy ajánlólevelét bemutatnia.⁷⁶ Megkockáztatom annak kijelentését, hogy Miklós és Walbrunus dékáni működését figyelembe véve, a fentebb 1330–1336 közé datált oklevél keletkezési idejét leszűkíthetjük 1332–1336 közötti intervallumra.

Karl Reinherth szerint a szebeni káptalan tagjai a tatárjárás pusztításai után kereshettek plébániákat maguknak abból a célból, hogy eltartsák magukat (ld. az említett 1245. évi példát Teodoricus kanonokkal).⁷⁷ Magam kérdésesnek látom, hogy a szebeni prépostság valaha is kifejlett, oszlopos és mesterkanonokkal rendelkező társasegyház lett volna, valószínűleg a XIII. század első felében az egykori *Desertum* papjai kezdték az addig csak préposttal rendelkező káptalan tagjainak tekinteni magukat. (Egyébként más szász dékánatusoknál is a helyi plébánosok alkották a *Landkapitel*.) E véleményem megerősítését látom abban

73 UGDS I. 414. p.; Erd. Okm. II. 611. sz.; Anjou-oklt. XI. 458. sz.

74 UGDS I. 438–439. p.; Erd. Okm. II. 681. sz.

75 Ld. 56. jegyz.

76 UGDS I. 481–484. p.; Erd. Okm. II. 916. sz.; Anjou-oklt. XX. 454. sz.

77 Reinherth, 1942. 346–347. p.

a tényben is, hogy a szebeni prépostság — bizonyára helyi káptalani tagok hiánya miatt — sohasem vált hiteleshellyé, hiszen kanonokok nélkül Szebenben bizonnyal nem volt elegendő írástudó munkaerő a közhitelű írásbeli tevékenység ellátásához. A dékán a szász plébánosok által választott tisztségviselő volt, szemben a király által kiszemelt préposttal. A fenti adatokból egyértelműen látható, hogy a dékán hamarosan a szebeni prépostság legfontosabb vezetőjévé vált, az egyházi joghatóságot gyakorló esztergomi érsek is őt tekintette tárgyalópartnerének és akarata végrehajtójának.⁷⁸ A prépost szerepe fokozatosan csökkent, idéztem, hogy a szebeni városi plébánia felett sem tudott befolyást szerezni.⁷⁹ Véleményem szerint, amíg a királyi kormányzatban és írásbeliségben tevékenykedtek a helyi prelátusok, addig nem okozott különösebb zavart a dékán működése, hiszen ellátta a prépostság irányítását. Azonban a prépostok eltűnése az udvari adminisztrációból a XIV. század első felében, megjelenésük a szebeni egyház területén már napvilágra hozta a két méltóságviselő ellentétét, amely az általam vizsgált korszakon túl is megmaradt. Tamás prépost a XIV. század elején éppen azért kereshetett magának esztergomi, majd gyulafehérvári kanonikátust, mert szebeni egyházának irányításába nem sok beleszólása maradt.

A joghatósági kérdések tárgyalását lezárva megjegyzendő: a XIV–XV. században, a prépostság megszűnése (1424) után is a szász papok a szebeni dékánátus egyházainak eredetét történetietlenül a csak 1226-ban alapított, 1227-ben pedig fel is állított, a tatárjáráskor (1241-ben) megsemmisült, később pedig több alkalommal is újjászervezni próbált milkói kun ténitőpüspökséggel kezdték kapcsolatba hozni. Úgy vélekedtek: a prépostság a püspökség pusztulása után, tulajdonképpen kényszerűségből létrejött egyházigazgatási egység volt, amelynek papsága és hívei maguk választották legfőbb egyházi hatóságuknak az esztergomi érseki széket. Ez azonban gyökeresen téves elképzelés volt, hiszen láttuk, a szebeni prépost egyháza a missziós püspökségnél évtizedekkel korábban jött létre az erdélyi egyházmegeye területéből.⁸⁰

A XIV. század első felében Magyarországot számtalan alkalommal felkereső pápai jövedelembehajtók is értékes adatokat hagyományoztak ránk a szebeni prépostsággal kapcsolatban. 1317–1320 között a betöltetlen javadalmak első

78 Uo. 348–349., 353–354. p.

79 Ld. 48–49. jegyz.

80 *Reinerth*, 1942. 351–353. p. Milkóra ld. *Makkai László*: A milkói (kún) püspökség és népei. Debrecen, 1936.; *Kosztai László*: Missziós püspökségek. In: *Korai magyar történeti lexikon*. (9–14. század). Főszerk.: Kristó Gyula. Szerk.: Engel Pál–Makk Ferenc. Bp., 1994. (a továbbiakban: KMTL) 458–460. p.

évi bevételét kívánták a Szentszéknek beszedni. Rufinus de Civinio a szebeni plébániának magas, 36 budai ezüstmárka jövedelmet állapított meg, amelynek felét a szentágotai (Agnetheln) papból szebeni plébánossá választott Hermann 1318-ban le is rótt a pápai küldöttnek. Orlát (Winsberg) jövedelme Szeben harmada, 12 ezüstmárka volt. Ennek felét is Hermann szebeni plébános fizette ki a megválasztott Mátyás pap helyett. Vérd (Wert) csak hat márkányit jövedelmezett, ennek felét János pap szintén 1318-ban rótt le. Holcmány (Helzmenia, Holzmengen) 10 báni márka jövedelmet adott, ennek felét az új plébános, Henrik 1319-ben fizette ki. Baholc új papja, Henrik helyett apja kívánt fizetni, majd végül is Lengyelországi János rótt le az adót (a plébánia évi jövedelme 8 báni márka volt). E két utóbbi egyház jövedelme tehát nagyságrendekkel kisebb volt, mint Szebené, Vérdé és Holcmányé.⁸¹

Karl Reinerth szerint 60 egyház alkotta a három székre kiterjedő szebeni prépostságot,⁸² 1337-ben azonban csak a következő plébániák fizettek pápai tizedet: Vurpod (Portperk, Burgberg, papja: Miklós), Hermány (Kastenhok, Castenholz, papja: Deyhardus), Kakasfalva (Hanbach; papja: Krisztián), Vesződ (Wozzodya, Wassid, papja: Jakab), Mártonhegy (Martinsberg, papja: János), Kispázsmaár (Tharcla, Tarteln, papja: Miklós), Veresmart (Rothberg, papja: Lajos), Bralya (Brunwiler, Braller, papja: Mátyás), Talmács (Tolmacz, Talmesch, papja: Krisztián), Nádpatak (Borbarch, Rohrbach, papja: Lukács), Kereszténysziget (Grossau, papja: Henrik), Kürpöd (Kyrchperch, Kirchberg, papja: János), Sink (Grossschenk, papja: Rudberus), Fenyőfalva (Gieresau, papja: Jakab), Morgonda (Marienthal, papja: János), Dolmány (Thalheym, Thalheim, papja: János), Kistorony (Neppendorf, papja: Miklós), Szeben (papja: Herbord), Újfalu (Neudorf, papja: János), Kiscsür (Kleinscheuern, papja: Krisztián), Szentersébet (Hammersdorf, papja: Mihály), Hófföld (Hochfeld, papja: Gergely), Vízakna (Salzburg, papja: Konrád), Kisdisznód (Michelsberg, papja: Miklós), Nagydisznód (Heltau, papja: János), Nagycsür (Grossscheuern, papja: Krisztián), Szentágota (Agnetheln, papja: Hermann). Az e plébániák által befizetett összeg summázva 4 márkát, másfél fertót és másfél grossust tett ki.⁸³ A szebeni prépostsághoz tartozó egyházak listája bizonyosan nem teljes, hiszen hiányzik például Walbrunus dékán plébániája, a szelindeki.

81 *Rationes collectorum pontificiorum in Hungaria (1281–1375)*. Bp., 1885. (Monumenta Vaticana historiam Regni Hungariae illustrantia I/1.) (a továbbiakban: *Rationes collectorum*) 16–17. p.; Erd. Okm. II. 280. sz.

82 *Reinerth*, 1942. 354. p.

83 *Rationes collectorum* 143–144. p.; Erd. Okm. II. 1133. sz.

Akad néhány adat a szebeni prépost birtokaira, jövedelmeire is az általam vizsgált időszak vonatkozásában. A legjelentősebb jövedelemforrás a vízaknai sóbányászatból származó bevétel lehetett. Vízaknán már a IX. századtól folyt a sóművelés, az aknák döntő részben a király kezében voltak (sókamara ispáni székhely is volt), de egyikük — bizonyára a dél-erdélyi egyházi intézmény alapításakor — a szebeni prépost birtokába került.⁸⁴ 1328 márciusában I. Károly király a gyulafehérvári káptalant és Hidegvízi György vagy Pokafalvi Henning ispánokat bízta meg annak megtudakolásával és arról való jelentéstétellel, miszerint a szebeni prépostság régtől fogva birtokolta-e és jogosan adta-e bérbe vízaknai sóbányáját, amiként azt Tamás prépost állította új kiváltságlevél kiállítását kérve.⁸⁵ Áprilisban Henning ispán Bulcsú mester, szatmári főesperes tanúbizonysága mellett lefolytatta a vizsgálatot, majd ez alapján májusban a prépost állításait teljes mértékben igazoló jelentést tett az uralkodónak.⁸⁶ A fenti beszámoló alapján a király 1330-ban megerősítette a prépostságot vízaknai sóbányája birtoklásában.⁸⁷ (1338-ban Tamás prépost az erdélyi káptalannal átíratva a privilegiális oklevelet).⁸⁸ Az általam vizsgált időszakon túli adat arra mutat, hogy a helyi plébánosok a prépostnak adandó járandóságot — minden bizonnyal az egyházi felügyeletért járó cathedraticum egy részét (felét?, a másik rész az esztergomi érseké lehetett) — finom ezüstben kellett, hogy leróják.⁸⁹

Kevés adat maradt fenn a prépostság birtokairól. 1223-ban II. András király egyik okleveléből értesülünk arról: Kisdisznód (*Montem Sancti Michaelis*) valaha a szebeni egyházé volt, amelyet a király *Borornik/Borothnik* földért vett vissza a prépostságtól.⁹⁰ 1359-ből való azon oklevél, amely szerint *Prepostfalua* (*Prodnik*) a szebeni egyház — a senkszéki szászok által elfoglalt — birtoka,⁹¹ ez bizonnyal azonosítható az 1223-ban említett, az uralkodó által Kisdisznóért elcserélt földdel. Prépostfalva megfelel a Nagy-Küküllőnél fekvő Nagy- és Kisekemezőnek (Groß- és Kleinprobstdorf), amelyeket Zsigmond király (1387–1437) 1424-ben, a prépostság megszüntetésekor Szeben városának adományozott. A Zsigmond-féle oklevélben még felsorolt, szintén a városnak adott Rüs (=Réc?) Küküllő megyében

84 Entz Géza–Kristó Gyula: Vízakna. In: KMTL 733. p.

85 UGDS I. 415. p.; Erd. Okm. II. 614. sz.; Anjou-oklt. XII. 112. sz.

86 UGDS I. 418–419. p.; Erd. Okm. II. 620. sz.; Anjou-oklt. XII. 249. sz.

87 UGDS I. 431–432. p.; Erd. Okm. II. 671. sz.; Anjou-oklt. XIV. 164. sz.

88 UGDS I. 495–496. p.; Erd. Okm. II. 993. sz.

89 UGDS II. 81–83. p.; Erd. Okm. III. 623. sz.

90 UGDS I. 26–28. p.; Reg. Arp. 395. sz.; Erd. Okm. I. 125. sz.

91 UGDS II. 170–171. p.; Erd. Okm. III. 1098. sz.

is talán korai birtok lehetett.⁹² A prépostnak feltehetően bizonyos tizedjövedelme is volt a három szász székre kiterjedő egyházigazgatási területén, de erről a XIV. század közepéig tartó időszakra vonatkozóan nem ismerünk adatot.⁹³

A prépostság szebeni elhelyezkedéséről nem sok tudható. A XIV–XV. századra elkészülő Szűz Mária-plébániatemplom egy háromhajós román bazilika helyén épült fel. Közvetlen közelében állt a prépostság, amelyről 1783-ban azt jegyezték fel, hogy azonos a Bruckenthal-gimnázium könyvtárával.⁹⁴

Horst Klusch erdélyi szász művészettörténész 2001-ben új, de nem előzmények nélküli feltevéssel állt elő. Véleménye szerint a dél-erdélyi németység a XI. század végi keresztes hadjáratok Havasalföldön letelepedő, és később Dél-Erdélyben megjelenő német népességével (Amiens-i Remete Péter parasztjainak leszármazottaival) lenne azonos. Egyházilag a már ekkor — 1096-ban létező — milkói püspökséghez tartoztak, majd a XII. század második felében erdélyi dékánok, majd a létrejött szebeni prépostság irányítása alá kerültek.⁹⁵ A forrásokkal alá nem támasztható teória egyházi szempontból gyenge, sőt az elméletet semmissé tevő pontja a milkói püspökség 1096. évi létét igazoló oklevél, erről legutóbb Jakó Zsigmond bebizonyította: XVIII. század végi, Benkő József-féle hamisítvány lehet.⁹⁶

A szebeni prépostság kora Anjou-kor végéig terjedő históriája bemutatásának végére értem. A viszonylag kevés forrás töredékes kép megalkotását tette lehetővé, de — mint a bevezetőben írtam — ez a teljes forrásanyag bevonásával történt. Ezen írásom első darabja kíván lenni a hazai társaskáptalanok korai történetét bemutató tanulmánysorozatommak, és csak remélni tudom, hogy felkelti az egyháztörténet iránt érdeklődők figyelmét.

92 UGDS IV. 217. p.; Zsigmondkori Oklevéltár. Szerk.: Mályusz Elemér–Borsa Iván–C. Tóth Norbert–Neumann Tibor. I–XI. (1387–1424). Bp., 1951–2009. XI. 972. sz.

93 A prépostság jövedelmeire ld. még *Reinerth*, 1942. 331–332., 569–570., 576. p.

94 *Benkő Elek*: Nagyszeben. In: KMTL 478. p.; *Entz Géza*: Erdély építészete a 14–16. században. Kolozsvár 1996. 405. p.

95 *Klusch, Horst*: Az erdélyi szászok betelepüléséről. Kolozsvár, 2009. 30–31., 82–88. p. (Német változata: *Klusch, Horst*: Zur Ansiedlung der siebenbürger Sachsen. Bukarest–Klausenburg, 2001., mindenképpen olvasandó a magyar fordítás hibái miatt!).

96 Erd. Okm. I. 7. sz. (A korábbi kritikai irodalom felsorolásával).

KÁDÁR TAMÁS

AZ ÁRPÁD-HÁZI URALKODÓK ÉS AZ ORSZÁGLÁSUK IDEJÉN HERCEGI CÍMMEL TARTOMÁNYI KÜLÖNHATALMAT GYAKOROLT KÜLHONI, FEJEDELMI SZÁRMAZÁSÚ ELŐKELŐK, VALAMINT AZOK CSALÁDTAGJAINAK ELHALÁLOZÁSI ÉS TEMETKEZÉSI ADATAI 997–1301 KÖZÖTT

Jelen tanulmány *A középkori magyar királyi és kormányzói családok tagjainak elhalálozási és temetési időpontjai, valamint helyei 1301–1541 között* címmel e folyóirat 2011. évi első számában közzé tett dolgozatom „folytatásának”, illetve időrendi és logikai értelemben — némiképp mintegy bakugrásként — első részének tekinthető.¹ A nyilvánvaló kronológiai ellentmondást az magyarázza, hogy amikor belekezdtem a XIV–XVI. századi Anjou- és „vegyes-házbeli” uralkodóink és a magyar kormányzók, valamint hozzátartozóik említett adatainak behatóbb kutatásába, rövid mérlegelés után számos okból kifolyólag lemondtam róla, hogy az azt megelőző évszázadokat is tanulmányozom és közlöm. Időközben azonban — előző összeállításom megjelenése óta — hamar arra a határozott véleményre jutottam, hogy középkori dinasztiáink történetének e jóformán egyáltalán nem vizsgált, speciális részterületének feldolgozását hiba lenne csonkán félbehagyni, a korábbi időszak vonatkozó adatainak alapos összevetése és bemutatása minden egyéb, elsősorban a szűkös forrásadottságokból következő megfontolás ellenére, igenis mindenképp érdemes és hasznos. E megállapítás helytállósága mellett szól mindenekelőtt, hogy, mint utaltam rá, a választott témának átfogólag, az egész korszakot illetően eddig alig valamicske figyelmet szentelt medievisztikai kutatásunk, így Engel Pál egy — a székesfehérvári királyi és egyéb (főúri, prelátusi, stb.) temetkezéseket tárgyaló — rövid tanulmányán kívül mindössze a nem szakmabeli Hankó Ildikó antropológus először ugyancsak 1987-ben megjelent, majd a közelmúltban két újabb, bővített és részben átdolgozott kiadást (2004., 2008.) is megélt, sajnos, számos durva, alapvető ténybeli tévedést tartalmazó kötetét említhetem csupán.² Ezek mellett, elsősorban érdekes orvostörténeti,

1 *Kádár Tamás*: A középkori királyi és kormányzói családok tagjainak elhalálozási és temetési időpontjai, valamint helyei 1301–1541 között. In: Fons 18. (2011) 25–53. p.

2 *Hankó Ildikó*: A magyar királýsýrok sorsa Géza fejedelemtől Szapolyai Jánosig. Bp., 1987.; *Uő*: Királýsýrok tömegsýrban. A magyar királýsýrok sorsa Géza fejedelemtől Szapolyai Jánosig. [Bp.,] 2004.; *Uő*: A magyar királýsýrok sorsa Géza fejedelemtől Szapolyai Jánosig. [Bp.,] 2008.

illetve kórtani, diagnosztikai felvetései és következtetései miatt, szintúgy, mint előző munkám lezárásakor, nagy haszonnal forgattam Józsa László középkori uralkodóink és számos családtagjuk betegségeit vizsgáló, nemrég közzé tett, a tárgyan egészen egyedülálló, értékes szakmonográfiáját is.³

Az alábbi összeállítás időhatárait, mint a címben is láthatjuk, Géza nagyfejedelem 997. évi, illetve az Árpád-ház utolsó férfitagjának, III. András királynak 1301 januárjában történt elhalálózása adja. A záró dátum meghatározása előző, hasonló tárgyú tanulmányunk nyomán lényegében kézenfekvő volt, a kezdőpont megválasztását pedig a — honszerző és államalapító — dinasztia a nagyfejedelemség korában (895–997) élt egyes tagjai — jellemző módon ideértve magukat a főhatalmat gyakorló nagyfejedelmeket is — életadatainak, személyes és családi történetének teljes körű feltárhatatlansága és ebből következő tudományos igényű feldolgozatlansága indokolja. Talán elég itt csupán arra utalnunk, hogy bizonyos újabb keletű, legalábbis meggyőzőnek látszó történelmi vélemények szerint még Géza trónra jutásának, egyben feltételezhetően a legutolsó színpogány uralkodónak, Taksony nagyfejedelem elhunytának az időpontja is igencsak kétséges, meglehet, hogy az előbbi már évekkel 971–972 előtt atyja örökébe lépett, elődeikről pedig — egyébként némely esetben szintén vitatott nevükön kívül — jóformán semmit sem tudunk, sőt, többé-kevésbé még az is eldöntetlen, a szakmát megosztó kérdés, hogy valójában hány nagyfejedelem és milyen sorrendben követte egymást az ország élén 960 tája előtt.⁴

Tanulmányom elkészítésekor lényegében ugyanazon formai kereteket alkalmaztam, valamint rendszerezési szabályokat és alapelveket követtem, mint korábbi összeállításomnál, de szükségesnek láttam egyéb, eltérő megfontolások figyelembe vételét is. Ilyenformán szerepel az alábbi névsorban a megjelölt időszak valamennyi uralkodója és tartományi különhatalommal felruházott, hercegi címet viselt, idegen uralkodóházból származó előkelője, azok házastársai, törvényes és „természetes” gyermekei, oldalági rokonai, azaz testvérei, ezek házasefelei, valamint szintén összes, vér szerinti első fokú leszármazottai (tehát az adott

(a továbbiakban: *Hankó*, 2008.); *Engel Pál*: Temetkezések a középkori székesfehérvári bazilikában. In: *Századok* 121. (1987) 613–636. p. (a továbbiakban: *Engel*, 1987.).

3 *Józsa László*: Középkori uralkodóink betegségei. Bp., 2010. (a továbbiakban: *Józsa*, 2010.).

4 *Tóth Sándor*: A magyar fejedelmi méltóság öröklődése. In: *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica.* (2000-től *Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica.*) (a továbbiakban: *AH*) 83. (1986) 3–9. p.; *Kristó Gyula*: Árpád fejedelemutódai. In: *AH* 84. (1987) 11–21. p.; *Uő*: Mikor lett fejedelem Géza? In: *AH* 102. (1995) 11–23. p. (a továbbiakban: *Kristó*, 1995.).

uralkodó unokaöccsei/húgai), de, és ebben rejlik a legfontosabb, valóban lényegi különbség; szigorúan csak azon személyek, akiknek legalapvetőbb életadatai, így születésük és — hangsúlyozottan — természetes elhalálozásuk ideje ismert, vagy azt legalább egy viszonylagosan nem túl tág, legfeljebb 10–12 éves intervallumban meg tudjuk határozni. Utóbbi szerkesztési-válogatási szempont alkalmazása miatt a dinasztia számos tagja, közülük I. (Szent) István anyja, Sarolt, valamint több XI–XII. századi királynénk is kimaradt az összeállításból, lévén, jól jellemezve egyszersmind a kor gyér forrásadottságait, nemhogy elhunytuk, illetve temetésük körülményeiről, de életükről sem tudunk szinte semmit sem mondani. Személyük, életpályájuk olyannyira a régmúlt homályába vész, hogy nevüket, sőt, esetenként még magát a létezésüket sem örökítették meg forrásaink, így minden további nélkül az is lehetséges, hogy valójában nem is lettek királynékká, férjük trónra jutását megelőzően meghaltak. Ezen kérdőjeles, királyi és/vagy hercegi hitvesek körébe tartozik Aba Sámuel valószínűleg belföldi születésű és I. Béla király lengyel, Piast-házbeli felesége, I. László — egyes kutatók által feltételezett — első, orosz házastársa, valamint II. István német, más vélemények szerint capuai normann, IV. István bizánci, végül II. László király még származásilag sem azonosítható neje.⁵ A hercegi házastársak közül hasonlóképp hiába keresnénk alább a dinasztia két későbbi fő ágának vélelmezhető ősanynjait, Vazul — állítólag magyar, Tátony nembeli — név szerint ugyancsak nem ismert, illetve Álmos herceg Predszláva nevű, kijevei hitvesét. Az említettekén kívül az Árpád-ház XI–XIII. századi családfáján természetesen jó néhány herceget és elsősorban hercegnőt is találunk, akiket fenti ok miatt szintén kénytelen voltam kihagyni összeállításomból. Csak néhányukat megemlítve, Géza nagyfejedelem valamennyi leánya, Mihály fia, a rejtélyes „Szár” László herceg, I. István több gyermeke, közülük a talán elsőszülött Ottó, továbbá Aba Sámuel utódai, I. Béla, I. Géza és Kálmán királyok — egyes, megkérdőjelezhető vélemények szerint — magyar főurakhoz férjhez ment leányai, valamint III. Béla feltehetően még kisgyermekként meghalt fiai maradtak ki a még így sem rövid listából.⁶

5 Az egyes Árpád-kori királynék személyéhez, életéhez és főképp magához a királynéi intézmény történetéhez ld. *Zsoldos Attila: Az Árpádok és asszonyaik. A királynéi intézmény az Árpádok korában.* Bp., 2005. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 36.) (a továbbiakban: *Zsoldos*, 2005a.).

6 Az Árpád-ház Kristó Gyula és Makk Ferenc által szerkesztett, néhol javításra szoruló családfája: *Árpádok* 1., 2., 3., 4., 5. In: *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század).* Főszerk.: Kristó Gyula. Bp., 1994. (a továbbiakban: KMTL).

Az általános értelmezés szerint a távolabbi rokonsághoz sorolt, vagy az egyéb közelebbi, ámde nem vérrokon családtagok, így például az adott király, nagyfejedelem, stb. másodfokú unokatestvérei, sógorai, apósa(i), veje(i), stb. szintén nem szerepelnek az alábbiakban. A rokoni kapcsolat fokán és jellegén kívül elvben válogatási szempontnak vettem azt is, hogy az adott családtag Magyarországon született, valamint élt-e avagy sem, és az utóbbi csoportba sorolható személyeket — többek között életadataik alig ismert életadataik miatt — ugyancsak mellőztem. Így, lévén külhonban, jelesül a Bizánci Birodalom területén jöttek világra, éltek, illetve tevékenykedtek és magyar földön valószínűleg sosem jártak, sőt, a jelek szerint érdemleges kapcsolatuk sem volt Magyarországgal, kihagytam összeállításomból két XII. századi, kalandos sorsú trónkövetelőnk, Borisz — Konstantinos Kalamanos nevet nyert —, valamint III. Béla király öccse, Géza herceg Alexios nevű fiát. Csaknem egyedi kivételként ellenben, tekintettel arra, hogy egy uralkodó, ráadásul az utolsó Árpád-házi férfisarj szülei voltak, helyet kapott a listán III. András atyja, a királyi család tagjai által egyébként II. András király fiának, azaz rokonuknak soha el nem ismert, leginkább csak „Utószülött” ragadványnévvel emlegetett István herceg és második, velencei felesége, Thomasina Morosini. A tehetséges észak-itáliai származású úrnő esetében ezt annál inkább indokoltnak tarthatjuk, mert Thomasina egyfelől — férjével ellentétben — eljutott Magyarországra, sőt, minden valószínűség szerint magyar területen halt meg, másrészt, mint szlavón-horvát-dalmát hercegnő és a délnyugati országrészek kormányzója 1292–1295 között nagyon fontos szerepet játszott az ország történetében. Jóllehet kétségtelenül nem a Magyar Királyságban látta meg a napvilágot, hanem a híres Adria-parti városköztársaság szülötte volt, helyénvalónak gondoltam egy másik velencei úrhölgy, (Orseolo) Péter király nővére, Frowila szerepeltetését is. Atyjuk, Ottone Orseolo dózse 1026-ban bekövetkezett bukása után a testvérpár ugyanis anyjukkal fivéréhez, I. Istvánhoz, a magyar királyi udvarba menekült és ott élt egy bő évtizedig, majd Frowila — vélhetően már Péter trónra lépése után — onnét, inkább mint magyar, mintsem velencei hercegnő ment férjhez az ostmarki örgrófhöz.

A három, „idegen” uralkodóház tagjaként Magyarországra került és itt — elsősorban feltehetően a szoros rokoni kapcsolat és a fejedelmi származásuk előkelősége okán — hercegi címmel területi különhatalmat kapott személy; III. Béla unokái, Margit bizánci császárné fiai, Kalojohannes és Vilmos, valamint IV. Béla király veje, a Ruszbeli, csernyigovi eredetű Rosztiszláv Mihajlovics adatainak közlését az udvarban és az országos nagypolitikában általuk játszott szerfelett érdekes és fontos szerep, valamint különleges, lényegében hűbéres uralkodónak megfelelő jogállásuk miatt láttam indokoltnak. Vilmos esetében ez

annál is inkább helyénvaló, mert amellet, hogy anyja, Margit révén nem csupán közeli vérrokonsgban állt a magyar királyi házzal, illetve magával IV. Bélával, de egyben az uralkodó veje is volt és, amit a kutatás eddig szinte egyöntetűen figyelmen kívül hagyott, minden bizonnyal őt tekinthetjük a macsói tartomány első hercegének. Noha a dinasztiaával fennállott rokoni viszonyának mibenléte, foka egyáltalán nem tisztázott és valószínűleg az is marad, mint — a kiterjedt, a Dél-Dunántúl java részét felölelő somogyi dukátus élén — területi különhatalmat gyakorolt Árpád-házi leszármazott, Koppány herceg hasonló megfontolásból szintén bekerült a dolgozatba. Az egyéb, a korban hercegi címmel szerepelt és — jelesül Szlavónia élén a XIII. század derekán — territoriális különhatalommal felruházott előkelők közül, lévén, honi bárói nemzetségek, nem pedig külföldi fejedelmi családok szülöttei voltak, mást nem vettünk fel összeállításunkba.⁷

Végeredményben a 997 és 1301 között meghalt együttesen mintegy 120 Árpád-házi férfi és nő, illetve külföldi dinasztiaiból származott magyar királyné, hercegi házastárs, valamint egyéb, említett, más nemzetbeli, beházasodott családtag közül azok mintegy háromnegyede, mindösszesen 91 személy részletes elhalálozási és temetkezési adatai kerültek be a tanulmányba. Az érintettek adatait, csakúgy, mint előző dolgozatomban, az elhalálozások — többnyire érthetőleg csak vélelmezhető, sok ponton igencsak bizonytalan — kronológiája szerint közlöm, s bár gyakorlatilag általában találgatni sem lehet, vagy érdemes a kérdést illetően, némelyek esetében súlyos, rendszerint a síríg tartó betegségeik diagnosztizálására és a halál valószínűsíthető okának meghatározására is merész kísérletet teszek.

7 1242 és 1254, illetve 1257 között három magyar báró; Türje nembeli Dénes fia Dénes, Kán nembeli Gyula fia László, valamint Gut-Keled nembeli Dragun fia István viselt eredetileg mint bán, különböző tituláris megnevezésekkel — a báni hatalom új, rövidéletű formájaként — Szlavónia élén hercegi címet. Ld. *Zsoldos Attila: Magyarország világi archontológiája 1000–1301.* Bp., 2011. (História Könyvtár. Adattárak 11.) (a továbbiakban: *Zsoldos*, 2011.) 45. p.

Kiegészítések előző, hasonló témájú összeállításunkhoz:⁸

Izabella (Erzsébet) nápolyi hercegnő, IV. László király házastársa⁹

Mintegy 41–43 évesen, 1304 őszén, bizonyosan november 3. előtt, Nápolyban, a Szent Péter apostol Domonkos-rendi zárda falai között, mint annak laikus lakója hunyt el. Minden valószínűség szerint ugyanott helyezték végső nyugalomra.¹⁰

(Boldog) Jolánta (vagy ritkábban Ilona) nagy-lengyelországi, gniezno-i és kaliszi fejedelemné, IV. Béla király hetedik (?) leánya¹¹

Mintegy 59–62 évesen, bizonyosan 1303. december 26. után, július 17-én, feltehetően 1303 és 1305 között, a legnagyobb valószínűség szerint az utóbbi

- 8 Jelen folyóirat 2011. évi első számában megjelent hasonló tárgyú tanulmányomban az Izabella királynéra vonatkozó adatokat — figyelmetlenségem miatt — hiányosan közöltem, ezért azokat itt pótolom. Jolánta nagy-lengyelországi hercegné ugyanakkor a legfrissebb, előző cikkemmel egyidejűleg publikált kutatási eredmények szerint nem 1298 márciusában hunyt el (mint az a hazai irodalomban olvasható, és eszerint a lista legvégén lenne a helye), hanem bizonyosan 1303. dec. 26. után halt meg, így őt szintén a „Kiegészítések” címszó alatt szerepeltetem.
- 9 Izabella királynét esetenként már korábban is, de 1277 novemberétől kizárólagosan Erzsébetnek nevezték hazai okleveleinkben; a Magyarországon ismerősebben hangzó és kedveltebb nevet valószínűleg házasságkötések, az uralkodócsalád és az udvari elit ösztönzésére vette fel. E nevet viselte egyébként anyósa és anyai nagyanyja, a nápolyi trónörökösné is. *Wertner Mór*: Az Árpádok családi története. Nagy-Becskerek, 1892. (Történeti nép-, és földrajzi könyvtár 51.) (a továbbiakban: *Wertner*, 1892.) 536–540. p.; *Dobozy Hajnalka*: Királynéink az Árpád- és Anjouk korban. Doktori értekezés. Szeged, 1934. (Kolozsvári–szegedi értekezések a magyar művelődéstörténelem köréből 26.) (a továbbiakban: *Dobozy*, 1934.) 81–85. p.
- 10 Ellentétben az eddigi véleményekkel úgy látom, hogy Izabella férjével egykorú, vagy esetleg annál egy-két évvel idősebb volt, amit testvéreinek születésrendje valószínűsít. Ld. Magyar diplomáciai emlékek az Anjou-korból I. Szerk.: Wenzel Gusztáv. Bp., 1874. (Magyar történelmi emlékek. IV. osztály.) 172–173. p.; Anjou-kori oklevéltár I. Szerk.: Kristó Gyula. Bp.–Szeged, 1990. 658. sz.; *Fraknoi Vilmos*: Mária, V. István király leánya, nápolyi királyné (1271–1323). In: Budapesti Szemle 3. (1906) 25. kötet, 351. sz. 354. p.
- 11 *Balzer, Oswald*: Genealogia Piastów. Kraków, 2005.² (a továbbiakban: *Balzer*, 2005.) 406–410. p.; *Wertner*, 1892. 489–490. p.; *Sawicki, Witold*: Błogosławiona Jolanta. Życie i dzieje kultu. Gniezno, 1980.; *Ferenc, Ewa*: Jolanta Arpad. Księżna kalisko-gnieźnieńska. Poznań, 1998.; *Stefaniak, Piotr*: Błogosławiona Jolenta Arpadówna jako *ducissa Poloniae*. In: *Analecta Cracoviensia* 42. (2010) 373–388. p.; *Uő*: Árpád-házi Boldog Jolán OSC (1244–1304) magyar királylány és lengyel hercegnő. Bt. Jolenta Arpadówna OSC (1244–1304) królowna węgierska i księżna polska. Bp., 2011. (a továbbiakban: *Stefaniak*, 2011.). Nevének vagylagosságára: *Catalogus fontium historiae Hungaricae aevo ducum et regum ex stirpe Arpad descenduntium ab anno Christi DCCC usque ad annum MCCC. I–III. Collegit Franciscus Albinus Gombos*. Bp., 1937–38. (a továbbiakban: CFH) I. 116. p., II. 997. p.

évben, a Nagy-Lengyelország keleti részén fekvő Gnieznoban (ma is Lengyelo.), mint annak apátnője, az általa alapított Szűz Mária mennybemenetele és Szent Antal tiszteletére felszentelt klarissza kolostorban halt meg. Csaknem bizonyosnak tekinthető, hogy ott is helyezték nyugalomra.¹²

Géza nagyfejedelem¹³

Mintegy 49–60 éves korban, 997. január legelső napjaiban, más — bizonytalanabb — vélemény szerint az év őszén, feltehetően valamely régóta tartó kardiovaszkuláris és/vagy agyér-betegségben, talán szívelégtelenség, esetleg (sokadszori?) központi idegrendszeri katasztrófa (agyvérzés) következtében halt meg. Egy újabb, felettébb kétséges kutatói feltevés szerint Székesfehérvárott, a város legrégebbi templomában, ugyanazén merész hipotézis szerint az atyja, Taksony nagyfejedelem által alapított — és egyben annak végső nyughelyéül is választott — Szent Péter és Pál apostolok tiszteletére szentelt keresztelőegyházban temették el.¹⁴

-
- 12 1298. ápr. 25-én III. Ulászló nagy-lengyelországi fejedelem (a későbbi király) oklevele még élőként említi: Kodeks dyplomatyczny Wielkopolski. Tom II. (Codex diplomaticus Maioris Poloniae). Poznań, 1878. 150–151. p. A Liber Mortuorum Monasterii Landensis halála napját év nélkül közli (júl. 17.): Monumenta Poloniae Historica. (Pomniki dziejowe Polski) (a továbbiakban: MPH) V. Lwów, 1888. 488. p.; Balzer, 2005. 410. p. Az újonnan felfedezett, 1303 vagy 1304 decemberében kelt forrás: Witkowska, Aleksandra: Bł. Jolenta w staropolskiej tradycji hagiograficznej. In: Wiadomości z Prowincji Św. Maksymiliana Marii Kolbego Zakonu Ojców Franciszkanów w Polsce. 13. (1999) no. 4. (Jubileusz 700-lecia śmierci bł. Jolenty.) Gdańsk, 2000. 414., 422–423. p., 64–65. jegyz.
 - 13 Kristó Gyula–Makk Ferenc: Az Árpád-ház uralkodói. Bp., 1996. (a továbbiakban: Kristó–Makk, 1996.) 27–31. p.; Vajay Szabolcs: Géza nagyfejedelem és családja. Székesfehérvár évszázadai. I. Székesfehérvár, 1967. 63–100. p. (a továbbiakban: Vajay, 1967.), különösen: 63–65. p.; Györffy György: István király és műve. Bp., 2000.³ (a továbbiakban: Györffy, 2000.) 59–116. p.; Wertzner, 1892. 24–25. p.; Kristó, 1995.
 - 14 CFH II. 1313. p., III. 2599. p.; Az államalapítás korának írott forrásai. Szerk.: Kristó Gyula. Szeged, 1999. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 15.) (a továbbiakban: ÁKÍF) 277. p. A kutatás korábban Karácsonyi Jánosnak a Zágrábi és a Váradai Krónika részben téves adatán alapuló számítása nyomán egységesen és hagyományosan 997. febr. 1-re helyezte Géza halálát. Ld. Karácsonyi János: Az Árpád-ház második elágazása. In: Turul 8. (1890) 51–52. p. A kiváló történész a kérdéses dátum meghatározásakor azonban szarvas számítási hibát vettét, egy hónappal kevesebb időt számolt vissza István király 1038. aug. 15-én történt halálától annak az említett krónikák uralkodási idejére vonatkozó közléséhez (összesen 41 év, 7 hónap és 14 nap) képest. ÁKÍF 354. p., 1220. jegyz.; Györffy, 2000. 116. p.; Vajay, 1967. 64. p., 2. jegyz. Géza és atyja feltételezett sírhelyére: Püspöki Nagy Péter: A székesfehérvári prépostság és bazilika

Koppány somogyi herceg¹⁵

Csak nagyon hozzávetőlegesen megbecsülhető életkorban, mintegy 30–45 évesen, miután fellázadt István ellen és uralmának megdöntésére hadra kelt serege élén — minden bizonnyal — 997 második felében, talán október vége táján, Veszprém közelében, valószínűleg Sóly vidékén döntő vereséget szenvedett, maga is elesett a csatamezőn. Testét István parancsára felnagyelték és darabjait elrettentésül az ország négy különösen fontos várára — Győrött, Veszprémben, Esztergomban és Erdélyben — bizonnyal Gyulafehérvárra — szegezték ki.¹⁶

Szent Imre bihari (?) herceg, I. István király idősebb (?) fia¹⁷

Valószínűleg 24 éves korában, 1031. szeptember 2-án, csütörtökön, állítólag egy tragikus vadászbalesetben, egy vélemény szerint a Bakony erdőségeiben, más, szintúgy erősen bizonytalan felvetés szerint bihari hercegsége területén, Ignyon erdejében vesztette életét: egy vadkan felöklelte. Székesfehérvárra, az atya által alapított Szűz Mária-prépostság — még nem befejezett, s így fel sem szentelt — bazilikájában temették el. Kezdetől fogva, 1083-ban történt szentté avatása óta pedig még inkább megerősödött, kivételes tiszteletnek örvendő sírja fölé minden bizonnyal a XIV. század első felében szép, igényes kiviteli emlékkövet állítottak,

előzményei és szerepe az alapítás első századában a kánoni jog tükrében. In: A székesfehérvári Boldogasszony bazilika történeti jelentősége. Az 1996. május 16-án rendezett tudományos tanácskozás előadásai. Szerk.: Farkas Gábor. Székesfehérvár, 1996. 20–29. p. (a továbbiakban: *Püspöki*, 1996.). Elméletének meggyőző cáfolata: *Szőcs Tibor*: Nagyfejedelmekink temetkezési helyei az írott források tükrében. In: *Belvedere Meridionale* 21. (2009) 1–2. sz., 25–30. p.

- 15 *Karácsonyi János*: Még egy szó Koppány lázadásáról. In: *Katholikus Szemle* 27. (1913) 1064–1068. p.; *Györffy György*: Koppány lázadása. In: *Somogy Megye Múltjából* 1. (1970) 5–30. p.; *Piti Ferenc*: Koppány személyének és mozgalmának megítéléséhez. In: *Somogy* 30. (2002) 6. sz., 530–536. p.; *Szabados György*: Koppány — a megismerhetetlen Árpád-házi nagyr. In: *Valóság* 52. (2009) 5. sz., 30–59. p.
- 16 CFH I. 614–615. p.; *Képes Krónika*. Ford. Bollók János. Bp., 2004. (Milleniumi magyar történelem. Források) (a továbbiakban: KK) 41. p.; *Pauler Gyula*: A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt I–II. Bp., 1899.² (a továbbiakban: *Pauler*); *Györffy*, 2000. 119. p.; *Kristó Gyula*: Koppány felnagyelése. In: *Századok* 116. (1982) 959–968. p.
- 17 *Szent Imre-Emlékkönyv*. Szent Imre-Emlékkönyv halálának kilencszázados évfordulójára. Szerk.: Harsányi Lajos, Tordai Ányos. Bp., 1930.; *Balanyi György*: Szent Imre herceg történeti alakja. In: *Katholikus Szemle* 44. (1930) 3–12. p.; *Katona Sándor*: Szent Imre élete. Kalocsa, 1942.; *Az ezeréves ifjú*. Tanulmányok Szent Imre herceg 1000. évéről. Szerk.: Lőrincz Tamás. Székesfehérvár, 2007.; *Szent Imre 1000. éve*. Tanulmányok Szent Imre tiszteletére, születésének ezredik évfordulója alkalmából. Szerk.: Kerny Terézia. Székesfehérvár, 2007. (a továbbiakban: *SzI*); *Zsoldos Attila*: Szent Imre herceg. In: *SzI* 20–23. p.; *Wertner*, 1892. 58–59. p.; *Vajay*, 1967. 89–90. p.; *Györffy*, 2000. 374–375. p.

amely 1734-ben került elő a — török hódoltság alatt elpusztult — székesegyház romjai alól. Ezen, azóta sajnos elveszett kövön a következő felirat állt: HIC DIVI STEPHANI CONDAM SANCTISSIMA PROLES DUX EMERICUS NOSCITUS ESSE SATUS.¹⁸

Vazul (Vászoly) herceg, Mihály herceg fia¹⁹

Csak nagy bizonytalansággal megbecsülhető életkorban, körülbelül 37–46 évesen, vélhetően hosszabb ideig tartó raboskodás után, kevésell az István király parancsára végrehajtott megvakítását (és szerfelett kérdéses, folyékony ólom általi megsüketítését) követően, 1034–1036 tájt, Nyitrán, az ispáni vár börtönében halt meg. Nem ismert, hol temették el.²⁰

I. (Szent) István király²¹

63–64 éves korában, 1038. augusztus 15-én, kedden, bizonytalan történészi vélekedés szerint Esztergomban vagy a közeli, később, emlékére Szentkirálynak elnevezett helyen hosszas, sok éven át tartó, feltehetően súlyos végtagbántalmakkal járó, köszvényes betegeskedés után, valószínűleg tüdőgyulladásban halálozott el. Végakarata szerint Székesfehérvárott, az általa alapított és felépített Szűz Mária- (vagy más néven Nagyboldogasszony-) prépostság hamarjában, csak akkor, a gyászszertartást megelőző napokban felszentelt templomában, az egyház közepén, díszes féhérmárvány szarkofágba temették el. A 1061-ben kirobbant második pogánylázadás idején a különleges tiszteletnek örvendő, nagy becsben őrzött maradványokért vélhetően nem alaptalanul aggódó kanonokok kiemelték

18 CFH I. 141. p., III. 2603. p.; KK 45. p.; ÁKÍF 215–216. p., 717. jegyz., 355. p.; Vajay, 1967. 89. p., 98. jegyz.; Györffy, 2000. 375. p.; Szabó Zoltán: A szentté avatott Imre herceg kultuszhelyének kérdése a székesfehérvári prépostság Nagyboldogasszony templomában. In: Műemlékvédelmi Szemle 7. (1996) 5–52. p.; Uő: Szent Imre sírja és kultuszhelye. In: SZL 37–44. p.

19 Wertner, 1892. 22–24. p.; Veszprémy László: Vazul. (Szócikk.) In: KMTL 721–722. p.; Váczy Péter: A Vazul-hagyomány középkori kútfoinkben. Forráskritikai tanulmány. In: Levéltári Közlemények 18–19. (1940–1941) 304–338. p.; Steinhübel, Ján: Nitrianske kniežatstvo. Počátky stredovekého Slovenska. Bratislava, 2004. (a továbbiakban: Steinhübel, 2004.) 236–239., 251–253. p.

20 CFH I. 617. p.; KK 45. p.; Wertner, 1892. 23. p. Két ízben, állítólagos trónörökössé jelöltetése és megvakítása kapcsán említik csak forrásaink, így valószínűbbnek látszik, hogy még I. István uralkodása idején, 1038 nyara előtt meghalt.

21 Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján I–III. Szerk.: Serédy Jusztián. Bp., 1938.; Balanyi György: Szent István. Bp., 1938.; Bónis György: István király. Bp., 1956.; Györffy, 2000.; Kristó–Makk, 1996. 32–52. p., Kristó Gyula: Írások Szent Istvánról és koráról. Szeged, 2000.; Uő.: Szent István király. Bp., 2001.

testét és a templom egy másik részén, egy közönséges, jeltelen kőlap alá, a padlózatba temették át. E — az országos viharoktól, polgárháborús pusztításoktól szerencsésen megkímélt — sírból emelték fel az odagyűlt nagy tömeg és I. László király jelenlétében állítólag csodálatosan ép, kellemes illatú folyadékban úszó maradványait szentté avatásakor, 1083. augusztus 20-án és feltehetően ezt az átmeneti sírhelyet tárták fel 1970-ben, az újabb régészeti kutatások során. Vélhetően már ekkorra, az 1080-as évek elejére elkészült gyönyörű, díszesen faragott, fehérmárvány-szarkofágja, amelyet hamvaival a templom közepén, a tiszteletére felszentelt oltár előtt helyeztek el.²²

Aba Sámuel király²³

Mintegy 55–59 éves korában, valószínűleg 1044. július közepe táján, esetleg második felében, miután a Győr melletti Ménfőnél (ma: Ménfőcsanak néven Győr része) július 4-én döntő vereséget szenvedett III. Henrik német-római császár hadaitól és kelet felé, feltehetően mátraalji, Gyöngyös környékén elterülő nemzeti birtokaira menekült, üldözői elfogták, majd a németek és Péter hívei közösen meghozott ítélete szerint lefejezték. A Képes Krónika ellenben úgy tudja, a Tisza vidékén hosszabb, kalandos bujkálás-rejtőzés után egy faluban, egy régi veremben, ahol valószínűleg szintén meghúzni próbálta magát, magyarok — személyes bosszúból — gyilkolták meg, testét pedig a helyi templomban, egyes vélemények szerint Feldebrőn hantolták el. Néhány év múlva, bizonyos I. András uralkodása idején, állítólag, mikor — talán megmenekült családtagjai kezdeményezésére, áttemetésének céljából — kiásták a sírból, szemfedőjét és ruházatát épen, sebeit pedig teljesen begyógyultan találták. Maradványait a

-
- 22 CFH I. 93., 106., 504. p., II. 1668. p.; Györffy, 2000. 381–385. p. István halálának időpontjára: Kristó, 1995. 18–19. p., sírhelyére: Bogvay Tamás: Szent István koporsója. In: Katolikus Szemle 23. (1971) 209–215. p.; Nagy Emese: A székesfehérvári István-koporsó keletkezése. In: Művészettörténeti Értesítő 3. (1954) 1. sz., 101–106. p.; Kralovánszky Alán: Szent István székesfehérvári sírja és kultuszhelye. In: Szent István és Székesfehérvár. Szerk.: Fülöp Gyula. Székesfehérvár, 1996. 13–24. p.; Józsa, 2010. 39–41. p.
- 23 Szabó Károly: Péter és Aba. Értekezések a történeti tudományok köréből. II/3. Pest, 1872. (a továbbiakban: Szabó, 1872.); Kandra Kabos: Aba Samu király. Bp., 1891.; Kristó–Makk, 1996. 61–67. p.; Szabados György: „Árpád-házi” „szent” királyunk Aba Sámuel. In: Középkortörténeti tanulmányok 5. Az V. Medievisztikai PhD-konferencia (Szeged, 2007. június 7–8.) előadásai. Szerk.: Halmágyi Miklós, Révész Éva. Szeged, 2007. 151–158. p.

hagyomány szerint Heves megyében, az általa vagy gyermekei által alapított sári (ma: Abasár) Szűz Mária bencés apátságban helyezték végső nyugalomra.²⁴

Levente herceg, Vazul herceg legidősebb (esetleg középső) fia²⁵

Mintegy 30–36 éves korában, 1046 legvégén vagy 1047 első hónapjaiban, ismeretlen betegségben hunyt el, amely esetleg a trónról való feltételezett lemondásával is összefüggésben lehetett. A nagypapja, Taksony nagyfejedelem nevét viselő Pest megyei falunál, annak állítólagos sírhelye közelében, a Képes Krónika tudósítása szerint — vallási irányultságának és talán rendelkezésének is megfelelően, utolsóként az Árpádok közül — pogány módra temették el.²⁶

Adelhaid frízöldi grófnő, I. András király feltételezett első neje²⁷

Talán 22–27 éves korában, 1047–48 táján, bizonyosan kevéssel férje trónra lépését követően, Magyarországon hunyt el. Nem ismert, hol nyert nyugvóhelyet.²⁸

-
- 24 CFH I. 620. p., II. 988., 1144. p.; ÁKÍF 223–224., 255., 389–390. p. Szabó K. igazolhatatlan vélekedése szerint Füzesabonyban ölték meg a rá rokonaik kivégeztetése miatt neheztelő helyiek. Ld. Szabó, 1872. 35–36. p., 2. jegyz. Hankó, 2008. 196–199. p. Az abasári Bolt-tetőn 2006-ban megkezdett és azóta eredményesen folyó ásatások során feltárták az Aba nemzetség már korábban megtalált mátraalji feltételezhető birtokközpontjának, valamint egy — a talán Sámuel által alapított — körtemplomnak és szintén csak vélelmezhetően a bencés monostornak a maradványait.
- 25 Wertner, 1892. 113–114. p.; Tóth Sándor: Levente és András. In: AH 82. (1985) 31–36. p. (a továbbiakban: Tóth, 1985.); Makk Ferenc: Kiknek az élén állt Levente? In: AH 82. (1985) 3–9. p.
- 26 CFH I. 624. p.; KK 58. p.; Tóth, 1985. 34–35. p.; Taksony más vélekedés szerinti, keresztény temetésére: Püspöki, 1996. 26–29. p.
- 27 Vajay Szabolcs: Még egy királynénk...? I. Endre első felesége. In: Turul 72. (1999) 1–2. sz., 17–23. p. (a továbbiakban: Vajay, 1999.) Kazimierz Jasiński szintén felvetette, hogy Andrásnak Anasztázia előtt volt egy másik, ismeretlen házastársa is, aki Adelheid hercegnőt, a későbbi cseh fejedelemné szülte. Ld. Jasiński, Kazimierz: Rodowód pierwszych Piastów. Warszawa–Kraków, 1992. (a továbbiakban: Jasiński, 1992.) 149. p.; Uő: Filiacja Adelajdy, żony księcia czeskiego Wratysława II. In: Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego. Nowej serii 1. (1993) 3–11. p. (a továbbiakban: Jasiński, 1993.).
- 28 Vajay, 1999. 18–20. p. Zsoldos A. feltételesen szintén elfogadja egykori létezését: Zsoldos, 2005a. 184. p.

Judit neuburgi grófnő, Péter király első (feltételezett) házastársa²⁹

Mintegy 34–41 éves korban, nagy valószínűség szerint 1047–1055 között, talán 1051 körül, az ostmarki (később az Osztrák Hercegséghez tartozó), Passautól délre fekvő Subenben (ma: Ausztria), az egyes vélemények szerint általa alapított Szent Lambert Ágoston-rendi kolostorban halt meg. Ugyanitt temették el, a sírkövén látható 1136-os évszám halálának időpontja helyett valójában annak ünnepélyes felújítására vonatkozik.³⁰

Judit schweinfurti grófnő, özvegy cseh fejedelemné, Péter volt király második felesége³¹

Körülbelül 50 éves korában, 1058. augusztus 2-án, vasárnap, Magyarországon, feltehetően a királyi udvarban hunyt el. Fia, Vratiszláv olmützi morva herceg, a későbbi cseh fejedelem hazavitette Csehországba és Prágában, a Szent Vítus és Szent Vencel-székesegyházban, első férje, I. Bretisláv sírja mellett helyeztette nyugalomra.³²

29 Minthogy véleményem szerint férje, Péter túlélte 1046. évi második bukását és 1056 első fele táján — legalábbis látszólag minden egyházjogi akadály nélkül — újra házasságra lépett, valószínűnek látom, hogy Judit, második királynénk akkoriban már nem élt. *Werner*, 1892. 587–588. p.; *Vajay*, 1967., 95–97. p.; *Frizberg*, *Lui von*: Tuta Regina. Wildon, 1955. (a továbbiakban: *Frizberg*, 1955.). Tyroller szerint I. Béla felesége volt: *Genealogie des altbayerischen Adels im Hochmittelalter*. Bearbeitet von Franz Tyroller. In: *Genealogischen Tafeln zur mitteleuropäischen Geschichte* (a továbbiakban: GT) 4. Hrsg.: Wilhelm Wegener. Göttingen, 1962. 141. p.; <http://img.ac/Projects/MedLands/BAVARIAN%20NOBILITY.htm#TutaFormbachMHungary>, letöltve: 2011. júl. 3.

30 *Frizberg*, 1955. 32. p.; *Vajay*, 1967. 96. p.

31 *Žemlička*, *Josef*: Čechy v době knížecí (1034–1198). Praha, 1997. (a továbbiakban: *Žemlička*, 1997.) 81–82. p.; *Krzemienska*, *Barbara*: Břetislav I. Čechy a střední Evropa v prvé polovině XI. století. Praha, 1999. 41–52. p.; *Vajay*, 1967. 94–95. p.

32 CFH I. 223., 803. p., III. 1991. p.; Írott források az 1050–1116 közötti magyar történelemről. Szerk.: Makk Ferenc–Thoroczkay Gábor. Szeged, 2006. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 22.) (a továbbiakban: ÍF) 281. p. Az egyik hivatkozott forrásunk (CFH III. 1991. p.) — legalábbis részben bizonyosan téves — ismerete szerint fia előbb, feltehetően Spitihnew fejedelem anyjuk iránti neheztelése miatt, a dél-morvaországi Znojmo mellett fekvő Louce (ma: Kloster Louka, Cseho.) kolostorában temettette el. A tudósítás helytállósága nagyon kétséges, a premontrai apátságot ugyanis jóval később, 1190-ben alapították, legfeljebb az képzelhető el, hogy ideiglenes nyughelyet kapott egy ottani, talán a monostor helyén állt egyházban.

Péter király³³

Körülbelül 45–48 éves korában, 1059. vagy 1060. szeptember 30-án, valószínűleg az öt közel másfél évtizede megbuktató I. András király udvarában — ismeretlen okból — halt meg. A hazai krónikáshagyomány kevésbé megbízható ismerete szerint 1046 őszén — azaz mintegy 29–34 évesen, kevéssel azután, hogy az András-párti felkelők elfogván megvakították, belehalt súlyos (és talán elfertőződött) sebeibe. Szintén a magyar — e tekintetben már helytállónak látszó — források úgy tudják, Pécssett, az általa alapított (feltehetően inkább csak befejezett) Szent Péter apostol püspöki székesegyházban temették el.³⁴

Frowila (más forrásban Froizza) ostmarki örgrófné, Péter király nőtestvére³⁵

Igencsak hozzávetőlegesen megbecsülhető életkorban, mintegy 43–47 évesen, bizonyosan 1058. október 1. után, valószínűleg 1059 és 1061 között, február 17-én, Ostmark tartományban halálozott el. Az örgrófság akkori székhelyén, Melkben (ma: Ausztria), feltehetően a várban, a valószínűleg a később alapított bencés apátság helyén állt plébániatemplomban helyezték nyugalomra.³⁶

33 Szabó, 1872.; Kristó–Makk, 1996. 53–60. p.; *Gombos F(erencz) Albin*: Történetünk első századaiból. Észrevételek az "Ostarrichi" 976-iki keleti határvonalához, az 1030-iki német–magyar háborúskodáshoz és Péter uralkodásához. In: Századok 45. (1911) 507–512., 569–585. p.; *Gerics József*: Az 1040-es évek magyar történetére vonatkozó egyes források kritikája I–II. In: Magyar Könyvszemle 98. (1982) 186–197., 299–312. p.; *Uő*: Péter király egyházpolitikája és következményei. In: Társadalomtörténeti tanulmányok a közeli és a régmúltból. Emlékkönyv Székely György 70. születésnapjára. Szerk.: Sz. Jónás Ilona. Bp., 1994. 29–34. p.; *Kristó Gyula*: Források kritikája és kritikus források az 1040-es évek magyar történetére vonatkozóan I–II. In: Magyar Könyvszemle 100. (1984) 159–175., 285–299. p.

34 CFH I. 121., 199. p., II. 1675. p.; KK 57. p.; Kézai Simon krónikája, a többi hazai forrással ellentétben már korántsem egyértelmű halála idejét illetően: *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum* I–II. *Edendo operi praeftuit* Emericus Szentpétery. Bp., 1937–1938. (a továbbiakban: SRH) I. 180. p.; *Vajay*, 1967. 95. p., 115. jegyz.; *Boros László*: Hol temették el Péter királyt? In: Pécsi Szemle 9. (2006) ősz, 14–29. p.; *Hankó*, 2008. 200–203. p.

35 *Regesten zur Geschichte der Markgrafen und Herzoge Oesterreichs aus dem Hause Babenberg*. Gessammelt und erläutert Andreas von Meiller. Wien, 1850. 196–197. p.; *Wertner*, 1892. 90–98. p.; *Vajay*, 1967. 97. p.

36 *Die Urkunden Heinrichs IV. Band VI. Teil I. Hrsg.: Dietrich Gladiss*. Berlin, 1941. (Monumenta Germaniae Historica. Diplomata regum et imperatorum Germaniae) 49–50. p.; *Juritsch, Georg*: Geschichte der Babenberger und ihrer Länder (976–1246). Innsbruck, 1894. (a továbbiakban: *Juritsch*, 1894.) 74. p.

I. András király³⁷

A régebb óta betegeskedő, egyes vélemények szerint köszvényes király, mintegy 41–46 évesen, miután az uralma ellen fellázadt öccse, Béla csapataitól a mosoni kapunál döntő vereséget szenvedett és annak fogságába esett, vélhetően még 1060 utolsó heteiben, esetleg a következő év legelején, a bakonybeli Zircen lévő királyi udvarházban — mint forrásunk írja: „mivel gondatlanul tartották” — hunyt el. Vélhetően rendelkezése szerint az általa alapított tihanyi Szent Ányos Benedek-rendi monostor atemplomában temették el. Feltételezett sírkövét ma is az apátság templomában őrzik.³⁸

(Boldog) Gizella bajor hercegnő, I. István király hitvese³⁹

Kivételesen szép korban, körülbelül 74–78 évesen, nagy valószínűség szerint 1060–65 között, május 7-én, más forrásunk szerint július 21-én, Bajorországban, a Passau (ma: Németo.) melletti niedernburgi, a Szent Üdvözítő és Szűz Mária tiszteletére szentelt, birodalmi apátság státuszú bencés kolostorban, mint annak apátnője — vélhetően végelgyengülésben — hunyt el. A monostor templomának Szent Ágota- (ma Három Királyok-) kápolnijában helyezték sírba, viszonylag ép csontváza ma is ugyanott nyugszik. Eredeti, a XI. század második felében készült, fehér mészkő sírlapja — GISYLA ABBATISSA NON(IS) MAI(I) felirattal —

37 *Wertner*, 1892. 114–116. p.; *Pauler* I. 90–108. p.; *Kristó–Makk*, 1996. 68–76. p.; *Makk Ferenc*: Megjegyzések I. András történetéhez. In: *AH* 90. (1990) 23–40. p. (a továbbiakban: *Makk*, 1990.).

38 *CFH* I. 414., 628., 980. p.; *KK* 63–64. p.; *ÍF* 372. p.; *Knauz Nándor*: Kortan. Hazai történelmünkhez alkalmazva. Bp., 1876. (a továbbiakban: *Knauz*, 1876.) 506. p.; *Makk*, 1990. 40. p.; *Gedai István*: I. Endre király sírköve. In: *Archaeologiai Értesítő* 92. (1965) 1. sz., 49–51. p.; *Uzsoki András*: I. András király sírja Tihanyban és a sírlap ikonográfiai vonatkozásai. In: *A Veszprém Megyei Múzeumok közleményei* 17. (1984) Veszprém, 1985. 145–188. p.; *Józsa*, 2010. 47–50. p. Mátyás Flórián a bukását és elhunytát tévesen 1061 végére teszi. Ld. *Mátyás Flórián*: Egy honfoglalás előtti magyar hadjáratról Németországban és I. Endre, Kálmán királyaink halála évéről. In: *Értekezések a történeti tudományok köréből*. 17. kötet (1898) 8. sz. (a továbbiakban: *Mátyás*, 1898.) 23–27. p.

39 *Rankl Lajos–Schmid M(aria) Farkas–Vértes József*: Gizella, Magyarország első királynéja, Szent István hitvese. Történelmi életkép. Székesfehérvár, 1935.; *Hielscher, Birgit M.*: Gisela, Königin von Ungarn und Äbtissin von Passau-Niedernburg. In: *Ostbairische Grenzmarken* 10. (1968) 265–289. p.; *Szántó Konrád*: Boldog Gizella első magyar királyné élete. Bp., 1988.; *Gizella és kora*. Felolvasóulések az Árpád-korból I. Szerk.: V. Fodor Zsuzsa. Veszprém, 1993. (Veszprémi Múzeumi Konferenciák 4.) (a továbbiakban: *V. Fodor*); Gizella királyné 985 k.–1060. Szerk.: Gécz János. [Veszprém,] 2000.

szintén fennmaradt, amely fölé később, 1420 körül szép, gótikus cenotaphiumot emeltek.⁴⁰

Adelhaid olmützi hercegné, majd cseh fejedelemné, I. András király idősebb leánya⁴¹

Körülbelül 20–23 éves korában, szinte napra pontosan egy esztendővel azután, hogy férje, II. Vratiszláv a cseh fejedelmi trónra lépett, 1062. január 27-én, vasárnap, Csehországban — vélhetően gyermekágyi lázban vagy más, szülés utáni szövödményben — hunyt el. Valószínűleg Prágában temették el.⁴²

I. Béla király⁴³

40-es éveinek közepén, azt követően, hogy — minden valószínűség szerint az év nyarán — a dömösi királyi udvarházban az alatta összedőlt trónszék (vagy annak azt tartó alépítménye) súlyosan megsebesítette, lényegében félholtra zúzta, majd ennek dacára az országba tört német birodalmi elősereg ellen küldött hadai után a nyugati határvidékre, Győr és Mosonvár tájékára vitette magát, a Rábca egyik mellékvizé, a Kőris-patak közelében, 1060. szeptember 11-én, csütörtökön szenvedett ki. Testét a Tolna megyei Szekszárdon, az általa alapított Szent Megváltó bencés apátságban temették el. 1242-ben, a tatárjárás idején a kolostor komoly károkat szenvedett, majd a XVI. század második felében, a török hódoltság időszakában jóformán teljesen elpusztult. Talán ezen történeteknek tudható be, hogy az újkorban beépült romterületen a közelmúltban lefolyt régészeti kutatások során nem sikerült a csekély maradványok között az uralkodói sír nyomaira bukkanni.⁴⁴

40 CFH II. 1675. p.; *Schmid, W(olfgang) M(aria)*: Gizella királyné sírja a niedernburgi kolostorban, Passauban. In: Magyarország műemlékei III. Szerk.: Forster Gyula. Bp., 1913.; *Uzsoki András*: Az első magyar királyné, Gizella sírja. In: A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 16. (1982) Veszprém, 1983. 125–168. p.; *Uő*: A passauai Gizella-sír az új kutatások tükrében. In: *V. Fodor*, 18–27. p.

41 *Wertner*, 1892. 123–124. p.; *Jasiński*, 1993.; *Žemlička*, 1997. 82. p.

42 CFH I. 530., 803. p.; ÍF 280–281. p.

43 *Wertner*, 1892. 137–142. p.; *Pauler* I. 106–112. p.; *Kristó–Makk*, 1996. 77–85. p.; *Dowiat, Jerzy*: Bela I węgierski w Polsce (1031/32–1048). In: *Przegląd Historyczny* 56. (1965) no. 1., 1–23. p.

44 CFH I. 629. p., II. 1391. p.; ÍF 375. p., 1650. és 1651. jegyz.; Béla halálának pontos idejét kizárólag csak a Zágrábi Krónika szövege őrizte meg: *Krónikáink magyarul* III/1. Vál. és ford.: Kulcsár Péter. Bp., 2006. (Történelmi források 3.) (a továbbiakban: KM) 39. p.; *Hankó*, 2008. 208–210., 359. p.; *Józsa*, 2010. 51. p.; *Gaál Attila*: Szekszárd. (Szócikk.) In: KMTL 629. p.

*Zsófia loozi grófnő, Géza nyitrai-bihari herceg, a későbbi király első felesége*⁴⁵
Körülbelül 24–30 éves korában, 1071 táján, nagy valószínűség szerint férje hercegi tartománya, a nyitrai-bihari dukátus területén halt meg. Nem ismert, hol temették el.⁴⁶

I. Géza király⁴⁷

Mintegy 35–40 éves korában — miután a Salamonnal hetek óta folyó béketárgyalások idején, váratlanul súlyos betegségbe esett — 1077. április 25-én, kedden halálozott el. Vácott, a későbbi hagyomány szerint általa alapított — valójában inkább csak befejezett — a Boldogságos Szűz tiszteletére felszentelt püspöki székesegyházban nyert nyugvóhelyet.⁴⁸

Anasztázia kijeji hercegnő, I. András király második (?) házastársa⁴⁹

Csak nagyon hozzávetőlegesen becsülhető korban, legkevesebb 50, legfeljebb pedig 72 évesen, 1074. március vége és valószínűleg 1094 között, feltehetően Magyarországon, esetleg külhonba távozván, a Német-római Birodalom területén, egy apácázárdában halt meg.⁵⁰

45 Nevét és származását illetően csupán egyetlen középkori forrás, a Vita Arnulfi episcopis Suessionensis nyilatkozik röviden. Ld. Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum Tomi XV. Pars II. (Supplementa Tomorum I–XII. Pars III.) Hannoverae, 1888. 879. p.; Wertner, 1892. 592. p.; Vajay Szabolcs: I. Géza király családja. Turul 79. (2006) 1–2. sz., 32–39. p. (a továbbiakban: Vajay, 2006.); <http://fmg.ac/Projects/MedLands/LOTHARINGIAN%20%28LOWER%29%20NOBILITY.htm#SophieLoozdied1065>, letöltve: 2011. júl. 10.

46 Vajay, 2006. 33. p.

47 Makk Ferenc: Megjegyzések Salamon és I. Géza történetéhez. In: AH 84. (1987) 31–44. p. (a továbbiakban: Makk, 1987.); Kristó–Makk, 1996. 98–106. p.; Kosztolnyik, Zoltán J.: The dynastic policy of the Árpáds, Géza I to Emery (1074–1204). New York, 2006. (East European Monographs, no. 687.) (a továbbiakban: Kosztolnyik, 2006.) 11–33. p.; Vajay, 2006.

48 CFH I. 641. p.; Íf 402. p.; Hankó, 2008. 214–215., 360. p.

49 Wertner, 1892. 117–123. p.; Dobozsy, 1934. 46–48. p.; Sternberg, J. I.: Anastaszija Jaroszlavna, koroleva Vengrii. In: Voproszi isztorii 36. (1984) no. 10., 180–184. p.; Zsoldos, 2005a. 184–185. p.

50 A XIV. századi krónikaszerkesztmény szerint az 1074. márc. közepi Kemej melletti ütközet után fiával és menyével egy ideig Moson várában élt, forrásunk egy másik fejezete pedig arról tudósít, hogy csakúgy, mint Judit királyné, a stájerországi Admontban nyugszik. Ld. KK 81., 90. p. Ez menyé, Judit esetében, aki 1088-ban lengyel földön, ismét férjhez ment, teljes bizonyossággal elvethető, Anastázia vonatkozásában azonban, figyelembe véve kiváló német kapcsolatait, valamint hogy a szóbanforgó híres bencés apátságot épp 1074-ben alapították, ha felettebb csekély is a valószínűsége, elképzelhetőnek tarthatjuk. Wertner, 1892. 120–121. p.

Salamon király⁵¹

Mintegy 35 éves korában, miután csatlakozott Cselgu Al-Duna-vidéki besenyő vezérnek a Bizánc Birodalom bulgáriai, macedoniai, illetve thraciai területei elleni hadjáratához és nagy létszámú seregüket a bizánci hadsereg 1087 tavaszán, a Hadrianopolistól (ma: Edirne, Töröko.) délkeletre fekvő Chariupolis (ma: Hayrabolu, Töröko.) vidékén szétverte, a csatában maga is elesett. Egy másik forrásunk — a Képes Krónika tudósítása — szerint szerencsésen megmenekülván a csatából, egy kisebb csapat élén eljutott a Dunához, amelyen átkelt a vlachok és besenyők fennhatósága alatti területre, majd felettébb rejtélyes, a mondák világát idéző körülmények között; állítólag társait elhagyva bement egy közeli erdőbe és ott nyomtalanul eltűnt. Egy kései — a Képes Krónikában is szereplő —, bizonytalan hagyomány szerint Kálmán király idejében még feltűnt Magyarországon majd az isztriai Pola (ma: Pula, Horváto.) városába ment, ahol, vélhetően 1100 után, vezeklő remeteként fejezte be életét, és ott, a tengerparti, Szent Mihály és Szent Kelemen tiszteletére szentelt bencés kolostor templomában helyezték nyugalomra. Pola területéről előkerült egy, az övének tulajdonított, egyszerű kivitelű, kettétört sírkőlap is a következő felirattal: HIC REQUIESCIT ILLUSTRISIMUS SALOMON REX PANNONIAE.⁵²

Synadene bizánci úrnő, I. Géza király második felesége⁵³

Csak nagyjából becsülhető életkorban, körülbelül 34–46 évesen, 1080 után hunyt el a Bizánci Birodalom területén (talán annak fővárosában), ahová megözvegyülését követően hazatért. Minden bizonnyal a Birodalomban temették el.⁵⁴

51 Wertner, 1892. 128–130. p.; Kristó–Makk, 1996. 86–97. p.; Makk, 1987.; Makk Ferenc: Salamon és a hercegek. Hatalmi harcok a XI. század második felében. In: A magyar történelem vitatott személyiségei I. Bp., 2002. 39–60. p.; Kosztolnyik, 2006. 11–33. p.

52 CFH I. 643. p., II. 980., 1400. p.; KK 89–90. p.; Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai. Összegyűjt., ford.: Moravcsik Gyula. Bp., 1984. (a továbbiakban: ÁMTBF) 104–105. p.; ÍF 327–329., 406–407. p., 1770. jegyz.; Rokay Péter: Salamon és Póla. Újvidék, 1990. (Értekezések, monográfiák 23.); Hankó, 2008. 211–213. p.

53 Wertner, 1892. 180–189. p.; Kerbl, Raimund: Byzantinische Prinzessinnen in Ungarn zwischen 1050–1200 und ihr Einfluß auf das Arpadenköningreich. In: Dissertationen der Universität Wien 143. Wien, 1979. (a továbbiakban: Kerbl, 1979.) 20–29., 55–57. p.; Vajay Szabolcs: Byzantinische Prinzen in Ungarn. In: Ungarn Jahrbuch 10. (1979) 15–28. p. (a továbbiakban: Vajay, 1979.); Vajay, 2006. 33. p.

54 ÁMTBF 96. p.; Wertner, 1892. 189. p.; Kerbl, 1979. 55–57. p.

Adelhaid sváb, illetve német hercegnő, I. László király második (?) házastársa⁵⁵
Körülbelül 28–32 éves korában, 1090 májusában, talán 3-án, pénteken halt meg. Feltételezhető, hogy legalábbis átmenetileg, kora középkori királynéink kedvelt tartózkodási helyén, Veszprémben, a Szent Mihály arkangyal püspöki székesegyházban temették el. Egy kései, XV. század végi — legalábbis részben bizonyosan téves — hagyomány szerint maradványait Gizella királyné, I. István hitvese csontjaival együtt őrizték a püspöki főtemplomban.⁵⁶

Dávid herceg, I. András király ifjabb fia⁵⁷

Körülbelül 40–45 éves korában, feltehetően az 1090-es évek második felében — bizonyosan 1092. augusztus 25. után — valószínűleg valamelyik (észak-dunántúli?) hercegi birtokán halt meg. Az I. Andrástól alapított, általa is bőkezűen megadományozott tihanyi, Szűz Mária és Szent Ányos tiszteletére szentelt bencés apátság altemplomában, atyja mellett helyezték sírba.⁵⁸

Lambert bihari (és nyitrai?) herceg, I. Béla király harmadik fia⁵⁹

Mintegy 41–46 éves korában, valószínűleg 1095-ben halt meg. Elképzelhető ugyanakkor, hogy azonos azzal a magyar előkelővel, akit Acheni Albert krónikája szerint a Magyarországon átvonulni szándékozó nyugat-európai keresztes hadak egyik vezére, Guillome meluni vikomt az 1096. augusztus elején Mosonvár (ma:

55 Wertner, 1892. 193–205. p.; Dobozý, 1934. 36. p.; Uzsoki András: Szent László hitvese, Adelheid királyné, Rudolf német ellenkirály leánya. In: Szent László és Somogyvár. Tanulmányok a 900 éves somogyvári bencés apátság emlékezetére. Szerk.: Magyar Kálmán. Kaposvár, 1992. 145–151. p. (a továbbiakban: Uzsoki, 1992.)

56 CFH I. 413. p. A máj. 3-i dátumra, azt II. István király feltételezett német feleségének nem bizonyított és igen kevésbé valószínű elhunytaként közölve: uo. II. 1677. p.; Wertner, 1892. 204. p.; Gutheil Jenő: Az Árpád-kori Veszprém. Veszprém, 1979.² 86–87. p.; Uzsoki, 1992. 151. p. Koszta László legújabb tanulmányában felvetette, hogy a királynét esetleg a talán általa alapított Esztergom-szigeti Szűz Mária bencés apácázárda területén, a Lovag Zsuzsa által feltárt, kétszázszoros temetőkápolnában helyezték nyugalomra. Ld. Koszta László: Bencés szerzetesség egy korszakváltás határán. Egyházpolitikai viták a 11–12. század fordulóján. In: Századok 146. (2012) (a továbbiakban: Koszta) 272., 295. p., 142. jegyz.; vö.: Lovag Zsuzsa: Az Esztergom-szigeti bencés apácaolostor. In: Paradisum plantavit. Bencés monostorok a középkori Magyarországon. Szerk.: Takács Imre. Pannonhalma, 2001. 347–348. p.

57 Wertner, 1892. 134–136. p.; Steinhübel, 2004. 287–288. p.

58 CFH III. 2150. p.; 1092. aug. 25-én I. László oklevele szerint minden bizonnyal még élt: Diplomata Hungariae antiquissima. Edendo operi praefuit Georgius Györfly. Bp., 1992. 284. p.

59 Wertner, 1892. 174–176. p.; Makk Ferenc: Lampert I. (Szócikk.) In: KMTL 393. p.; Steinhübel, 2004. 282–287. p.

Mosonmagyaróvár) mellett lezajlott harcok során egy (páros?) összecsapásban lefejezett. Sírhelyéről semmit sem tudunk.⁶⁰

Zsófia krajnai és isztriai örgrófné, majd szász hercegné, I. Béla király legidősebb (?) leánya⁶¹

Mintegy 50–53 évesen, 1095. június 18-án, hétfőn, feltehetően Szászországban halt meg. Lüneburgban (ma: Németo.), a Szent Mihály bencés kolostorban, második férje, Magnus szász herceg családja, a Billung-ház nemzetségi monostorában helyezték nyugalomra.⁶²

I. Szent László király⁶³

Körülbelül 55–57 éves korában, 1095. július 29-én, vasárnap, állítólag Csehország ellen indított hadjáratán, a morva határon váratlanul megbetegedvén — vélhetően szív- vagy központi idegrendszeri trauma következtében — hunyt el. Váradon, a bihari egyházmegye általa oda áthelyezett új székhelyén, a Szűz Mária püspöki székesegyházban, a főoltárral szemközt, a hajó keleti szakaszán temették el. Nyughelye fölé később díszes síremléket és tiszteletére felszentelt oltárt emeltek.⁶⁴

60 A Pozsonyi Évkönyv 1097-re teszi elhunytát, de minthogy I. László halálát is ekkorra helyezi, az évet rá vonatkozóan is 1095-re módosíthatjuk: KM 11. p.; CFH I. 34. p.; ÍF 306. p.; Wertner, 1892. 175–176. p.

61 Wertner, 1892. 152–156. p.

62 CFH I. 195. p., egy másik, közel korabeli német necrologium kevésbé valószínű téves adata szerint máj. 19-én halálozott el: uo. 223. p.; Wertner, 1892. 156. p.

63 Wertner, 1892. 189–193. p.; Karácsonyi János: Szent László király élete. Bp., 1926.; László király emlékezete. Szerk.: Katona Tamás. Bp., 1977.; Györffy György: Szent László egyházpolitikája. In: Emlékkönyv a Túrkevei Múzeum fennállásának huszadik évfordulójára. Szerk.: Dankó Imre. Túrkeve, 1971. 63–71. p.; Kristó–Makk, 1996. 107–124. p.; Makk Ferenc: Megjegyzések a Szent László korabeli magyar–bizánci kapcsolatok történetéhez. In: AH 96. (1992) 13–25. p.; Siska Gábor: Szent László korának politikai viszonyai, tekintettel a római egyházhoz fűződő kettős kapcsolatára. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 10. (1998) 3–4. sz., 5–23. p.

64 CFH I. 223., 645. p., II. 981., 1595. p.; KK 93. p. A kutatásban mintegy 100 éve felbukkant és az utóbbi évtizedekben általánosan elfogadottá vált vélekedést László állítólagos somogyvári, a Szent Egyed bencés apátságban történt eltemetéséről Solymosi László teljesen meggyőzően a minap cáfolta egy nagyszerű tanulmányában; Solymosi László: Szent László király somogyvári sírjának legendája. In: Magyar történettudomány az ezredfordulón. Glatz Ferenc 70. születésnapjára. Szerk.: Gecsényi Lajos, Izsák Lajos. Bp., 2011. 125–142. p. A korábbi, tévesnek bizonyult véleményre: Mátyás Flórián: Szent László és Imre királyok végnapjai és II. Endre életévei, fogsága és temetése. In: Különlenyomat a Magyar Tudományos Akadémia Értesítőjéből.

Judit német hercegnő, Salamon király felesége⁶⁵

Egyes vélemények szerint körülbelül 40–46 éves korában, valószínűleg az 1093 és 1099 közötti években, március 14-én, Lengyelországban, második férje, II. Ulászló nagyfejedelem udvarában halt meg. A Képes Krónika híradásával szemben minden bizonnyal lengyel földön, feltehetően valamelyik nagyváros székesegyházában temették el.⁶⁶

Felícia (? görög nevén Eleutheria) szicíliai grófnő, Kálmán király első hitvese⁶⁷

Csak szerfelett bizonytalanul megbecsülhető életkorban, húszas évei derekán, végén, valamikor 1101 és 1111 között, inkább az évtized második felében hunyhatott el. Ugyancsak, némiképp már nagyobb bizonyossággal feltételezhető, hogy a székesfehérvári Szűz Mária prépostsági bazilikában nyert nyugvóhelyet.⁶⁸

Bp., 1900. (a továbbiakban: *Mátyás*, 1900.) 5–8., 13–16. p.; *Baumgarten Ferencz*: Kritikai jegyzetek az Árpád-kor története köréből I. Szent László temetkező helye. In: *Századok* 38. (1904) 868–871. p.; *Fügedi Erik*: Somogyvár francia monostora. In: *Szent László és Somogyvár. Tanulmányok a 900 éves somogyvári bencés apátság emlékezetére.* Szerk.: Magyar Kálmán. Kaposvár, 1992. 57. p.; *Neumann Tibor*: A somogyvári bencés monostor alapítása. In: *PPKE Műhelytanulmányok.* Piliscsaba, 1999. 37. p.; *Hankó*, 2008. 216–227., 361. p. Legújabbban, Solymosi véleményével szemben: *Kosztai*, 294–300. p. Kanonizációjára és kultikus tisztelésére: *Kerny Terézia*: László király szentté avatása és kultuszának kibontakozása (1095–1301). In: *Ősök, táltosok, szentek. Tanulmányok a honfoglaláskor és az Árpád-kor folklórjáról.* Szerk.: Pócs Éva, Voigt Vilmos. Bp., 1998. 175–197. p.; *Balogh Jolán*: Varadinum. Várad vára. II. Bp., 1982. (Művészettörténeti füzetek 13/2.) (a továbbiakban: *Balogh*, 1982.) 282–283. p.; *Hankó*, 2008. 227–231. p.

65 *Balzer*, 2005. 190–194. p.; *Wertner*, 1892. 130–134. p.; *Dobozy*, 1934. 35–36. p.; *Black, Mechtild*: Die Töchter Heinrichs III. und der Kaiserin Agnes. In: *Vinculum Societatis. Festschrift für Joachim Wollasch.* Hrsg.: Franz Neiske, Dietrich Poeck. Sigmaringendorf, 1991. 36–57. p.; *Jasiński*, 1992. 165–170. p.

66 CFH II. 1675. p.; *Wertner*, 1892. 134. p.; *Jasiński*, 1992. 168–170. p.

67 *Wertner*, 1892. 219–222. p.; *Dobozy*, 1934. 74–75. p. Korábban a kutatás tévesen úgy vélte, a királynét Buzillának hívták, ezt azonban W. Holtzmann egy idehaza jóformán ismeretlen dolgozatában meggyőzően cáfolta, feltételezvé, hogy a grófnő a Felícia — a forrásokban szereplő görög formájában Eleutheria — nevet viselte. *Mályusz Elemér*: Holtzmann, Walther: Maximilia regina, soror Rogerii regis. (Deutsches Archiv für Erforschung der Mittelalters 19. [1963.] ismertetés). In: *Levélári Közlemények* 35. (1964) 2. sz., 253–254. p.; *Vajay Szabolcs*: Az Árpád-kor uralmi szimbolikája. In: *Középkori kútfontok kritikus kérdései.* Szerk.: Horváth János, Székely György. Bp., 1974. (Memoria Saeculorum Hungariae I.) (a továbbiakban: KKK) 350–351. p., 48. jegyz.

68 *Engel*, 1987. 618. p.; *Hankó*, 2008. 363. p. Halála időpontjának *post*, illetve *ante quem*jét fiai születése és Kálmán második, orosz feleségének eltaszítása adja. Ld. KK 96–97. p.

Eufémia olmützi hercegné, I. Béla király harmadik (?) leánya⁶⁹

Körülbelül 55–57 évesen, 1111. április 2-án, húsvét vasárnap, feltehetően Morvaországban hunyt el. Az Olomouc (német nevén: Olmütz, ma: Cseho.) melletti, a várostól északra, a Morava túlsó partján álló, általa is bőkezően megadományozott hradiskoi, Szent István vértanú bencés (később, 1150-től premontrei) zárda temetőjében, férje sírja mellett temették el. 1269-ben kihantolták maradványaikat és ünnepélyesen a kolostor — szintén az első vértanú tiszteletére felszentelt — templomába temették át azokat.⁷⁰

László herceg, Kálmán király fia⁷¹

10–11 éves korában, 1112-ben halt meg. Nagy valószínűség szerint a székesfehérvári Szűz Mária-prépostág bazilikájában helyezték sírba.⁷²

Kálmán király⁷³

Mintegy 41–43 éves korában, 1116. február 3-án, csütörtökön, minden bizonnyal idült középfül-gyulladásból kialakult gennyes agytályog-betegségben, és/vagy agyburok-inflammációban, több hétig tartó, rendkívül fájdalmas szenvedés után halt meg. Feltehetően személyesen meghozott, alaposan átgondolt és célzatos döntése szerint Székesfehérvárott, a Szűz Mária-prépostság egyházában, első felesége mellett, a jobb (déli) mellékhajó keleti végében, dicső előde, Szent István sírja közelében helyezték nyugalomra — másodikként az ott eltemetett uralkodóink sorában.⁷⁴

69 Wertner, 1892. 167–168. p.; Žemlička, 1997. 111–112. p.; Wihoda, Martin: Morava v době knížecí (906–1197). Praha, 2007. 370–375. p.

70 CFH II. 1672. p.; Fontes rerum Bohemicarum. (Prameny dějin českých) (a továbbiakban: FRB) II. Vydal Josef Emler. Praha, 1874. 392. p.; Sírjuk későbbi történetére: Wertner, 1892. 168. p.

71 Wertner, 1892. 226–228. p.

72 CFH I. 647. p.; KK 97. p.

73 Kristó–Makk, 1996. 125–148. p.; Wertner, 1892. 215–219. p.; Györffy György: Kálmán király és kora. Bp., 1979. 7–150. p.; Makk Ferenc: Megjegyzések Kálmán külpolitikájához. In: AH 67. (1980) 21–31. p.; Uő: Néhány megjegyzés a Kálmán-ági királyok külpolitikájához. In: AH 102. (1991) 3–15. p. (a továbbiakban: Makk, 1991.); Font Márta: Könyves Kálmán és kora. Szekszárd, 1999. (IPF Kiskönyvtár 1.); Kosztolnyik, Zoltán J.: From Coloman the Learned to Béla III (1095–1116). Hungarian Domestic Policies and Their Impact upon Foreign Affairs. New York, 1987. (East European Monographs, no. 220.) (a továbbiakban: Kosztolnyik, 1987.) 19–78. p.

74 Halála időpontjának helytelen, az évet eltévesztő adata: CFH I. 648. p., III. 1993. p.; KK 99. p. A tényleges évre: Mátyás, 1898. 27–29. p.; Józsa, 2010. 62–65. p. Nemrégiben mintegy

Álmos horvát király, bihari és nyitrai herceg, I. Géza király ifjabb fia⁷⁵

Körülbelül 53–57 évesen, 1127. szeptember 1-én, csütörtökön, a Bizánci Birodalom területén, a makedóniai Konstantine városkában, ahol néhány évvel korábban menekültként letelepedett, ismeretlen okból halálozott el. A Képes Krónika — elég kétséges hitelű — tudósítása szerint unokaöccse, II. István kevéssel elhunyt után Fulbert (volt?) kalocsai püspök által hazahozatta tetemét és Székesfehérvárra, a Szűz Mária-székesegyházban, mintegy a dinasztikus megbékélés kései, jelképes kifejezéseként, az ellene szervezett pártütéseit és lázadásait több ízben megbocsátó fivére, Kálmán király közelében helyezték nyugalomra. Egy másik, cseh forrásunk jóval valószínűbbnek látszó ismerete szerint 1137 szeptemberében fia, II. Béla szállíttatta haza maradványait Makedóniából és temettette el a fehérvári Szűz Mária-prépostságban.⁷⁶

II. István király⁷⁷

Mindössze 30 esztendősen, 1131. március 1-jén, vasárnap, vagy nagyobb valószínűség szerint az azt követő körülbelül két hét folyamán, alighogy egy korábbi súlyos betegségéből kigyógyult, ismét ágynak esett, s miután állítólag végnapjaiban önként lemondott a királyságról — szerzetesi ruhát öltött és nyilvános búnbánatot gyakorolt —, feltehetően vérhasban vagy más fertőző bélbetegségben halt meg. A hazai krónikáshagyomány kissé kétséges hitelű tudósítása szerint korai halálát — legalábbis részben — egy felettébb szerencsétlen

szenzációszámba-menően felmerült, hogy a kutatás által 1848-as megtalálásuk óta egyöntetűen III. Béla királlyal és első feleségével, Anna antiochiai hercegnővel azonosított székesfehérvári csontváz-leletek valójában Kálmán király és ismeretlen nevű normann hitvese maradványai, erről azonban azóta — legalábbis megjelent tanulmány formájában — sajnálatos módon sem a régészet-, sem a történettudomány szakértői nem nyilatkoztak. A rendkívül merész felvetés helytállósága — szigorúan elvi szinten — véleményem szerint nem zárható ki. Ld. *Tóth Endre*: III. Béla vagy Kálmán? (A székesfehérvári királysir azonosításáról.) In: *Folia Archaeologica. A Magyar Nemzeti Múzeum évkönyve* 52. (2005–2006) Bp., 2006. 141–161. p.

75 *Wertner*, 1892. 242–244. p.; *Kristó Gyula*: A XI. századi hercegség története Magyarországon. Bp., 1974. 108–123. p.; *Makk Ferenc*: Álmos 2. (Szócikk.) In: *KMTL* 40. p.; *Steinhübel*, 2004. 293–300. p.

76 CFH I. 443., 650. p.; II. 1668. p.; KK 103. p.; *Wertner*, 1892. 244. p.; *Hankó*, 2008. 360. p. A Fulbert püspökre vonatkozó információ igencsak problematikus, kalocsai főpapságára ugyanis csak 1118-ból van adat, 1124-ben pedig már más állt a kalocsa-bácsi egyházmegye élén. Ld. *Zsoldos*, 2011. 83. p. Elképzelhető természetesen, hogy Fulbert lemondott egyházi tisztségéről és mint volt püspök segédkezett Álmos testének Magyarországra hozatalában.

77 *Wertner*, 1892. 228–229. p.; *Pauler I.* 225–239. p.; *Makk Ferenc*: Megjegyzések II. István történetéhez. In: *KKK* 253–259. p.; *Kristó–Makk*, 1996. 149–160. p.; *Makk*, 1991.

esemény idézte elő. Miután — vélhetően betegágyában fekvé — azok Tatár nevű vezéréől értesült arról, hogy kedvelt besenyőit, a halálát váró magyarok mindenfelé elkezdtek leöleldödni, amint kicsit jobban lett, elszántan megígérte, hogy bosszúból minden egyes megölt besenyőért tíz magyart fog kivégeztetni. Az ezen fellelkesült Tatár és társai csoportosan, nagy örömmel, hátatelve megrohanták és rajongva csókolták-ölelték-szorongatták, olyannyira, hogy, mint a Képes Krónika fogalmaz; „ellankasztották” a királyt, aki így visszaesett korábbi súlyos állapotába és rövidesen meghalt. Váradon, a Szűz Mária tiszteletére szentelt székesegyházban, I. László király nyugvóhelyén temették el.⁷⁸

Szent Piroska (görög nevén Eiréne, magyarosan Irén) bizánci császárné, I. László király ifjabb leánya⁷⁹

Mintegy 45–48 évesen, 1134. augusztus 13-án, hétfőn, férjének, II. János császárnak a paphlagóniai Kastamont fenyegető szeldzsukok elleni hadjáratán, az északnyugat-kis-ázsiai Bithyniában, váratlanul, vélhetően heveny bélfertőzés, dizentéria vagy kolera következtében halt meg. Utolsó óráiban — jelképesen, mint az a bizánci uralkodócsaládok nőtagjai körében szokás volt — szerzetesi fátyolt öltött és magyar származására utalva felvette a Xene (Idegen) nevet. A mélyen megrendült császár a hadműveleteket azonnal megszakítva, személyesen kísérte holttestét hajón Bizáncba. Itt, a főváros szívében általa emelt, híres, Szent Antoniosz-rendi Mindenható (Krisztus)-monostor Szent Mihály arkangyal tiszteletére szentelt templomában egy szépen faragott, nagy méretű kőszarkofágban helyezték nyugalomra. Sírját — az időközben császári mauzóleummá lett épület csaknem valamennyi síremlékével együtt — 1453-ban, Bizánc elfoglalása után a török katonák feltörték és kirabolták. Az ortodox egyház szentté avatta, kultuszát

78 CFH I. 651., 981. p.; KK 103–104. p. Forrásaink csak a király halálának évét közlik, annak pontos, de korántsem bizonyosan helyes dátuma II. Béla uralkodási idejéből számítható ki. *Knauz*, 1876. 509–510. p.; *Makk Ferenc*: Megjegyzések II. Béla történetéhez. In: AH 40. (1972) (a továbbiakban: *Makk*, 1972.) 38–39. p.; *Hankó*, 2008. 238., 364. p.; *Józsa*, 2010. 66–67. p.; *Balogh*, 1982. 246. p. A várad-előhegyfoki, Szent István vértanúról elnevezett premontrei prépostságban történt állítólagos eltemetésének korábban számos kutató által elfogadott hagyománya (Ld. *Kerny Terézia*: Királyi temetkezések a váradi székesegyházban. In: Váradi kötetek. Szerk.: Kerny Terézia. Bp., 1989. 166. p.; *Hankó*, 2008. 238., 364. p.) a XII. századi királylista (az ún. Esztergomi Rövid Krónika, KM 9. p.) vonatkozó adatának nyilvánvalóan téves értelmezésén alapul.

79 ÁMTBF 114–121. p.; *Wertner*, 1892. 210–214. p.; *Moravcsik Gyula*: Szent László leánya és a bizánci Pantokrator-monostor. In: A Konstantinápolyi Magyar Tudományos Intézet közleményei 7–8. Bp.–Konstantinápoly, 1923. (a továbbiakban: *Moravcsik*, 1923.); *Nagymihályi Géza*: Árpád-házi Szent Piroska. Az idegen szent. Bp., 2007. (a továbbiakban: *Nagymihályi*, 2007.)

pedig a nyugati, katolikus keresztények is korán átvették és — bár nem hivatalosan — szintén szentjeik között tartják számon.⁸⁰

Eufémia kijevei és perejaszlavli hercegnő, Kálmán király második felesége⁸¹
Nagyjából 41–44 éves korában, 1139. április 4-én, kedden, a Rusz területén, valószínűleg valamelyik kijevei nőkolostorban, mint apáca halt meg. Feltehetően ugyanott temették el.⁸²

Adelhaid cseh fejedelemné, Álmos herceg idősebb leánya⁸³
Mintegy 33–35 éves korában, hét hónappal férje, I. Szobeszláv fejedelem halála után, 1140. szeptember 15-én, vasárnap, Csehországban, vélhetően a fővárosban hunyt el. Nagy valószínűség szerint Prágában, a vyšehradi Szent Péter és Pál-egyházban, férje mellett temették el.⁸⁴

II. Béla király⁸⁵
36–37 éves korában, 1141. február 13-án, csütörtökön, valószínűleg ismert súlyos szenvedélybetegsége, az alkoholizmus valamelyik szervi szövödményébe, májzsugorodásba, fibrózisba, esetleg máj-, vagy hasnyálmirigy-rákban halt meg. Székesfehérvárott, az uralkodóház és a későbbi királyok nekropoliséban, valószínűleg a Szűz Mária-székesegyház északi mellékhajójának keleti harmadában, a szentélytől balra helyezték sírba.⁸⁶

80 ÁMTBF 120–121. p.; Theodoros Prodromos által írt sírverse: uo. 172–173. p.; *Moravcsik*, 1923. 7–17. p.; *Nagymihályi*, 2007. 29–30., 52–53. p.

81 *Wertner*, 1892. 222–225. p.; *Dobozy*, 1934. 48–49. p.; *Font Márta*: Eufémia. (Szócikk.) In: KMTL 205. p.

82 Magyarok a Kijevei Évkönyvben. A szövegeket vál., ford., a bevezetőt és a kommentárokat írta: *Font Márta*. Szeged, 1996. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 11.) 57. p.

83 *Wertner*, 1892. 286–287. p.; *Žemlička*, 1997. 227–228. p.; *Vaniček, Vratislav*: Soběslav I. Přemyslovci v kontextu evropských dějin v letech 1092–1140. Praha, 2007. 105–123. p.

84 CFH I. 444. p., II. 1304., 1674. p.; *Wertner*, 1892. 287. p.

85 *Wertner*, 1892. 295–297. p.; *Hannenheim, Julius von*: Ungarn unter Bela II. (1131–1141) und Geisa II. (1141–1161) in seinen Beziehungen zu Deutschland. (Inaugural-Dissertation.) Hermannstadt, 1884. (a továbbiakban: *Hannenheim*, 1884.) 3–22. p.; *Pauler* I. 239–249. p.; *Kristó-Makk*, 1996. 161–174. p.; *Makk*, 1972. 31–49. p.; *Kosztolnyik*, 1987. 99–111. p.; *Uő*, 2006. 115–128. p.

86 CFH I. 653. p., II. 981., 1668. p.; KK 107. p.; *Hankó*, 2008. 364. p.; *Józsa*, 2010. 68. p.

Ilona szerb hercegnő, II. Béla király hitvese⁸⁷

Csak nagyon hozzávetőlegesen megbecsülhető életkorban, legkevesebb 40–42 évesen, 1146 szeptembere és 1157. március között, május 26-án, vagy más kútfőnk szerint júniusban, feltehetően Magyarországon, fia, II. Géza király udvarában halt meg. Valószínűleg a székesfehérvári Szűz Mária-bazilikában, férje sírja mellett vagy annak közelében kapott nyughelyet.⁸⁸

Borisz (Bizáncban kapott, görög nevén Kalamanos) trónkövetelő, címzetes király, Kálmán király állítólagos fia⁸⁹

39–41 éves korában, 1154-ben, vagy a következő év folyamán egy az Al-Duna vidékén a Bizánci Birodalom észak-bulgáriai területeire tört kun sereggel vívott jelentősebb összecsapásban, mint a görög csoportosítás parancsnoka vereséget szenvedett és a közelharc során egy nyíltól találva —, más tudósítás szerint kardvágás okozta súlyos sérülések miatt — elesett. Nyughelyéről semmi biztosat nem tudunk, feltehető, hogy a csatamezőn, vagy annak közelében, egyszerű, jelöletlen sírba hantolták el.⁹⁰

87 CFH II. 1658., 1668. p.; *Wertner Mór*: A középkori délszláv uralkodók genealógiai története. Temesvár, 1891. (Történeti nép- és földrajzi könyvtár 28.); *Wertner*, 1892. 297–302. p.; *Dobozy*, 1934. 65–67. p.; *Kosztolnyik*, 2006. 117–120. p.

88 CFH II. 1658., 1668. p. Egyrészt ismert leánya, Zsófia hercegnő, admonti apáca 1146. szept.-ben hozzá intézett levele (*Jaksch, August von*: Zur Lebensgeschichte Sophias, der Tochter König Bela's II. von Ungarn. In: Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung. Ergänzungsband 2. [1888] 372–373. p.), másfelől, fia, II. Géza király 1157-ben az esztergomi Szent Adalbert-székesegyház javára kiadott privilégiumában elmondja, hogy az adományt többek között szülei lelki üdvéért tette (Magyar Országos Levéltár. Diplomatikai Fényképgyűjtemény [a továbbiakban: DF] 236 755; Árpád-kori új okmánytár. Codex diplomaticus Arpadianus continuatus I–XII. Közzé teszi: Wenzel Gusztáv. Pest–Bp., 1860–1874 [a továbbiakban: ÁUO] VI. 92. p.), így joggal feltehető, hogy akkor már nem élt, következésképp nagy valószínűség szerint a két mondott időpont között hunyt el. *Wertner*, 1892. 301–302. p.

89 *Hodinka Antal*: Kálmánfi /Kolomanovics/ Boris. In: Történelmi Tár 12. (1889) 3. sz., 421–433. p.; *Makk Ferenc*: Borisz, egy XII. századi trónkövetelő. In: Studia in honorem Aegonis Maróti sexagenarii. Szerk.: Fodor I(stván), H. Korchmáros V(aléria). Acta Universitatis de nominatae Attila József. Acta Antiqua et Archaeologica 7. Supplementum. (1987) 61–65. p.; *Nyulassy Ágnes*: Borisz a források tükrében. In: Dixit et salvavi animam meam. Tanulmányok a 65 éves Szegfű László tiszteletére. Szerk.: Döbör András, Jancsák Csaba, Kiss Gábor Ferenc, Zakar Péter. Szeged, 2007. 79–98. p. Törvényes származása szerfelett bizonytalan, Kálmán ugyanis anyját, Eufémia királynét házasságtörés hihetőnek látszó vádjával eltaszította és hazaküldte a Ruszba, a királyi család tagjai pedig (az egyetlen Piroksa-Eiréne bizánci császárné kivételével) egész életében fattyúnak, sőt, egyenesen ellenségüknek tekintették.

90 CFH III. 1770. p.; ÁMTBF 270–271. p.

Erzsébet gniezno-i és ponáni fejedelemné, II. Béla király leánya⁹¹

Körülbelül 15–19 éves korában, 1151 és 1154 között, július 21-én, talán férje, III. Mieszko fejedelem egyik nagy-lengyelországi székhelyén, Poznańban vagy Gnieznoban, ismeretlen okból hunyt el. Feltehetőleg ugyanott temették el.⁹²

II. Géza király⁹³

32–33 évesen, 1162. május 31-én, csütörtökön — látszólag teljesen váratlanul — ismeretlen okból halálozott el. A székesfehérvári Szűz Mária prépostsági egyházban, a bazilika bal mellékhajójának keleti részén, atyja és nagyatyja, Álmos herceg sírja mellett nyert nyughelyet.⁹⁴

II. László király⁹⁵

30–31 évesen, mindössze hat hónapos uralkodás után, 1163. január 14-én, hétfőn — a kortársakban komoly gyanút keltő hirtelenséggel — talán valamilyen meghűléses betegségben halt meg. Fehérvárott, a Szűz Mária-prépostság egyházában, a bal mellékhajó északi részén, feltehetően apja és fivére, II. Géza király közvetlen közelében temették el.⁹⁶

91 *Wertner*, 1892. 303–304. p.; *Balzer*, 2005. 289–292. p. A hercegnőt a magyar kutatásban gyakran Gertrúd néven is emlegetik, az alább idézett lengyel források alapján azonban nyilvánvaló, hogy tévesen. Erzsébetet Balzer Álmos herceg, Jasiński pedig, egyben kielégítően cáfolva a nagy előd véleményét, II. István király leányának tartja. Ld. *Balzer*, 2005. 290–291. p.; *Jasiński*, 1992. 237–238. p. Megítélésünk szerint Balzer felvetése teljes bizonyossággal kizárható, míg a másik, ma működő lengyel genealógusé mindenképp megfontolandó és érdemes a további vizsgálódásra.

92 MPH Seria II. Tom IX., Pars II. Warszawa, 1976. 6., 84. p.; *Balzer*, 2005. 292. p.; *Hankó*, 2008. 364. p. Férje, Mieszko fejedelem 1155 végére valószínűleg megkötötte második házasságát, ekkor tehát a hercegnő már nem élt. Ld. *Balzer*, 2005. 292–294. p.

93 *Wertner*, 1892. 309–310. p.; *Hannenheim*, 1884. 22–54. p.; *Kristó–Makk*, 1996. 175–189. p.; *Makk Ferenc*: Megjegyzések II. Géza történetéhez. In: AH 62. (1978) (a továbbiakban: *Makk*, 1978.) 3–23. p.; *Kosztolnyik*, 1987. 112–165. p.

94 Halálidejének téves dátuma: CFH I. 655. p., II. 981. p.; KK 110. p. A helyes időpont: CFH I. 505., 677. p., II. 1658. p.; *Wertner*, 1892. 309–310. p.; *Hankó*, 2008. 367. p.

95 *Pauler* I. 295–297. p.; *Kristó–Makk*, 1996. 197–199. p.; *Makk*, 1978. 20–21. p.

96 Halála dátumának téves, rossz évet megadó közlése: CFH I. 655., 677. p., II. 986. p.; KK 110. p.; *Pauler* I. 297. p., 498. jegyz.; *Knauz*, 1876. 513. p.; *Hankó*, 2008. 371. p.

IV. István király⁹⁷

Körülbelül 31–33 éves korában, 1165. április 11-én, vasárnap, kissé gyanús körülmények között — állítólag mérgezés miatt —, a riválisa, III. István király serege által ostromolt délkelet-szerémségi Zimony (ma: Zemun, Belgrád része, Szerbia) várában hunyt el. Halála után az erősség védői csakhamar feladták Zimonyt és a bevonuló magyar csapatok holttestét — tekintet nélkül királyi származására, valamint felkent uralkodói mivoltára, kíméletlenül meggyalázták és a dögevő madarak táplálékául — kidobták a várkapu elé. Oszladozó hullája napokig ott hevert temetetlenül, míg végre, feltehetően inkább kényszerből mintsem a megbocsátó kegyelet okán a várbeli Szent István első vértanú-egyházban hantolták el. Később, valószínűleg az 1167. évi újabb magyar–bizánci békekötés következményeként, hatalmas pártfogója, II. Manuel császár kívánsága szerint maradványait Székesfehérvárra vitték és mintegy a dinasztia szimbolikus, belső megbékélése kifejezésékként a Szűz Mária-bazilikában, királyelődai, atyja, II. Béla és fivérei síremlékei mellett nyert végső nyugvóhelyet.⁹⁸

Béla (?) herceg, III. István király fia⁹⁹

Néhány esztendő, legfeljebb három éves korában, valószínűleg 1169 második felében vagy 1170 folyamán halt meg. Minden bizonnyal Esztergomban, az érseki székesegyházban temették el.¹⁰⁰

97 Wertner, 1892. 333–337. p.; Pauler I. 295–306. p.; Kristó–Makk, 1996. 200–203. p.

98 CFH III. 2151. p.; ÁMTBF 227–229., 305–306. p.; Pauler I. 305–307. p. A fehérvári eltemetésének külpolitikai hátteréhez ld. Makk Ferenc: Megjegyzések III. István történetéhez. In: AH 66. (1979) (a továbbiakban: Makk, 1979.) 35–38. p.

99 Sajnos nem eldönthető, hogy azon két forrásunk, amelyek említik III. István fiát, egy és ugyanazon személyre vonatkoznak-e, avagy a királynak Béla nevű gyermekén kívül volt más fia is. Figyelembe véve azonban, hogy a név szerint is ismert utódot csaknem bizonyosan Ágnes királyné szülte, viszonylag rövid, talán öt évig tartó együttélésüket, valamint a királyné zsenge korát, némiképp valószínűbbnek tartom az előbbi eshetőséget. Ld. DF 289 135; Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis I–XI. Cura et studio Georgii Fejér. Budae, 1829–1844. (a továbbiakban: CDH) VIII/2. 351. p.; SRH II. 203. p.; Wertner, 1892. 319–320. p.; Zsoldos, 2005a. 188. p.

100 SRH II. 203. p. Atyjának hivatkozott oklevele, mintegy trónörökösként, 1169 nyarán említi, 1172 márciusában, annak halálakor azonban már nem merül fel neve az utódlás kapcsán, így csaknem bizonyos, hogy ekkorra elhunyt.

III. István király¹⁰¹

25. életévében, kevéssel azután, hogy Esztergomban ünnepélyesen fogadta a Szentföldre tartó III. Henrik száz és bajor (XII.), valamint az azt Magyarországra kísérő I. Henrik osztrák herceget, 1172-ben, a március 4-re, szombatra virradó éjszaka a királyi palotában hirtelen, látszólag minden előjel nélkül rosszul lett és néhány órán belül, pirkadattájt meghalt. Elhunytának valóban gyanús körülményei miatt megmérgezésének lehetősége — mint az esetében is felmerült — nem kizárható. Testét — talán az erélyes Lukács metropolita akarata szerint — eltérően XII. századi elődeitől és egyetlen kivételként valamennyi uralkodónk közül Esztergomban, a Szűz Mária és Szent Adalbert érseki főszékesegyházban helyezték sírba. Szintén feltehető, hogy a temetési szertartást Lukács érsek végezte, illetve, hogy nyugvóhelye kiválasztásában — a városban történt elhunyt mellett — Béla nevű fiának néhány évvel korábban szintén az esztergomi bazilikában történt elhantolása is szerepet játszott.¹⁰²

Ágnes osztrák hercegnő, III. István király neje¹⁰³

Körülbelül 28–31 éves korában, 1182., vagy más, kérdéses hitelű forrás szerint 1184. január 13-án, pénteken, második férje, II. Hermann herceg tartományában, Karinthiában, esetleg szülőföldjére visszatérve, Ausztriában hunyt el. A Bécs városfalán kívül — az atyja, I. Henrik herceg által 1155-ben alapított és —, a közhiedellemmel ellentétben eredetileg valójában nem skót, hanem ír szerzetesekkel benépesített, Miasszonyunkról nevezett bencés apátságban, atyja sírja közelében nyert nyughelyet.¹⁰⁴

101 Wertner, 1892. 315–320. p.; Pauler I. 295–320. p.; Kristó–Makk, 1996. 190–196. p.; Makk, 1979. 29–43. p.; Kosztolnyik, 1987. 180–199. p.

102 Elhunytá időpontjának téves közlése: CFH I. 655. p., II. 989. p.; KK 110–111. p. A helyes dátumra és az egyéb körülményekre: CFH II. 1157. p.; Komárom megye régészeti topográfiája. 5. Esztergom és a dorogi járás. Főszerk.: Gerevich László. Bp., 1979. (a továbbiakban: KMRT) 101., 106. p., 16. jegyz.; Józsa, 2010. 71–72. p.

103 Wertner, 1892. 320–322. p.; Weller, Tobias: Die Heiratspolitik des deutschen Hochadels im 12. Jahrhundert. Köln, 2004. (a továbbiakban: Weller, 2004.) 82–84. p.

104 CFH III. 2632. p.; 1181. dec.-ben még bizonyosan élt: ld. Die Kärntner Geschichtsquellen 811–1202. Geschichtliche Denkmäler des Herzogtumes Kärnten. Band 3. Hrsg.: August von Jaksch. Klagenfurt, 1904. 482. p.; Weller, 2004. 383–384. p.

Anna (eredeti, francia nevén Ágnes) antiochiai hercegnő, III. Béla király első hitvese¹⁰⁵

Körülbelül 30 esztendőskorában, az 1180-as évek elején, a legnagyobb valószínűség szerint 1184-ben, a királyi udvarban halt meg. Székesfehérvárott, az Árpád-ház XII. században kivált kedvelt családi temetkezőhelyén, a Szűz Mária-székesegyház jobb mellékhajójában, a szószerék mellett helyezték sírba. Maradványai — 1196-ban mellé temetett férjének csontjaival együtt — 1848-ban szerencsés körülmények között, egész jónak nevezhető állapotban és néhány kisebb csontot leszámítva majdnem hiánytalanul előkerültek a székesfehérvári bazilika romjai alól, 1898 októbere — ottani ünnepélyes és immár talán valóban végleges újratemetésük — óta pedig (eltekintve az időközben többször megismételt rövidebb tudományos vizsgálatoktól) a budavári Nagyboldogasszony-főplébánia-egyház északi mellékhajójának egyik kápolnájában, közös sírban nyugszanak.¹⁰⁶

Eufrozina kijevi és perejaszlavlai hercegnő, II. Géza király felesége¹⁰⁷

60-as éveik derekán, feltehetően 1193 és 1197 között, a Jeruzsálem melletti Kidron-völgyben álló, Szent Száva bazilita kolostorban, mint annak apácája halt meg. A szent város egy másik híres keleti rítusú rendházához, a Szent Theodosios-lavrához tartozó, az Istenszülő Szűz Mária tiszteletére szentelt templom előcsarnokában temették el. Maradványait — valószínűleg unokája, Imre király uralkodása idején — hazahozták magyar földre, majd feltehetően végakarata szerint Székesfehérvár

105 Wertner, 1892. 358–361. p.; *Városhy Gyula*: Antiochiai Anna magyar királyné származása és családi viszonyai. In: *Századok* 20. (1886) 867–885. p.; *Makk Ferenc*: Anna I. (Szócikk.) In: *KMTL* 47. p.

106 *Török Aurél*: Jelentés III-ik Béla magyar király és neje testereklýeiről. In: *Értekezés a természettudományok köréből*. 23. kötet (1893) 4. sz. (a továbbiakban: *Török*, 1893.), különösen: 149–151. p.; *Uő*: III. Béla és első hitvese földi maradványai. In: III. Béla magyar király emlékezete. Szerk.: Forster Gyula. Bp., 1900. (a továbbiakban: *Forster*, 1900.) 200–206. p. (a továbbiakban: *Török*, 1900.); *Czobor Béla*: III. Béla és hitvese halotti ékszerai. In: *Forster*, 1900. 207–230. p. (a továbbiakban: *Czobor*, 1900.). A királyi pár földi maradványainak legújabb emberterteni vizsgálata: *Éry Kinga–Marcsik Antónia–Nemeskéri János–Szalai Ferenc*: Az épített sírok csontvázletelei. I/2. Antiochiai Anna királyné. In: A székesfehérvári királyi bazilika embertani leletei 1848–2002. Szerk.: Éry Kinga. [Bp.,] 2008. (*Ecclesia Beatae Mariae Virginis Albaeregalis* I.) (a továbbiakban: *Éry*, 2008.) 68–87. p.; *Hankó*, 2008. 52–60., 247–252. p. A tudományos vizsgálatok megállapítása (és jelenlegi állása) szerint Annát, III. Béla hitvesét megalapozottan tarthatjuk az egyetlen olyan 1541 előtt meghalt és hazánkban eltemetett királynénak, akinek földi maradványai fennmaradtak korunkra.

107 Wertner, 1892. 311–315. p.; *Dobozy*, 1934. 49–50. p.; *Font Márta*: Eufroszina. (Szócikk.) In: *KMTL* 205. p.

mellett, a város nyugati határában, a johannita lovagok Szűz Mária-konventjének általa befejezett templomában helyezték végső nyugalomra.¹⁰⁸

III. Béla király¹⁰⁹

Mintegy 45–48 évesen, 1196 áprilisában, legnagyobb valószínűség szerint 23-án, kedden, ismeretlen okból halálozott el. Minden bizonnyal utolsó kívánsága szerint a székesfehérvári Szűz Mária-bazilikában, I. István király sírja és oltára közelében, a jobb mellékhajó középső részén, első felesége, Anna mellett temették el. Földi maradványaikat egy szerencsés véletlennek köszönhetően, két egyszerű, vörös mészkő lapokból épített sírkamrában hat és fél évszázaddal később, 1848 decemberében megtalálták a fehérvári prépostsági egyház romjai alatt, majd előbb, 1862-ben a budavári Nagyboldogasszony (Koronázó)-főegyház altemplomában, végül, 1898 őszén ugyanott, a templom északi mellékhajójának egyik kápolnájában temették el. A nemrégiben elvégzett legújabb embertani és más természettudományi vizsgálatok szintén megerősítették, hogy — miként azt a kutatás megtalálásuk óta állította egyébként — a csontleletek nagy valószínűség szerint valóban az ő maradványai. Ilyenformán III. Béla az egyetlen 1541 előtt meghalt uralkodónk, akinek csaknem teljes csontváza és koponyája nagy bizonyossággal azonosíthatóan fennmaradt napjainkra.¹¹⁰

108 Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Levéltár (a továbbiakban: DL) 800.; CDH V/1. 212. p.; Wertner, 1892. 313–315. p.; Weigand, Edmund: Das Theodosioskloster. In: Byzantinische Zeitschrift 23. (1914–1919) 167. p.; Györffy György: A szászszentdemeteri görög monostor XII. századi birtokösszeírása I. In: A Magyar Tudományos Akadémia Társadalmi-történeti Tudományok Osztályának közleményei 2. Bp., 1952. 348–349. p.; Uő: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza (a továbbiakban: ÁMTF) II. Bp., 1986. 377., 383. p.

109 Wertner, 1892. 354–357. p.; III. Béla emlékezete. A szöveganyagot vál., ford., a bevezetők és a jegyzeteket írta: Kristó Gyula, Makk Ferenc. Bp., 1981. 5–33. p.; Kristó–Makk, 1996. 204–223. p.; Kosztolnyik, 1987. 200–233. p.; Uő, 2006. 220–256. p.; Makk Ferenc: III. Béla és Bizánc. In: Századok 116. (1982) 33–61. p.

110 CFH I. 655., 752. p.; SRH I. 210–211. p. Más, e tekintetben bizonytalanabb hitelű forrásaink különböző áprilisi dátumokra helyezik halálát, ld. CFH I. 29., 768. p., II. 1658., 1668. p.; Török, 1893. különösen: 94–147. p.; Uő, 1900.; Czobor, 1900. A legfrissebb antropológiai vizsgálatok eredményei: Éry Kinga–Marcsik Antónia–Nemeskéri János–Szalai Ferenc: Az épített sírok csontvázletelei I/1. III. Béla király. In: Éry, 2008. 37–67. p.; Pauler II. 12. p.; Hankó, 2008. 51–60., 79–85., 246–252. p.; Józsa, 2010. 72–78. p.

Margit francia hercegnő, özvegy angol királyné, III. Béla király második házastársa¹¹¹

40 éves korában, 1197. szeptember 15. táján, miután szentföldi zarándoklatán — bizonynyal már a hosszú hajóúton — súlyosan megbetegedett, kevésel megérkezését követően a Jeruzsálemi Királyság új székhelyén, az észak-palesztínai Acconban (görög nevén Ptolemaios, ma: Akko, Izrael) a Szent János rendházban, vélhetően valamilyen helyi vírusfertőzésben (járványban?) hunyt el. Állítólag a libanoni phoeniciai, szintén a Királysághoz tartozó Tirusban (zsidó nevén Tzor, ma: □ūr, Libanon), a székesegyházban temették el.¹¹²

Ilona osztrák és stájer hercegné, II. Géza király legifjabb leánya¹¹³

Mintegy 41–43 éves korában, szinte napra pontosan öt esztendővel házastársa, I. Lipót herceg után, 1199. december 25-én, karácsony ünnepén, szombaton, feltételezhetően Ausztriában halt meg. Minden valószínűség szerint ott is, a Bécsi Erdőség déli részén, Baden közelében álló Szent Kereszt tiszteletére alapított, rendkívül tekintélyes ciszterci apátságban (ma: Heiligenkreuz, Ausztria), férje mellett temették el.¹¹⁴

Erzsébet cseh fejedelemné, II. Géza király legidősebb leánya¹¹⁵

Mintegy 53–58 évesen, feltehetően 1200–1201 körül, bizonyosan 1198 után Csehországban, talán a fővárosban hunyt el. Nyugvóhelyéről nincs információnk.¹¹⁶

111 *Kropf Lajos*: Margit királyné, III. Béla neje. In: Századok 34. (1900) 76–77. p.; *Karl Lajos*: Margit királyné, III. Béla király neje. In: Századok 44. (1910) 49–52. p.; *Wertner*, 1892. 362–366. p.; *Dobozy*, 1934. 88–89. p.

112 CFH II. 847. p., III. 2059. p.; *Wertner*, 1892. 366. p.

113 *Wertner*, 1892. 350. p.; *Weller*, 2004. 384–387. p.

114 CFH I. 762. p.; *Necrologia Germaniae*. Tomus V. Ed.: Adalbertus Franciscus Fuchs. Berolini, 1913. (*Monumenta Germaniae Historica*) 77. p.; *Juritsch*, 1894. 360. p.; *Weller*, 2004. 387. p.; *Hankó*, 2008. 368. p.

115 *Wertner*, 1892. 344–345. p.; *Žemlička*, 1997. 315–323. p.

116 *Codex diplomaticus et epistolarius regni Bohemiae*. Tomus II. Ed.: Gustavus Friedrich. Pragae, 1912. 3–5. p.

Imre király¹¹⁷

31–33 éves korában, 1204. november 30-án, kedden, vélelmezhetően hosszas, legalább hat–hét hónapig tartó betegeskedés után — esetleg rák vagy veseelégtelenség következtében — halálozott el. A magyar krónikáshagyomány egyöntetű ismerete szerint — csaknem valamennyi XII. századi elődétől eltérően — Egerben, a Szent János evangélista-apostol tiszteletére emelt püspöki székesegyházban temették el. Gyászszertartását minden bizonnyal Katapán, Eger püspöke, korábbi kancellárja és régi párthíve celebrálta.¹¹⁸

III. László király¹¹⁹

Körülbelül 5–7 éves korában, 1205. május 7-én, szombaton, vagy néhány nappal korábban, 3-án (kedden), Bécsben, II. Lipót osztrák herceg udvarában, — ahová feltehetően az előző év vége tájt a koronát magukhoz véve menekült anyjával és fő párthíveikkel nagybátyja, a trónra törő András kormányzó elől — valószínűleg valamilyen tipikus fertőző gyermekbetegségben halt meg. Holttestét május közepe táján a Szent Koronával együtt Péter győri püspök hozta haza, majd Székesfehérvárott, a Szűz Mária-székesegyházban helyezték nyugalomra.¹²⁰

117 *Kristó–Makk*, 1996. 224–226. p.; *Szabados György*: Imre, Bulgária királya. In: Tanulmányok a magyar történelemről. Az I. Medievisztikai PhD-konferencia, Szeged, 1999. júl. 2. előadásai. Szerk.: Homonnai Sarolta, Piti Ferenc, Tóth Ildikó. Szeged, 1999. 115–120. p.; *Uő*: Imre király életidejéről. In: AH 110. (1999) (a továbbiakban: *Szabados*, 1999.) 11–19. p.; *Uő*: Imre király házassága, aranybullája. In: Századok 136. (2002) 341–350. p.; *Uő*: Imre király emlékezete. In: Valóság 48. (2005) 6. sz., 33–49. p.; *Kosztolnyik, (Zoltán) J.*: Hungary in the Thirteenth Century. New York, 1996. (East European Monographs, no. 439.) (a továbbiakban: *Kosztolnyik*, 1996.), 1–37. p.; *Uő*, 2006. 264–285. p.

118 Halála időpontjának az évszámban téves adata: CFH I. 655. p., II. 990., 986. p.; KK 111. p. A helyes év: CFH I. 30., 281. p.; *Knauz*, 1876. 516. p.; *Szabados*, 1999. 17–18. p.; ÁMTF II. Bp., 1986. 85. p.; *Hankó*, 2008. 253–258. p.; *Józsa*, 2010. 82. p. Bár igen kevésbé valószínű, megfontolandó ugyanakkor azon kutatói felvetés, hogy csakúgy, mint többek között atyja, III. Béla király is, valójában Székesfehérvárott, a Boldogságos Szűz nevét viselő prépostsági templomban nyert végtisztességet. Feltételezett fehérvári temetésére: *Mátyás*, 1900. 38–41. p.; *Kosztolnyik*, 1996. 2. p.

119 *Wertner*, 1892. 373–374. p.; *Pauler* II. 36–39. p.; *Kristó–Makk*, 1996. 227–228. p.

120 Elhunytja időpontjának, az évet rosszul megadó közlése: CFH I. 655., 752. p., II. 982. p.; KK 112. p.; *Knauz*, 1876. 517. p.; *Pauler* II. 38–39. p.; *Józsa*, 2010. 82. p.

Gertrúd merániai hercegnő, isztriai és krajnai grófnő, II. András király első házastársa¹²¹

Mintegy 27–29 éves korában, 1213. szeptember 28-án, szombaton, kevéssel férje Halics elleni újabb hadjáratának megindulása, illetve az uralkodó oda való távozása után, az udvari előkelők egy Bánk nádor által vezetett összeesküvő csoportja a pilisi erdőségekben, talán a mai Csobánka és Pilisszentkereszt vidékén, bestiális kegyetlenséggel meggyilkolta. A testvére, Bertold kalocsai érsek és számos német vendége társaságában feltehetően vadászatra utazó királynét és kíséretét váratlanul megtámadták, részint szétkergették, részint likvidálták, majd a segítség nélkül magára maradt, életéért hiába könyörgő Gertrúdot — feltehetően több más társukkal együtt — Töre fia Péter és Záh nembeli Simon ispán kíméletlenül lekasabolta. Borzasztóan összevagdalt tetemét a közelben fekvő, Szűz Máriáról nevezett pilisi ciszterci apátság (romjai a mai Pilisszentkereszt határában) szerzetesei temették el kolostortemplomuk kereszthajójában, annak egy darabját pedig, amelyet az iszonyatos hírrel férje után küldtek, András király a Zemplén megyei Leleszen, a nemrég a Szent Kereszt tiszteletére alapított premontrei prépostságban helyezte nyugalomra. Néhány év múltán, valószínűleg 1222 körül, vélhetően egy champagne-i francia mesterrel a pilisi monostor templomának kereszthajójában, a főoltár előtt, alig néhány lépésre eredeti, egyszerű nyugvóhelyétől gótikus stílusban új, igen magas művészi igényű, vakablakos síremléket emeltek számára és oda temették át maradványait.¹²²

121 Wertner, 1892. 416–421. p.; Weller, 2004. 730–733. p.; Schüle, Wolfgang: Tod einer Königin. Gertrud von Andechs-Meranien — Königin von Ungarn, Mutter der Hl. Elisabeth. Berlin, 2009.; GT 162. p.

122 CFH I. 182., 268., 656., 673. p., II. 1668., 1678. p., III. 2209. p.; Huber, Alfons: Die Ermordung der Königin Gertrud von Ungarn im Jahre 1213. (Studien über die Geschichte Ungarns im Zeitalter der Arpaden II.) In: Archiv für österreichische Geschichte 65. (1884) 163–175. p.; Mátyás Flórián: Népmondák és történeti adatok Gertrúd királyné erőszakos haláláról. In: Századok 41. (1907) 873–886. p.; Wertner Mór: Meráni Gertrud gyilkosai. In: Erdélyi Múzeum 14. (1897) 269–276. p.; Körömdi Tamás: A Gertrúd királyné elleni merénylet a külhoni elbeszélő forrásokban. In: Történelmi Szemle 51. (2009) 2. sz., 155–194. p.; Érszegi Géza: A leleszi monostor alapítóleveléről (1214). In: Szabolcs-Szatmár-Beregi Levéltári Évkönyv 16. Szerk.: Henzsel Ágota. Nyíregyháza, 2003. 16., 28. p.; Gerevich László: A gótikus klasszicizmus és Magyarország. In: A Magyar Tudományos Akadémia II. Osztályának közleményei 20. Bp., 1971. 55–72. p.; Uő: A pilisi ciszterci apátság. Szentendre, 1987.² 9–11. p.; Pest megye régészeti topográfiája. 7. A budai és a szentendrei járás. Főszerk.: Gerevich László. Bp., 1986. 164. p.; Takács Imre: Gertrudis királyné síremléke. In: Pannonia Regia. Művészet a Dunántúlon 1000–1541. Szerk.: Mikó Árpád, Takács Imre. Bp., 1994. 249–251. p.

Konstancia aragóniai hercegnő, Imre király hitvese¹²³

Mintegy 42–44 éves korában, 1222. június 23-án, csütörtökön, váratlanul, a volt sógorának, II. András királynak követivel — Ausztriába való menekülése alkalmával a Szent János-rendi lovagoknak átadott vagyona visszaszolgáltatása ügyében — folytatott tárgyalások során, a kelet-szicíliai Cataniában (ma: Olaszó.) — valószínűleg maláriafertőzésben — hunyt el. Holttestét a királyság fővárosába, Palermóba szállították és a Szűz Mária mennybemenetele érseki székesegyház kereszthajójának déli részében, a Szicíliai Királyság ott nyugvó uralkodóinak pompás, porfir síremlékei között, fején bizánci stílusú császárnéi koronával, egy díszes, kora római — feltehetően Kr. e. IV. századi eredetű — márványszarkofágban temették el. Sírhelyét nem jelezte felirat, de 1491-ben felnyitották és az abban talált ezüst mellkorong szövege alapján azonosították maradványait. A minden bizonnyal a temetés idején a sírba került, és — több más értékes sirmelléklettel együtt — máig szerencsésen fennmaradt korongon a rövidítések feloldásával a következők olvashatóak: HOC EST CORPUS DOMINAE CONSTANTIAE, ILLUSTRIS ROMANORUM IMPERATRICIS SEMPER AUGUSTAE ET REGINAE SICILIAE, UXORIS DOMINI IMPERATORIS FRIDERICI ET SICILIAE REGIS ET FILIAE REGIS ARAGONUM. OBIIT AUTEM ANNO INCARNATIONIS 1222. 23 JUNII, 10 INDICTIONIS, IN CIVITATE CATANAE.¹²⁴

123 Wertner, 1892. 870–873. p.; Dobozy, 1934. 92–93. p.; Heinisch, Klaus J(oachim): Eheschliessung und Verwandtschaft Kaiser Friedrichs II. und seiner Gemahlinnen. In: Archiv für Sippenforschung 39. Limburg an der Lahn, 1970. 481–490. p.; Anderle Ádám: Aragóniai Konstancia a spanyol történetírásban. In: Világtörténet 16. (1994) tavasz/nyár, 32–38. p.; Szabados György: Aragóniai Konstancia, az első magyar házassági szerződés királynéja. In: AH 122. (2005) (a továbbiakban: Szabados, 2005.) 31–41. p.; Wolf, Armin: Die Frauen Kaiser Friedrichs II. und ihre Nachkommenschafts. In: Frauen der Stauer. Red.: Kurt-Heinz Ruess. Göppingen, 2006. 113–115. p.

124 Rerum Italicarum Scriptores. Tomus I. Pars 2. Collegit, ordinavit et auxit Ludovicus Antonius Muratorius. Mediolani, 1725. 278. p.; Winkelmann, Eduard August: Kaiser Friedrich II. Band I. Leipzig, 1889. (Jahrbücher der Deutschen Geschichte) 199. p.; Szabados, 2005. 40. p.; Wehli Tünde: Konstancia királyné a palermói domban. In: Ars Hungarica 26. (1998) 1. sz., 10–17. p. Maradványainak azonosítása után, vélhetően a XV. század végén, az alábbi feliratot vésték szarkofágja előoldalára: SICANIE REGINA FUI CONSTANTIA, CONIUNX AUGUSTA, HIC HABITO NUNC, FEDERICE, TUA. OBIIT CATANIE, MCCXXII.

(Szent) Erzsébet thüringiai tartománygrófné, II. András király második leánya¹²⁵ 24 évesen, 1231. november 17-én, vasárnap, a kora hajnali órákban, a Német-római Birodalom szívében fekvő Hessen grófságbeli Marburgban (ma: Marburg an der Lahn, Németo.), a nehezen megszerzett özvegyi örökségéből általa alapított Szent Ferenc-kórházban — ahol szorgos alázattal maga is betegápoló nővérként szolgált —, feltehetően valamilyen vírusos fertőzés következtében, két heti betegeskedés után szenvedett ki. Halála után testét nyilvános ravatalra helyezték, ahol a város népének nagy tömegei mély megrendüléssel gyászolták meg, többen ereklyeként levagdostak hajából, körméből, sőt, testéből, füleiből és mellbimbóiból is, majd 21-én az ispotály Szent Ferenc tiszteletére szentelt kápolnájának északnyugati sarkában, az oltár előtt temették el. 1235. május 27-én IX. Gergely pápa Perugiában (ma: Olaszó.) — emléknapijául november 19-ét jelölve ki — szentté avatta, június 1-én pedig kibocsátotta az erről szóló hivatalos bullát. Ennek első évfordulóján, 1236. június 1-jén rendkívül fényes, ünnepi külsőségek között, óriási egybegyűlt tömeg előtt II. Frigyes császár és fia, Konrád herceg számos egyházi és világi főméltóság, köztük III. Siegfried mainzi érsek, valamint a kölni, a trieri és a brémai metropolita jelenlétében került sor Marburgban elevatiójára és translatiójára. Virradatkor az egyszerű vezeklőként szőrcsuhát öltő császár meztláb, a főpapok kíséretében nagy sokaság élén bement a kórház templomába, majd néhány segítőjével személyesen emelte ki a sírból és vitte az oltár elé az erre már jó előre előkészített, egy ólomkoporsóba fektetett maradványait, valamint a nyakcsigolyákról leválasztott fejet egy szép diadémossal megkoronázta és egy külön, általa adományozott ereklyetartó szekrénykébe helyezte. Sírja felett a Német Lovagrend még abban az évben megkezdte a nevről címzett koragótikus, háromhajós templom építését, amelyet 1283-ban szenteltek fel, s ami 1340-ben készült el teljesen.¹²⁶

125 CFH III. 2341–2401. p.; Magyarország virága. 13. századi források Árpád-házi Szent Erzsébet életéről. Szerk.: J. Horváth Tamás, Szabó Irén. Bp., 2001. (Középkori keresztény írók 3.) (a továbbiakban: SzE) 195–386. p.; *Ancelet-Hustache, Jeanne*: Sainte Elisabeth de Hongrie. Paris, 1947.; *Nigg, Walter*: Elisabeth von Thüringen. Düsseldorf, 1963.; *Reber, Ortrud*: Die Heilige Elisabeth: Leben und Legende. Sankt Ottilien, 1982.; *Uő*: Árpád-házi Szent Erzsébet. Ford. Haynal Katalin. Bp., 2009. (a továbbiakban: *Reber*, 2009.); *Sz. Jónás Ilona*: Árpád-házi Szent Erzsébet. Bp., 1986. (Életek és korok.); *Wies, Ernst Wilhelm*: Elisabeth von Thüringen. Die Provokation der Heiligkeit. Esslingen–München, 1993.; *Ohler, Norbert*: Elisabeth von Thüringen. Göttingen, 1997.

126 CFH I. 75., 200., 270. p. A pápai bulla szentté avatásáról: SzE 183–186. p.; *Reber*, 2009. 191–197. p.

Margit (a Birodalomban kapott görög nevén Mária) bizánci császárné, utóbb thessalonikei királyné, III. Béla király második leánya¹²⁷

Nagyjából 54–57 éves korában, bizonyosan 1229 januárja után, valószínűleg 1232–1233 körül, egyik a fivérétől, II. András királytól kapott szerémségi birtokán hunyt el. Feltehetőleg a Délvidéken, valamelyik jelentősebb monostor vagy székeskáptalan templomában helyezték nyugalomra.¹²⁸

Jolánta namuri, auxerre-i és neversi grófnő, II. András király második hitvese¹²⁹

Mintegy 32–36 éves korában, 1233 első felében, nem ismert okból, Jacopo di Pecorara praeneste-i bíboros-püspök, pápai legátus és több magyar főpap jelenlétében hunyt el. A Csanád megyei Egresen (ma: Igrış, Románia), a Szűz Mária tiszteletére szentelt ciszterci apátságban temették el.¹³⁰

András halicsi fejedelem, II. András király legifjabb fia¹³¹

Mintegy 22–25 évesen, 1234 elején, Halics (ma: Ghalić, Ukrajna) várában, az erősségnek elszánt riválisa, Danyiil Romanovics vlagyimíri fejedelem általi, több hete tartó ostroma alatt, gyaníthatóan mérgezés következtében halt meg. Feltehetően eredetileg csak átmeneti megoldásnak szánva itt, a fejedelemség székhelyén temették el.¹³²

127 Wertner, 1892. 394–406. p.; Wertner Mór: Margit császárné fiai. In: Századok 37. (1903) (a továbbiakban: Wertner, 1903.) 593–611. p., különösen: 593–595. p.; Faragó Lajos: A macsói bánság története az Árpádok korában. In: A kaposvári m. kir. állami főgimnázium értesítője az 1910–1911. iskolai évről. Kaposvár, 1911. (a továbbiakban: Faragó, 1911.) 15–17. p.; Garland, Lynda: Byzantine Empresses. Women and Power in Byzantium, AD 527–1204. London–New York, 1999. 222–231. p.

128 1229. márc. 3-án IX. Gergely pápa — név nélkül — még említi egy okiratában, az év elején, febr. vége előtt tehát még bizonyosan élt: CDH III/2. 157–158. p.; Wertner, 1903. 595. p.

129 Wertner, 1892. 421–424. p.; Dobozy, 1934. 89–92. p.; Zsoldos, 2005a. 79–82. p.

130 CFH I. 32. p.; Pauler II. 118. p.; Bósz Egyed: Az egresi ciszterci apátság története. Bp., 1911. (Művelődéstörténeti értekezések 49.) 22–24. p.; Machovich Viktor: A magyar–francia ciszterci-ta kapcsolatok történetéhez. In: Egyetemes Philológiai Közöny 59. (1935) 277–279. p.; Hankó, 2008. 276., 375. p.

131 Wertner, 1892. 452–456. p.; Font Márta: Árpád-házi királyok és Rurikida fejedelmek. Szeged, 2005. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 21.) (a továbbiakban: Font, 2005.) 214–224. p.

132 CFH I. 32. p.; Senga, Toru: Béla királyfi bolgár, halicsi és osztrák hadjárataihoz. In: Századok 122. (1988) 49. p., 61. jegyz.; Font, 2005. 223. p.

II. András király¹³³

Körülbelül 58–60 éves korában, 1235. szeptember 21-én, pénteken, a jelek szerint váratlanul, feltételezhetően az általános érelmeszesedés és magasvérnyomás-betegség egyik gyakori szövődményébe, talán agyi trombózisban, esetleg szívrohamban hunyt el. Testét az I. (Szent) László nyughelyéül is szolgáló váradi székesegyházban temették el. Kevéssel ezután azonban a pilisi, Szent Kereszt ciszterci monostor perjele és szerzetesei követelték maradványainak exhumálását és részükre történő kiadását, hogy saját kolostorukban, a két évtizede ott pihenő első felesége, a meggyilkolt Gertrúd királyné mellett helyezhessék nyugalomra. A kellemetlen ügyből a váradi székeskáptalan határozott elzárkózása miatt hosszú, több éves per keletkezett, mely végül 1248 táján kompromisszumos megoldásként akképpen zárult le, hogy András hamvait az egresi Boldogságos Szűz Mária ciszterci apátságba vitték át és ott, második neje, Jolánta sírja mellett temették el.¹³⁴

Mária bolgár cárné, II. András király legidősebb leánya¹³⁵

33–34 évesen, 1237 elején, valószínűleg — a thraciai, korábban a Bizánci Birodalomhoz tartozó — Drinápolyban (görög nevén: Hadrianopolis, ma: Edirne, Töröko.) Péter nevű fiával együtt egy járványban, csaknem bizonyosan pestisben halt meg. Az észak-bulgáriai Tirnovóban (ma: Veliko Tirnovo, Bulgária), a férje, II. János cár által a Sebaste-i Negyven Vértanú tiszteletére alapított kolostor templomában nyert nyughelyet.¹³⁶

133 Wertner, 1892. 412–416. p.; Pauler II. 39–129. p.; Wilczek Ede: II. Endre király keresztes hadjárata. In: Századok 28. (1894) 592–608., 697–713. p.; Miklósy Zoltán: II. Endre és a trónkeresők. Budapest, 1911.; Kristó–Makk, 1996. 229–245. p.; F. Font Márta: II. András orosz politikája és hadjárata. In: Századok 125. (1991) 107–144. p.

134 CFH I. 656. p.; KK 113. p. Halála napra pontos dátumát csak a Zágrábi és a Váradi Krónika adja meg, ami nagyjából megegyezik uralkodási ideje ugyanott szereplő adatával (30 év, 3 hónap, 25 nap) is: KM 40. p.; Knausz, 1876. 521. p.; Mátyás, 1900. 22–25. p.; Hankó, 2008. 276–277. p.

135 Wertner, 1892. 436–437. p.

136 ÁMTBF 300., 334. p.; Wertner, 1892. 437. p.

Konstancia cseh királyné, III. Béla király ifjabb leánya¹³⁷

60. életéve táján, majdnem pontosan kerek tíz esztendővel férje, I. Ottokár király elhunytá után, 1240. december elején, 5. és 7. között, nagy valószínűség szerint 6-án, csütörtökön, a morvaországi Brnotól északnyugatra fekvő Tišnov (német nevén Tischnowitz, ma: Cseho.) Menny kapuja ciszterci kolostorában, amelyet ő alapított és amelynek apácája volt, halt meg. Testét három nappal később, a zárda Mária mennybemenetele tiszteletére felszentelt templomában, a kóruson helyezték sírba.¹³⁸

Kálmán halicsi király, szlavóniai herceg, II. András király második fia¹³⁹

Körülbelül 32–33 évesen, 1241 májusában, esetleg június elején, hercegsége területén, a Körös megyei Csázmán (ma: Čazma, Horváto.), a tatárok elleni, katasztrofális muhi csatában szerzett sebeinek feltételezhető gyulladáso szövődményeiben, esetleg vérmérgezésben szenvedett ki. A Zágráb megyében, Csázmától nyugatra fekvő Ivanicson (ma: Kloštar Ivanić, Horváto.), a valószínűleg domonkos, vagy más vélemény szerint klarissza rendi Szűz Mária apáca kolostorban, a tatár fenyegetés miatt egy rejtett sírboltban temették el.¹⁴⁰

Margit hercegnő, IV. Béla király második leánya¹⁴¹

Körülbelül 17–19 éves korában, 1241 legvégén vagy a következő év januárjának első heteiben, a dél-dalmáciai Klissza (ma: Klis, Horváto.) várában, ahol családjával végre biztos menedékre találtak az őket üldöző tatárok elől, vélhetően

137 Wertner, 1892. 374–377. p.; *Žemlička, Josef*: Přemysl Otakar I. Panovník, stát a česká společnost na prahu vrcholného feudalismu. Praha, 1990.; *Uő*: Počátky Čech královských 1198–1253. Praha, 2002. 807–820. p.; *Šárochová, Gabriela V.*: Radostný úděl vdovský. Královny-vdovy přemyslovských Čech. Praha, 2004. (a továbbiakban: *Šárochová*) 28–37. p.

138 A későbbi középkori krónikák szerint dec. 11-én vagy 13-án halt meg (FRB II. 285. p.; FRB V. Vydal Josef Emler. Praha, 1893. 137. p.), ez azonban a halála körüli időben kelt oklevelek alapján biztosan kizárható. Utolsó oklevelét 1240. dec. 5-én, Tišnovban adta ki, két nappal később, ugyanott kelt oklevelében fia, I. Vencel király már mint néhai említi. (Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae II. Studio et opera Antonii Boczek. Olomucii, 1839. 380., 381–382. p.) Aligha kétséges, hogy a király annak betegágyához, a halálra készülő anyjához ment a kolostorba, s a legvalószínűbb, hogy Konstancia 6-án, a két oklevél kelte közötti napon szenvedett ki. 10 hónappal korábban negyedik fiát, Přemysl morva örgrófot egyébként szintén a tišnovi zárdában temették el.

139 Kanyó Géza: Kálmán herceg 1208–1241. In: Katholikus Szemle 9. (1895) 250–267., 441–445.. p. (a továbbiakban: *Kanyó*, 1895.); Wertner, 1892. 448–450. p.

140 CFH III. 2240. p.; *Kanyó*, 1895. 442–443. p.

141 Wertner, 1892. 408–409. p.

valamely fertőző betegségben hunyt el. A közeli Spalatóban (ma: Split, Horváto.), a Szent Domnius (Duje) érseki székesegyház Diocletianus császár IV. század elején épült mauzóleumát magába foglaló részében, valószínűleg 1242. március 14-én temették el, húgával, az ugyanetájt meghalt Katalinnal együtt. Maradványaik később, közelebből ismeretlen időpontban egy kisméretű homokkő-szarkofágba, majd a spalatói dóm főkapuja fölötti párkányra kerültek, ahol az ma is látható. A kösir előlapján a rövidítési formulák feloldásával a következő, valószínűleg a csontok abba történt áthelyezése táján készült, korunkra csaknem teljesen elkopott felirat bogarászható ki: HIC EST SEPOLTURA FILIARUM DOMINI BELLE / REGIS UNGARIE, MCCXVII DIE XIII / MARTII, HUC FUGIENS AB ACIE TARTARORUM.

Egy eredetileg feltehetően a szarkofág elé helyezett, már a középkor végére megsemmisült vagy elveszett epitáfiumon, esetleg sírkövön — a vélelmezhető rövidítések feloldásával — egy másik felirat is őrizte a két hercegnő és Margit hitvese emlékét: CATHARINA INCLITA, ET FULGENS MARGARITA / IN HOC ARCTO TUMULO IACENT ABSQUE VITA / BELE III FILIE, REGIS HUNGARORUM / ET MARIE LASCARI REGINE GRECORUM / AB IMPIIS TARTARIS FUERUNT FUGATE / MORTUE IN CLISSIO, HUC SPALATUM TRANSLATE / IACET HOC SUB LAPIDE NOBILIS GULIELMUS / IACET HEROS INCLITUS, OPERIT QUEM TELLUS / NEPOS BELE TERTII, REGIS UNGARORUM / MARGARITE GENITUS, DOMINE GRECORUM, / DICTI REGIS FILIA GRECIS DOMINATRIX / CONSTANINOPLEOS SCEPTIS IMPERATRIX / ARCENTE DENIQUE BARBARO ADUERSO / INTINITIS TARTARIS MARTE SUB ADUERSO / QUARTUM BELAM PROSEQUENS, EIUS CONSORBINUM / AD MARE PERVENERAT USQUE DALMATINUM / UBI AD COMMERCIA VITE CELSIORIS / MORTIS SOLUIT DEBITUM IUSSU CREATORIS / ANNI CHRISTI FLUXERANT MILLE CUM DUCENTIS / QUADRAGINTA DUO PLUS COMPUTO LEGENTIS / APRILIS VIGESIMA DIE IAM TRANSACTA / QUA GULIELMI SPIRITUS REDIIIT AD ASTRA / HEU ACCEDIT INCLITA SPONSA MARGARITA / SANCTUM GERENS SPIRITUM MORIBUS ET VITA / NAM CUNCTA, QUE MORIENS ITA VIR LEGAUIT / DISPERGENS, PAUPERIBUS PRORSUS EROGAUIT / QUALIA ECCLESIE TULIT ORNAMENTA / EX IMPERALIBUS PANNIS VESTIMENTA / PATENT INTUENTIBUS, LUCEM ET SUPERNAM / EIS POSTULENT REQUIEM ETERNAM.¹⁴²

142 CFH II. 904. p. Halálának pontosabb dátuma húga, Szent Margit 1242. január végi születése alapján határozható meg, csaknem bizonyos ugyanis, hogy IV. Béla leányai közül ugyanazon

Katalin hercegnő, IV. Béla király negyedik (?) leánya¹⁴³

Mintegy 13–16 évesen, körülbelül nővérével, Margit hercegnővel azonos időpontban, 1242 elején–koratavasán, a tatárok előli végső menedékként szolgáló dalmáciai Klissza várában, feltehetően valamilyen vírusos (légzőszervi?) megbetegedésben halálozott el. Holttesteiket a szomszédos Spalatóba szállították át, ahol feltehetően március 14-én, a város szívében lévő Szent Domnius-katedrálisban, közös sírban nyertek nyugvóhelyet. A maradványaikat őrző, homokkőből készült, egyszerű szarkofágba feltehetően csak később temették át őket, s az csak ezt követően került — igen szokatlan módon — a székesegyház főkapuja fölötti párkányzatra.¹⁴⁴

Vilmos macsói herceg, Nicolas d' Saint-Omer fauquemberguesi úr, valamint Margit hercegnő, volt bizánci császárné és thessalonikei királyné ifjabb (?) fia, IV. Béla király veje¹⁴⁵

Körülbelül 24–30 évesen, mindössze néhány hónappal hitvесе, Margit hercegnő korai elhunytá után, 1242. április 20-án, feltehetően Dalmácia déli részén, ismeretlen okból, talán szintén valamilyen fertőző betegség következtében halt meg. Spalatóban, a Szent Domnius-székesegyházban, felesége és annak húga, Katalin hercegnő közös nyughelye mellett vagy közelében temették el. Emléküket

nevet aligha viselte egyidejűleg két hercegnő, sőt ellenkezőleg, feltételezhetjük, hogy az ifjabb Margit részint épp nemrég, talán csak néhány nappal vagy héttel korábban meghalt nővére emlékére nyerte keresztnevét. A csontjaikat tartalmazó szarkofágon olvasható, önmagában értelmezhetetlen márciusi dátum minden bizonnyal eltemetésükre vonatkozik, kevéssé valószínű ugyanis, hogy a két hercegnő egyazon napon hunyt volna el. *Forster Gyula*: Árpádházi síremlékek. In: *Forster*, 1900. 335–340. p.; *Hankó*, 2008. 278–280. p

143 *Wertner*, 1892. 462. p.

144 CFH II. 904. p., a kösír és az ahhoz tartozó, elveszett epitáfium feliratát ld. nővérénél. *Forster*, 1900. 335–340. p.; *Hankó*, 2008. 278–280. p.

145 *Wertner*, 1892. 406–411. p.; *Faragó*, 1911. 19–22. p. Atyja családjára és flandriai felmenőire: *Sturdza, Mihail-Dimitri*: Dictionnaire historique et généalogique des grandes familles de Grèce, d'Albanie et Constantinople. Paris, 1999.² 648. p. Nevét és macsói hercegi méltóságát — a szintén Margit nevet viselt és ugyancsak a nyulak-szigeti domonkos zárdában apácáskodott — leányának a Margit hercegnő szentté avatása ügyében lefolytatott vizsgálat során, 1276-ban tett tanúvallomásából ismerjük (Ld. Monumenta Romana episcopatus Vesprimiensis. I. Bp., 1896. 189. p.) A szöveg „ducis de Maconia” kifejezése alatt kizárólag a Macsói Hercegséget érthetjük, ilyenformán, ha csak rövid ideig is, Vilmos volt a Szávától és a Dunától délre elterülő tartomány első hercege. A fontos forrásadatra Wertner figyelt fel, egyben ő tisztázta a hibásan írt „Maconia” alak jelentését is, arról azonban megfeledkezett a kutatás. Ld. *Wertner*, 1903. 604–611. p.

a hercegnők kőszarkofágja előtt egy — később, valószínűleg már a középkorban ismeretlen helyre került — sírkő vagy epitáfium őrizte.¹⁴⁶

(Boldog) Beatrix estei grófnő, II. András király harmadik felesége¹⁴⁷

Mintegy 33–35 éves korban, 1245-ben, május 8. előtt, szülőföldjén, az észak-italiai Este (ma: Olaszó) közelében, attól északra fekvő Gemmola-hegy Keresztelő Szent János tiszteletére szentelt Benedek-rendi zárdájában, annak apácájaként halt meg. A konvent kriptájában, apai nagynénje, a kolostor korábbi főnökszonya sírja mellett helyezték nyugalomra.¹⁴⁸

János (Kalojohannes) szerémségi herceg, temesi, kevei és bácsi ispán, II. Izsák bizánci császár és Margit hercegnő fia¹⁴⁹

Hozzávetőleg 52–57 éves korában, feltehetően az 1240-es évek derekán—második felében, bizonyosan 1242 novembere és 1250. július 5. között, nagy valószínűség szerint hercegsége területén, a Szerémségben halt meg. Temetkezési helye nem ismert, feltehető ugyanakkor, hogy tartományában nyert végtisztességet.¹⁵⁰

Jolánta aragóniai, valenciai és mallorcai királyné, II. András király harmadik leánya¹⁵¹

Mintegy 30–32 éves korában, 1251. október 9-én, hétfőn, más forrás szerint 12-én (csütörtökön) vagy az azt követő napokban, az észak-aragóniai Huescában

146 Az elveszett sírlap szövegét ld. 140. jegyz.; *Wertner*, 1892. 408. p.

147 *Nyáry Albert*: Beatrix királyné, II. Endre hitvese. In: Századok 2. (1868) 593–607. p. (a továbbiakban: *Nyáry*, 1868.); *Wertner*, 1892. 424–435. p.; *Tencajoli, Oreste Ferdinando*: Principesse italiane nella storia d'altri paesi. Roma, 1933. 15–21. p. (a továbbiakban: *Tenjacoli*, 1933.).

148 1244. jún. 30-án minden valószínűség szerint még bizonyosan élt, Velencében legalábbis nem tudtak arról, hogy elhunyt volna, ld. DF 285 460.; Magyar békeszerződések 1000–1526. Szerk.: Köblös József, Süttő Szilárd, Szende Katalin. Pápa, 2000. (a továbbiakban: MB) 67. p. IV. Ince pápa 1247. márc. 13-án ugyanakkor már mint néhát említi (CFH II. 1254. p.), így 1245 bizvást elfogadható elhunyt időpontjának. *Nyáry*, 1868. 607. p.; *Tenjacoli*, 1933. 20–21. p.

149 *Wertner*, 1903. 595–600. p.; *Faragó*, 1911. 18–19. p.; *Rokai, Petar*: „Gyetus dux Sirmii”. In: Zbornik za Isztoriju 27. (1983) 121–127. p.; *Zsoldos*, 2011. 318. p.

150 DL 107 939.; Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. (a továbbiakban: RA) I/2. Szerk.: Szentpétery Imre. Bp., 1927. 927. sz.

151 *Wertner*, 1892. 408–409. p.; *Kropf Lajos*: Árpádházi Jolán, Aragon királynéja. In: Századok 31. (1897) 221–224. p.; *Thallóczy Lajos*: Árpádházi Jolán Aragon királynője. (Egy oklevél-melléklettel.) In: Századok 31. (1897) 577–592. p.; *Brachfeld Ferenc Olivér*: Árpád-házi Jolánta, Aragónia királynéja. Ford. Csikós Margit. Szeged, 1994.² (a továbbiakban: *Brachfeld*, 1994.).

(ma: Spanyolo.), néhány napi, magas lázzal járó betegeskedés után, valószínűleg egy vírusfertőzésben hunyt el. A férjének, I. Jakab királynak tollba mondott végrendekezése szerint Katalóniában, az urgelli grófságban fekvő Vallbona (ma: Vallbona de les Monges, Spanyolo.) Szűz Mária ciszterci apátságban, a kolostortemplom szentélyében, a főoltár előtt, baloldalt helyezték nyugalomra. Később, 1275-ben, mikor leánya, a betegápoló apácává lett Sancia hercegnő meghalt és a királyné mellett, a szentély jobb oldalán eltemették, Jolánta maradványait egy Aragónia címerével díszített, vörösmárványból készült, mészkö fedlappal lezárt szarkofágba helyezték át, amely kiváló állapotban, eredeti helyén máig fennmaradt, és a következő felirat olvasható rajta: FUIT TRANSLATA DO(MI)NA VIOLANS REGINA ARAGONUM ANNO 1275.¹⁵²

Rosztyiszláv Mihajlovics csernyigovi és halicsi fejedelem, szlavón bán, macsói herceg és vidini bolgár cár, IV. Béla király veje¹⁵³

Durván 45–54 évre becsülhető életkorban, 1261 utolsó hetei és 1262 dereka között, csak találgatható helyen és okból hunyt el. Feltehetően kiterjedt délvidéki tartományában, a Macsói Hercegség területén, esetleg a Szerém megyei Szávaszentdemeteren (ma: Sremska Mitrovica, Szerbia), a Szent Demeter tiszteletére szentelt híres bazilita monostorban, vagy a — Száva szomszédos szigetén emelt — Szent Ernye ferences kolostorban helyezték örök nyugalomra.¹⁵⁴

152 CFH I. 520. p.; *Brachfeld*, 1994. 57–63. p.; *Vajay Szabolcs*: Dominae reginae milites. Árpád-házi Jolánta magyarjai Valencia visszavétele idején. In: Mályusz Elemér Emlékkönyv. Szerk.: H. Balázs Éva, Fügedi Erik, Maksay Ferenc. Bp., 1984. 403. p.

153 *Wenzel Gusztáv*: Rosztizlaw galicziai herceg, IV. Béla magyar király veje. In: *Értekezések a történelmi tudományok köréből*. 13. kötet (1887) 8. sz.; *Wertner*, 1892. 463–472. p.; *Faragó*, 1911. 22–26. p.; *Hösch, Edgar*: Russische Fürsten im Donauraum des 13. Jahrhunderts. In: *Münchener Zeitschrift für Balkankunde* 2. München, 1979. 97–107. p.; *Dimnik, Martin*: The Dynasty of Chernigov, 1146–1246. Cambridge, 2003. 356–375. p.; *Kádár Tamás*: Egy rejtélyes politikai gyilkosság és háttére a XIII. század végi Magyarországon: Béla macsói és boszniai herceg pályája. In: *Fons* 16. (2009) 4. sz. (a továbbiakban: *Kádár*, 2009.) 412–415. p.

154 Az I. István által alapított szávaszentdemeteri volt az Árpád-kori Magyarország egyik legrégebb és messze leggazdagabb görög-keleti rítusú apátsága. Fekvése, a balkáni orthodox egyházakkal fennálló feltételezhetően élénk kapcsolatai, és nem utolsósorban tekintélyes volta valószínűleg korán felkeltette az orosz származású fejedelem érdeklődését és nem kizárható, hogy temetkezési helyéül is azt választotta ki. F. Vattai Erzsébet, revideálva a nyulak-szigeti domonkos zárda romjai között 1838-ban előkerült liliomdiszes királyi korona egykori tulajdonosáról megfogalmazott korábbi véleményét, felvetette, hogy az az ő uralkodói fejéke volt és az említett kolostorban helyezték nyugalomra, érvei azonban nem meggyőzőek, illetve több tekintetben cáfolható-

Mihály boszniai herceg, Rosztyszláv macsói herceg és vidini bolgár cár, valamint Anna hercegnő idősebb fia¹⁵⁵

Körülbelül 18–20 éves korában, minden bizonnyal 1263 vagy 1264 folyamán, valószínűleg Bosna-vidéki hercegsége területén halt meg. Feltehetően ugyanott, esetleg a szomszédos Szerémségben nyert végtisztességet.¹⁵⁶

(Boldog) Salomea krakkói és sandomierzi hercegnő, Kálmán halicsi király és szlavón herceg hitvese¹⁵⁷

Mintegy 57 éves korában, 1268. november 10-én, szombaton, más forrás — közel egykorú legendája — szerint egy héttel később, 17-én, nyolc napi súlyos betegség után, szülőföldjén, Kis-Lengyelországban, a Krakkótól délnyugatra fekvő Skalában (ma: Lengyeló.) általa alapított Kövi Szűz Mária klarissza monostorban, annak apácájaként — talán gyomorfekély miatti belső vérzés következtében hunyt el. Teste hét napig feküdt szerényen felravatalozva a zárda templomának kórusán egy szőnyegen, orrából és szájából állítólag folyamatosan vér szivárgott. A halálát követő hetedik napon, azaz 17-én vagy 24-én, felettébb egyszerű módon és dísztelen, puritán sírba helyezték nyugalomra. A legendájában olvasható — bizonytalan hitelű, a kutatás által régóta vitatott — tudósítás szerint kevéssel temetése után, arra hivatkozva, hogy végakarata szerint náluk kívánt nyugodni, a krakkói ferencesek követelték kihantolását és testének átadását, hogy azt saját kolostorukban temessék el. A klarissza nővérek végül beleegyeztek és teljesítették az állítólagos követelést, így ünnepélyesen kiemelték eredeti sírjából

ak. Ld. *F. Vattai Erzsébet: A margitszigeti korona és gyűrű.* In: *Folia Archaeologica. A Magyar Nemzeti Múzeum évkönyve* 18. (1966–1967) Bp., 1967. 123–138., különösen: 134–138. p.

155 *Wertner*, 1892. 473. p.; *Kádár*, 2009. 413–417. p. A bizánci forrásokban Mytzes néven emlegetett, rejtélyes bolgár trónkövetelővel való, nem meggyőző azonosítására ld.: *Szilágyi László: Rasztiszláv családja Bulgáriában.* In: *Turul* 61–64. (1947–1950) 13–15. p.

156 Nagyatyja, IV. Béla és V. István király közötti 1266. márciusi békeszerződésben már csak fivéré, Bélát említik és egy évvel korábban, 1265 elején is már azt, nem pedig őt állítják az idősebb uralkodó serege élére, ami alapján joggal feltételezhető, hogy az idő szerint már nem élt. *Kádár*, 2009. 417. p.

157 *Legendák és csodák (13–16. század). Szentek a magyar középkorból II.* Szerk.: Madas Edit, Klaniczay Gábor. Bp., 2001. (Milleniumi magyar történelem. Források) (a továbbiakban: LCs II.) 96–105. p.; *Balzer*, 2005. 480–487. p.; *Włodarski, Bronisław: Salomea, królowa halicka.* (Kartka z dziejów wprowadzenia zakonu klarysek do Polski.) In: *Nasza Przeszłość. Studia z dziejów Kościoła i kultury katolickiej w Polsce* 5. (1957) 61–83. p.; *Kanior, Marian: Bł. Salomea.* In: *Polscy święci.* 22. Redakcja Bar, Joachim Roman. Warszawa, 1987. 35–74. p.; *Hollý, Karol: Princess Salomea and Hungarian — Polish Relations in the Period 1214–1241.* In: *Historický časopis* 55. Supplement (2007) 5–32. p.

és 1269. május 22-én, vagy más kútfőnk közlése szerint június 21-én Kinga nagyfejedelemné, valamint számos lengyel előkelő jelenlétében Krakkóban, a ferencesek Szent Ferenc templomában temették el.¹⁵⁸

Béla szlavón herceg, IV. Béla király ifjabb fia¹⁵⁹

Körülbelül 24–25, más, újabb vélekedés szerint csak 19–20 éves korában, 1269-ben, feltehetően az év nyarán, bizonyosan június eleje és szeptember 21. között, a Drávántúlon, délvidéki hercegségében vagy atyja országrésze területén halt meg. Esztergomban, a IV. Béla által Szűz Mária tiszteletére alapított ferences kolostor templomában az oltár előtt temették el.¹⁶⁰

(Szent) Margit hercegnő, IV. Béla király nyolcadik (?) leánya¹⁶¹

Kevésel 28. születésnapja előtt, 1270. január 18-án, szombaton este a nyulak-szigeti Szűz Mária domonkos zárdában, ahol gyermekkorra óta apácaként élt — a feltételezhető számos, régóta tartó, súlyos alapbetegsége; reumás láz, kiterjedt ízületi gyulladás szövődményeként kialakult — szívelégtelenségben halt meg. Néhány nappal később, 21-én, a kolostor templomának szentélyében, a Boldogságos Szűz oltára előtt, attól körülbelül 12 méterre, egy pántolt fakoporsóban temették el. A gyászszertartást maga Fülöp esztergomi érsek végezte a vele a szigetre érkezett Fülöp váci püspök és Ákos budai prépost jelenlétében, szülei azonban nem vettek részt azon. A sírt — szokatlan módon — csak két hét múlva zárták le egy közönséges, megmunkálatlan kődarabbal, majd két-három hónappal később azt faragott vörösmárvány-lapokkal cserélték fel. Szentté avatását már 1271-ben bátyja, V. István király kérte a Szentszéktől, a helyi főpapság már a következő év

158 LCs II. 100–105. p.; *Józsa*, 2010. 109. p.

159 *Wertner*, 1892. 493–495. p. Születése idejének újabb meghatározására: *Zsoldos Attila*: Családi ügy. IV. Béla és István ifjabb király viszálya az 1260-as években. Bp., 2007. (História Könyvtár. Monográfiák 24.) (a továbbiakban: *Zsoldos*, 2007.) 14–15. p.

160 CFH I. 87., 508., 679. p.; *Zolnay László*: A középkori Esztergom. Bp., 1983. (a továbbiakban: *Zolnay*, 1983.) 172–173. p.; *Zsoldos*, 2007. 114. p., 15. jegyz.; *Hankó*, 2008. 42–43. p. A ferences templom és kolostor lokalizációja vitatott, azok nagy valószínűség szerint a XVIII. század elején épült új, Szent Anna ferences rendház helyén álltak. Ld. KMRT 144–148. p., 37–39. jegyz.

161 CFH III. 2468–2545. p.; Árpád-házi Szent Margit legrégebb legendája és szentté avatási pere. Ford. Bellus Ibolya, Szabó Zsuzsanna. Bp., 1999. (a továbbiakban: SzM); *Wertner*, 1892. 491–493. p.; *Lovas Elemér Károly*: Árpád-házi Boldog Margit élete. Bp., [1939.] (a továbbiakban: *Lovas*, 1939.); *Dezsény Miklós*: Szent Margit és szigete. Bp., 1944.; *Király Ilona*: Árpád-házi Szent Margit és a sziget. Bp., 1979.

folyamán megkezdte, majd a pápa által kiküldött vizsgálóbizottság pedig 1276-ban ismét megindította és lefolytatta Magyarországon a tanúkihallgatásokat. Az ügy rövidesen elakadt és bár a magyar királyok azt később többször is újra kezdeményezték, kanonizációja végül azonban csak halála után 673 évvel, 1943-ban történt meg.¹⁶²

IV. Béla király¹⁶³

63–64 éves korában, 1270. május 3-án, szombaton, talán az általános érzelmeszedés valamelyik tipikus következményében, agyvérzésben vagy szívinfarktusban, a Nyúl- vagy Budai-szigeten hunyt el. Végakarata szerint Esztergomban, az általa alapított ferences kolostor Szűz Mária tiszteletére szentelt templomában, a főoltár előtt, szeretett fia, Béla herceg síremléke mellett temették el. Kevéssel ezt követően, valószínűleg még az év nyarán Türje nembeli Fülöp esztergomi érsek a ferences barátok határozott tiltakozása ellenére erőszakkal kihantoltatta és saját székesegyházában, a Szent Adalbert-bazilikában helyeztette nyugalomra testét. A ferencesek pert indítottak a szomorú ügyben, amely hosszú, több éves huzavona után a Szentszék elé került és a pápa ítélete nyomán, már IV. László uralkodása idején — talán 1275 körül — ért véget, aki a néhai király végakarata szerint a javukra döntött. A visszakapott maradványokat ismét kolostoruk templomában, az időközben szintén ott eltemetett felesége, Mária királyné és fiuk mellett (esetleg azokkal együtt) helyezték el. Sirkövéükön a következő verses felirat állt: *Aspice rem caram, tres cingunt Virginis aram / Rex, dux, regina, quibus assint gaudia trina. / Dum licuit, tua dum viguit, rex Bela, potestas, / Fraus latuit, pax firma fuit, regnavit honestas.*¹⁶⁴

162 CFH III. 2513–2514. p.; SzM 39., 83., 103., 120., 206–207. p.; *Dümmerth Dezső*: Árpád-házi Szent Margit halála éve és a legendák. In: *Irodalomtörténeti Közlemények* 76. (1972) 617–620. p.; *Lovas*, 1939. 107. p.; *Horváth Henrik*: Árpád-házi Szent Margit síremléke és egyéb tanulmányok. Bp., 1944. (Budapest székesfőváros várostörténeti monográfiái 15.) 7–33. p.; *Feuerné Tóth Rózsa*: A margitszigeti domonkos kolostor. In: *Budapest régiségei. A Budapesti Történeti Múzeum évkönyve* 22. Bp., 1971. 251–253. p. Fizikai és főképp rendkívül súlyos, összetett pszichotikus betegségeire ld. *Józsa*, 2010. 126–132. p.

163 *Wertner Mór*: Negyedik Béla király története. Okirati kútfők nyomán. Temesvár, 1893. (Történeti, nép- és földrajzi könyvtár 55.); *Wertner*, 1892. 456–459. p.; *Szűcs Jenő*: Az utolsó Árpádok. Bp., 2002.² (Milleniumi magyar történelem. Historikusok.) (a továbbiakban: *Szűcs*, 2002.) 11–50., 109–199. p.; *Kristó–Makk*, 1996. 246–266. p.; *Zsoldos*, 2007.

164 CFH I. 657., 982. p.; KK 114. p.; *Bonfini, Antonio*: A magyar történelem tizedei. Ford. Kulcsár Péter. Bp., 1995. 419–420. p.; *Pauler II. 277. p.*; *Prokopp Gyula*: IV. Béla király sírja. In: *Komárom megyei múzeumok közleményei* 1. Tata, 1968. 197–205. p.; *Zolnay*, 1983. 172–173. p.; *Józsa*, 2010. 88. p.

Mária nikaiai hercegnő, IV. Béla király hitvese¹⁶⁵

Körülbelül 60–63 évesen, alig két hónappal szeretett férje, Béla király elhunytá után, július 16-án, szerdán vagy 24-én (csütörtök), valószínűleg valamelyik dunántúli birtokán halt meg. Valószínűleg férjével teljesen megegyező végrendelkezése értelmében az esztergomi ferencesek Szűz Mária kolostorának templomában, Béla és azonos nevű, kisebb fiuk nyughelye mellett temették el.¹⁶⁶

István címzetes szlavón herceg, ravennai podeszta, II. András király állítólagos fia¹⁶⁷

35–36 éves korában, 1271-ben, valószínűleg az év nyarán–koraőszén, bizonyosan április 10., tehát hivatalos végakarata elkészülte után, Velencében, feltehetően a második felesége előkelő családjának, a Morosinik tulajdonában lévő, pompás San Giuliano-palotában halt meg. A város központjának közelében fekvő, temetőnek használt Szent Mihály-szigeten, a szintén az arkangyal nevét viselő templomban helyezték nyugalomra.¹⁶⁸

Erzsébet alsó-bajor hercegné, IV. Béla király ötödik (?) leánya¹⁶⁹

Hozzávetőleg 33–35 évesen, 1271. október 24-én, szombaton, vélhetően Alsó-Bajorországban, férje, I. (XIII.) Henrik herceg Isar-parti székhelyén, Landshutban (ma: Németo.), vagy annak hercegi tartománya egy másik jelentősebb városában halálozott el. A Landshut melletti (ma ahhoz tartozó) seligenthali Szent Szűz ciszterci apátságban nyert nyughelyet.¹⁷⁰

165 Wertner, 1892., 460–62. p., Dobozý, 1934. 69–73. p.

166 CFH I. 87., 158. p., II. 1668., 1675., 1701. p.; Hankó, 2008. 243. p.

167 Nyáry Albert: Postumus István és az estei örökség. Modena, 1863.; Uő: Posthumus István, az utolsó Árpád-király atyja. In: Századok 3. (1869) 378–396. p.; Wertner, 1892. 546–560. p.; Teke Zsuzsa: István 6. (Utószülött). In: KMTL 294. p.

168 Wertner, 1892. 559–560. p.; 1271. júl. 3-án, a magyar–cseh békekötéskor még sem V. István udvarában, sem pedig a korábban támogatását komolyan fontolgató II. Ottokár király környezetében nem tudtak haláláról, ami persze ettől függetlenül — figyelembe véve a nem csekély földrajzi távolságot — ekkorra már bekövetkezhetett; MB 86. p.

169 Wertner, 1892. 481–483. p.

170 CFH I. 110., 591. p., II. 1149., 1676. p.

V. István király¹⁷¹

Krisztusi korban, 33 évesen, 1272. augusztus elején, nagy valószínűség szerint 6-án, szombaton, a Nagy- (ma: Csepel-) szigeten, hosszabb haláltusa után, feltehetőleg valamilyen szív-, és érrendszeri betegségben, vagy más vélemény szerint hastífuszban, esetleg dizentériában szenvedett ki. Testét — bizonynal végakarata értelmében — a Nyulak-szigetére vitték és a Szűz Mária tiszteletére szentelt domonkos zárda templomában, húga, Erzsébet hercegnő sírja közelében, a szentély jobb oldalán, a főoltár mellett helyezték sírba. Nyughelye fölé néhány évvel később díszes, vörösmárványból készült, úgynevezett arca-típusú síremlék került.¹⁷²

Béla macsói és boszniai herceg, Rosztiziszláv macsói herceg és vidini bolgár cár, valamint Anna hercegnő ifjabb fia¹⁷³

Körülbelül 25–27 korban, 1272. november 15. táján, a Budai-, vagy korábbi nevén Nyulak-szigetén, a Szűz Mária domonkos apácakolostor melletti királyi udvarházban, valószínűleg a gyermek uralkodó, IV. László jelenlétében Héder nembeli Henrik bán és társai egy feltehetően előre eltervezett és tudatosan kiprovokált, indulatos szóváltást követően kíméletlen módon lekasabolták. Számátalan súlyos sebtől borított, összevagdalt testét a domonkos nővérek, köztük testvére és unokahúga, Erzsébet hercegnő vitték át monostorukba és feltehetően a templom bal oldalához épített sekrestyében temették el. A török hódoltság első évtizedeiben elpusztult és rommá lett kolostor területén 1914-ben előkerült egy homlokcsontján bezúzott férfikoponya, valamint az ahhoz tartozó csontváz, amelyen legkevesebb két tucatnyi mély vágásnyomot lehetett összeszámolni és melynek jobb alkarja csontkolás miatt hiányzott. Bartucz Lajos antropológus a csontanyagot Béla herceg maradványaiként azonosította, s azok a Nemzeti

171 Wertner, 1892. 498–501. p., Kristó–Makk, 1996. 267–273. p.; Pauler Gyula: V. István bolgár hadjáratai. In: Hunfalvy–album. Hunfalvy Pál félézázados akadémiai tagsága emlékére. Bp., 1891. 165–174. p.; Szentpétery Imre: V. István ifjabbkirálysága. In: Századok 55. (1921) 77–87. p.; Szűcs, 2002. 201–216. p.; Zsoldos, 2007.

172 CFH I. 657. p., II. 208., 1149. p. Aug. 3-án még bizonyosan életben volt: DL 40 466.; RA II/1. 2223. sz.; Pauler II. 303. p.; Knauz, 1876. 529. p.; Feuerné Tóth Rózsa: V. István király sírja a margitszigeti domonkos apácakolostor templomában. In: Budapest Régiségei. A Budapesti Történeti Múzeum évkönyve 21. Bp., 1964. 115–131. p. (a továbbiakban: Feuerné, 1964.); Józsa, 2010. 89–90. p.

173 Kádár 2009.; Faragó, 1911. 28–30. p.; Petrovics István: Béla 5. (Szócikk.) In: KMTL 93. p.

Múzeum embertani gyűjteményébe kerültek, ahonnét azonban később, a II. világháború idején ismeretlen körülmények között, nyomtalanul eltűntek.¹⁷⁴

András szlavón herceg, V. István király ifjabb fia¹⁷⁵

Mintegy 10–12 éves korában, röviddel azt követően, hogy formálisan elnyerte a tekintélyes drávántúli hercegséget, 1278 elején, ismeretlen okból, talán egy vírusos gyermekbetegség áldozataként halt meg. Sírhelyéről nincs semmi információ.¹⁷⁶

Anna (görög nevén) bizánci trónörökösné, V. István király negyedik (?) leánya¹⁷⁷

Körülbelül 19–21 éves korában, minden bizonnyal 1281-ben, feltehetően Bizánci Birodalom fővárosában halt meg. Holttestét VIII. Mihály császár utasítása szerint a bithyniai Nikaiába (ma: Iznik, Töröko.) vitték, ahol — valószínűleg a Szűz Mária elszenderülése tiszteletére felszentelt, ősi (alapítójáról Hyakinthoszárdának is nevezett) monostorban — személyesen az orthodox egyház feje, XI. Joannes (Bekkos) pátriárka temette el.¹⁷⁸

Anna macsói és boszniai hercegnő, vidini bolgár cárné, IV. Béla király harmadik (?) leánya¹⁷⁹

Valószínűleg kevéssel 50–52. életéve után, vélhetően az 1270-es évek vége körül — bizonyosan 1276 júliusa után — halálozott el. Szerém megyében, a Szávaszentdemeter melletti Szenternyén, a ferencesek szintén Szent Ireneus püspök-vértanú nevét viselő templomában temették el. Később, vélhetően még IV. László vagy III. András király uralkodása idején, talán leánya, Erzsébet, a nyulak-szigeti domonkos kolostor apácájának kezdeményezésére a ferences szerzetesek maradványait átvitték Esztergomba a Szűz Mária tiszteletére szentelt kolostoruk templomába és ott szülei, valamint öccse, Béla herceg mellett helyezték sírba.¹⁸⁰

174 CFH I. 208., 275., 510., 679. p., II. 1149–1150. p.; *Kádár*, 2009. 411–412., 427–429. p., 31. jegyz.; *Hankó*, 2008. 299. p.

175 *Wertner*, 1892. 540–543. p.

176 *Kállay Ubul*: Kutatások IV. László korára. In: *Századok* 40. (1906) 47. p.; *Szabó*, 1886. 63. p., 1. jegyz.; *Wertner*, 1892. 542–543. p.

177 *Wertner*, 1892. 514–517. p.

178 MTBF 325–326. p.

179 *Wertner*, 1892. 469–472. p.; *Sebők Ferenc*: Anna 2. (Szócikk.) In: *KMTL* 47. p.

180 Az 1276. júl. 25-én és 31-én a Margit hercegnő életszentségéről tanúskodó leánya és a vizsgálobizottság nem tudott elhunytáról, s Anna — kucsói bánja helyett — maga is vallomást tett az

Kunigunda cseh királyné, Rosztviszláv macsóí herceg és vidini bolgár cár, valamint Anna hercegnő legidősebb (?) leánya¹⁸¹

Körülbelül 36–39 éves korban, 1285. szeptember 9-én, vasárnap, vagy 14-én, pénteken, Prágában, feltehetően a királyi palotában, egyes vélemények szerint tuberkulózisban hunyt el. Ugyane városban, a cseh uralkodócsalád több tagjának kedvelt, új temetkezőhelyén, a klarissza apácák Szent Ferenc-kolostorának Szent Megváltó tiszteletére emelt templomában kapott királynéhoz méltó végtisztességet.¹⁸²

IV. László király¹⁸³

28 éves korában, 1290. július 10-én, hétfőn, a Bihar megyében, a Sebes-Körös jobb partján fekvő Körösszeg (ma: Cheresig, Románia) vára melletti táborában, kun összeesküvők egy csoportja, Árboc, Törtel és Kemecse nevű előjáróik (hadnagyai, nemzetségfőik?) vezetésével, tisztázatlan indítékból — egyes későbbi vélemények szerint Borsa nembeli „Kopasz” Jakab megrendelésére — kíméletlenül meggyilkolták. Az egyházzal, így mind a Szentszékkal, mind pedig a magyar klérussal való nyílt, erőszakos és a végletekig makacs szembehelyezkedése, illetve korábbi kiközösítése miatt holttestének befogadásától és eltemetésétől feltehetően több főpap és közeli kolostor is elzárkózott, míg végül, némi huzavona után, valószínűleg személyesen utolsó alkancellárjának, Gergely püspöknek köszönhetően Csanádon, a Szent György vértanú oltalmába ajánlott püspöki székesegyházban kapott nyugvóhelyet. A később többször átépített főtemplom a

ügyben ekkortájt: SzM 57., 79. p.; KM 31. p.; *Jakubovich Emil*: Kún Erzsébet nőtestvére. In: Turul 37–38. (1922–1923) 21–23. p.

181 Šaročková, 84–102. p.; *Charvátová, Kateřina*: Václav II. Král český a polský. Vyšehrad (Praha), 2007. (a továbbiakban: *Charvátová*, 2007.) 55–87. p.

182 FRB III. Vydal František Palacký. Praha, 1882. 320. p.; FRB IV. Vydal Josef Emler. Praha, 1884. 26. p., 2. jegyz.; *Charvátová*, 2007. 86–88. p., 306. p., 168. jegyz. Az említett kolostor-templomban temették el 1253-ban I. Vencel cseh királyt, 1282-ben hűgát, a konvent alapítóját és későbbi fejedelemasszonyát, (Boldog) Ágnes hercegnőt, valamint a század második felében az uralkodócsalád néhány gyermekkorban elhunyt tagját is.

183 *Szabó Károly*: Kun László 1272–1290. Bp., 1886. (Magyar Történeti Életrajzok. II/5.) (a továbbiakban: *Szabó*, 1886.); Kun László emlékezete. A bevezetőt írta, a forrásszövegeket vál. és a jegyzetek összeáll.: Kristó Gyula. Szeged, 1994. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 5.) (a továbbiakban: KLE); *Kristó–Makk*, 1996. 274–281. p.; *Szűcs*, 2002. 387–445. p.

király sírjával egyetemben a török hódoltság idején a XVIII. századra csaknem teljesen elpusztult.¹⁸⁴

(Szent) Kinga (Kunigunda) krakkói nagyfejedelemné és sandomierzi fejedelemné, IV. Béla király legidősebb leánya¹⁸⁵

67–68 éves korában, 1292. július 24-én, csütörtökön, hosszú, 10 hónapig tartó súlyos és kínokkal teli — rögeszmés, pszichotikus problémákra utaló aszketizmusával feltehetően szoros okozati összefüggésben álló — betegeskedés után, a kislengyelországi, a magyar határ közelében fekvő (Ó-)Szandec (ma: Stary Sącz, Lengyelország) általa alapított klarisza kolostorában, mint annak főnöksasszonya halt meg. Ugyanott a rendház Szent Klára- (később Szent Háromság-) templomában temették el.¹⁸⁶

Erzsébet kun „hercegnő”, V. István király felesége¹⁸⁷

Hozzávetőleg az 50-es évei közepén, valószínűleg 1292–1294 körül, bizonyosan 1290. május 3. után, ismeretlen helyen, talán egy apácakolostorban szenderült jobblétre. Felmerült, hogy a nyulak-szigeti domonkos női klostromban halt meg és annak templomában, férje, V. István király sírja közelében temették el, ez azonban vonatkozó források hiányában nem igazolható.¹⁸⁸

184 CFH I. 658., 795. p., II. 896., 990. p., III. 1858. p.; KLE 246. p.; Szabó, 1886. 179–180. p.; ÁMTF I. Bp., 1963. 853. p.; Kosztolnyik, 1996. 293–301. p.; Hankó, 2008. 302–303. p.

185 LCs II. 118–180. p.; Wertner, 1892. 475–479. p.; Balzer, 2005. 491–496. p.; Wasylewski, Stanisław: Ducissa Cunegundis. Lwów, 1921.; Balanyi György: Boldog Kinga. In: Hősök és szentek. Magyar szentek. Bp., 1941. 279–310. p.; Niezgoda, Cecylia: Święta Kinga. Żywot hagiograficzny. Stary Sącz, 1999.; Kozłowski, Wojciech: The Marriage of Bolesław of the Piasts and Kinga of the Árpáds in 1239 in the Shadow of the Mongol Menace. In: Capitulum VI. „In my spirit and thought I remained a European of Hungarian origin”. Medieval Studies in Memory of Zoltán J. Kosztolnyik. Edited by Petrovics István–Tóth Sándor László–Eleanor A. Condgen. Szeged, 2010. 79–99. p.

186 MPH II. Wydał August Bielowski. Lwów, 1872. 852., 879. p.; MPH IV. Lwów, 1884. 728. p.; LCs II. 163–166. p.; Józsa, 2010. 105–107. p.

187 Wertner, 1892. 501–505. p.; Dobozsy, 1934. 20–25. p.; Zsoldos, 2005a. 165–171. p.

188 Utolsó ismert kiadványa a jelzett napon kelt: DL 39 255; ÁUO IX. 524–525. p. Egy Ágnes királyné nevében hamisított, 1295. máj. 1-re keltezett oklevélben (DL 70 724.; ÁUO X. 180–182. p.) pedig már mint néhait említik, amely információ helytállósága, a kiadvány nem hiteles volta ellenére, nem feltétlenül kizárandó. Wertner, 1892. 505. p.; Feuerné, 1964. 125. p.

Fenenna kujáviai hercegnő, III. András király első házastársa¹⁸⁹

Csak hozzávetőlegesen becsülhető életkorban, nagyjából 19–26 évesen, 1295 végén, szeptember 8. után, esetleg, kisebb valószínűség szerint, a következő év első heteiben, minden bizonnyal Budán halálozott el. Eltemetésének körülményeiről, sírhelyéről nincs biztos tudomásunk.¹⁹⁰

Thomasina (Catarina) Morosini szlavón-horvát-dalmát hercegnő és a dél-dunántúli országrészek kormányzója¹⁹¹

Nagyjából 47–53 éves korában, bizonyosan 1296. március 6. és 1297. január 18. között, talán csak a november 8. utáni hetekben, Magyarországon, vélhetően hercegnői székhelyén, Pozsegavárott (ma: Požega, Horváto.), esetleg fia, III. András király udvarában, ismeretlen okból hunyt el. Temetkezési helyét nem ismerjük, elképzelhető, hogy Budán, a Szent János tiszteletére szentelt ferences kolostorban nyert végtisztességet.¹⁹²

189 Megjegyzem, a királyné őszötvetségi eredetű neve több alapvető munkában (*Wertner*, 1892.; KMTL, Árpádok 4.) is hibásan szerepel. Helyesen, valamennyi saját kiadványa szerint egyértelműen: Fenenna. *Balzer*, 2005. 615–620.; 968–969. p.; *Wertner*, 1892. 571–574. p.; *Piastowie. Leksykon biograficzny. Redakcja naukowa Stanisław Szczur, Krzysztof Ozóg. Kraków, 1999. 222. p.; Jasiński, Kazimierz: Rodowód Piastów małopolskich i kujawskich. Poznań–Wrocław, 2001. 136–137. p.*

190 Felvetődött, hogy csakúgy, mint hat évvel később férjét, őt is Budán, a ferencesek Szent János evangélista tiszteletére szentelt templomában temették el, ez azonban forrásadattal nem támasztható alá. Ld. *Zsoldos*, 2005a. 192. p., 55. jegyz.

191 *Wertner*, 1892. 562–566. p.; *Tenjacoli*, 1933. 23–31. p.; *Zsoldos Attila: Ducissa Sclavonie. In: Studia professoris — professor studiorum. Tanulmányok Érszegi Géza hatvanadik születésnapjára. Szerk.: Almási Tibor, Draskóczy István, Jancsó Éva. Bp., 2005. 381–390. p. (a továbbiakban: *Zsoldos*, 2005b.); *Štefánik, Martin: The Morosinis in Hungary under King Andrew III and the two versions of the death of the Queen of Hungary Tommasina. In: Historický časopis 56. Supplement. (2008) 3–15. p.**

192 Utolsó ismert, kétségtelen keletű kiadványa: 1296. márc. 6.: DL 1437; ÁUO X. 213–214. p., esetleg 1296. nov. 8.: DF 265 822; ÁUO X. 375. p. 1297. jan. 18-án a király már néhainak nevezi: Alsó-szlavóniai okmánytár. Szerk.: Thallóczy Lajos, Horváth Sándor. Bp., 1912. (Magyarország melléktartományainak oklevéltára III.) 26–27. p.; RA II/4. Szerk.: Borsa Iván. Bp., 1987. 4101. sz.; *Wertner Mór: Mikor halt meg Morosini Thomasina? In: Akadémiai Értesítő 24. (1913) 4. sz., 210–211. p.; Zsoldos*, 2005b. 388–389. p. Azon, egy XV. század közepi velencei krónika közlése nyomán felmerült — és az olasz kutatásban igencsak elterjedt — véleményyt, mely szerint túlélte fiát, hazatért Velencébe és csak 1315-ben halt meg szülővárosában, III. András hivatkozott 1297. évi oklevele és a Stájer Rímes Krónika (CFH III. 1891. p.) egymástól független adatai alapján kései, téves hagyománynak kell minősítenünk.

(Boldog) Konstancia halicsi és vlagyimíri nagyfejedelemné, IV. Béla király hatodik (?) leánya¹⁹³

Körülbelül 56–59 éves korban, feltehetően 1296. április 9-én, hétfőn, a Halicsi Nagyfejedelemség nemrég oda áthelyezett új székhelyén, Lvovban (ismertebb, német nevén: Lemberg, ma: Lviv, Ukrajna), mint annak harmadrendi apácája, az általa, Keresztelő Szent János tiszteletére alapított Domonkos-rendi kolostorban hunyt el. Ugyanitt, a rendház templomában helyezték nyugalomra.¹⁹⁴

193 Wertner, 1892. 485–486. p.; *Stefaniak, Piotr*: Árpád-házi Boldog Konstancia OP (1238–1301) magyar királylány és halicsi hercegnő. Bł. Konstancja Arpadówna OP (1238–1301) królowna węgierska i księżna halicka. Ford. Városi Veronika Julianna. Bp., 2009. (a továbbiakban: *Stefaniak*, 2009.)

194 A lembergi domonkos kolostor évkönyve szerint 1276-ban halt meg (CFH I. 1672. p.), ugyanakkor két későközépkori lengyel forrásunk (Jan Długos és Maciej Miechowita) arról tudósít, hogy a tatárok 1287. végi újabb Kis-Lengyelország elleni hadjárata idején ő is Ó-Szandecben tartózkodott, tehát élt. Ld. *Ioannis Dlugossii Annales seu cronicae incliti Regni Poloniae. Liber VII–VIII. Varsaviae*, 1975. 247. p.; CFH I. 1606. p. Az ellentmondás megoldása véleményem szerint az lehet, hogy a lembergi annales római számmal írt adatából a máshonnét átvett, vagy másolt eredeti, helyes évszámhoz képest kimaradt két X, azaz két évtized, és így őrződött meg 1276. halála időpontjaként. *Stefaniak*, 2009. 21–24. p.

PANDI GERGELY

BOBA IMRE ÉS A „KETTŐS HONFOGLALÁS”

A „kettős honfoglalás” elméletéről szinte minden ember hallott már, akit valamennyire is érdekel a magyar történelem. Általában László Gyula nevéhez kötik, azonban már előtte is voltak olyan nézetek, miszerint a magyarság a Kárpát-medencében korábban jelent meg a IX. század végénél. Voltak olyan kutatók, akik már a szkítákban és a szarmatákban magyarokat láttak a Kr. előtti évezredben,¹ mások Attila hun király népében keresték a magyarságot.² Legközelebb Nagy Géza elmélete állt László Gyula téziseihez, aki a székely eredetmondákra alapozva állította, hogy a székelység, mint a magyarság része, korábban jelent meg a Kárpát-medencében, nagyjából a VII. század végén, és ők fogadták Árpád honfoglalóit.³

László Gyula megpróbálta elméletét különféle bizonyítékokkal alátámasztani.⁴ Feltevése alapvetően régészeti megfigyelésekből indult. Megállapította, hogy a VII. század utolsó harmadában egy nagy tömegű új nép jelent meg a Kárpát-medencében, akikben a kutatók onogurokat látnak. A László Gyula által „griffes-indás”-nak keresztelt műveltség hordozói nyelvét és származását illetően már megoszlanak a vélemények. László bennük a finnugor magyarság első jelentős tömegét látta, ezt próbálta meg régészeti leletekkel bizonyítani, az azokon fellelhető ábrázolások felkutatásával a különböző mondákban, és írott forrásokkal igazolni. Noha igen sok kritikát kapott, főleg módszertani eljárásait, valamint forráskezelését kritizálták, mégis a „kettős honfoglalás” elmélete számos neves kutatót meggyőzött. A kettős honfoglalás elfogadói közé tartozott: Szadeczky-Kardoss Samu, Engel Pál, Makkay László, Vékony Gábor. Akik mereven elutasították az elméletet: Györffy György, Kristó Gyula, Madaras László, Fodor István, Róna-Tas András, Ligeti Lajos, Bóna István, Bálint Csanád.

Boba Imrét azonban nem lehet sem az elmélet elutasítói, sem elfogadói közé sorolni. Nézetei László Gyuláéval nagyjából egy időben születtek meg, ő

1 *Marjalaki Kiss Lajos*: Néhány Árpád-kori helynevről. Miskolc, 1928.

2 *Vámbery Ármín*: A magyarság keletkezése és gyarapodása. Bp., 1895.

3 *Nagy Géza*: Magyarország története a népvándorlás korában. In: A magyar nemzet története. Szerk.: Szilágyi Sándor. I. Bp., 1895. 253–352. p.

4 Mérvadó munkája a „kettős honfoglalás” terén: László Gyula: A „kettős honfoglalás”. Bp., 1978. (Gyorsuló idő).

azonban nem a régészeti leleteket, hanem az írott forrásokat vizsgálva jutott a következtetéseihez. Az Egyesült Államokban dolgozó lengyel–magyar származású történész hazánkban leginkább a Nagymorva Birodalom elhelyezkedésével kapcsolatos nézeteiről ismert, amelyek majdnem akkora vitát váltottak ki a tudományos körökben, mint László Gyula „kettős honfoglalás”-elmélete. Viszont azt már kevesebben tudják, hogy Boba a „kettős honfoglalás” vitájába is bekapcsolódott, és sok érdekes ötlettel gazdagította a kutatást.

Kelet-Európa történetét tárgyaló művében⁵ foglalkozott először a témával, azon belül is az onogurokkal kezdte vizsgálódásait, akik véleménye szerint meghatározó szerepet játszottak a magyarság etnogenezisében. Annyiban elutasítja László Gyula nézeteit, hogy nem hisz a VII. század végén a Kárpát-medencébe vándorolt onogurok finnugor nyelvűségében, tagadta az etnikai kontinuitást, inkább politikai folytonosságot tételezett fel, már az avaroktól kezdve egészen a honfoglaló Árpádig. Elképzelése szerint az Avar Kaganátusba bevándorolt onogur elemek az avar kagán alattvalói lettek. Azonban az avar állam bukása után az onogurok nem akarták vállalni a frank elnyomást és uralmat, visszavándoroltak az Alföld keleti területeire, a Tiszántúlra, valamint Erdélybe, sőt, véleménye szerint az onogurok egy jelentős hányada visszavándorolt a Kárpátoktól keletre fekvő steppevidékre, ugyanoda, ahonnan másfél évszázada jött, és itt éltek egészen a Levedi vezette magyarság megjelenéséig. Velük szerződést kötöttek (ez Boba szerint a vérszerződés), és együttesen újra elfoglalták a Kárpát-medencét, amelyet ezután véglegesen meg is tartottak.

Mint a fentiekből is jól látszik, a „kettős honfoglalás”, valamint a magyar őstörténet szempontjából elengedhetetlen az onogurok történelmének ismerete. Azt már nagyon korán felismerte a kutatás, hogy a külföldiek által a magyarokra használt név (Hungarian, Hongrois, stb.) az onogur népnévből ered, ez volt László Gyula egyik érve az onogur–magyar azonosság mellett.⁶ Nagyjából egyet értenek a kutatók abban, hogy az ogur törzsek (a saragurok, ogurok és az onogurok) a 460-as években jelentek meg az Azovi-tenger partjainál,⁷ erre a legfontosabb forrásunk Priskos rhétor,⁸ aki noha csak a saragurokról tesz említést,

5 *Boba, Imre*: Nomads, Northmen and Slavs. Eastern Europe in the 9th Century. The Hague, 1967. (a továbbiakban: *Boba*, 1967.).

6 *László Gyula*: A kettős honfoglalásról. In: *História* 5. (1982) 4. sz., 4. p.

7 *Róna-Tas András*: A honfoglaló magyar nép. 2. jav. bőv. kiad. Bp., 1997. (a továbbiakban: *Róna-Tas*, 1997.) 175. p.

8 Priskos rhétor. In: *A magyarok elődeiről és a honfoglalásról*. Összeállította: Györffy György. Bp., 2002. (Milleniumi magyar történelem. Források.) 52–53. p.

mégis feltehető, hogy minden ogur törzs ekkor kényszerült korábbi otthonának az elhagyására a szabirok nyomása miatt.⁹ Ekkor a szállásterületük az Azov-tengertől keletre, a Kaukázustól északra volt, itt kerültek a bizánci írók látókörébe. Ezután egészen a VII. századig a források ezen a területen írják le őket, noha nem mindig ugyan azon a néven.¹⁰ Az ogurokkal együtt az V. században egy másik nép is megjelenik a bizánci forrásokban, ez pedig a bolgár. Többször is támadást intéztek a Bizánci Birodalom északi tartományai ellen, főleg a VI. században.¹¹ Egy VIII. század eleji bizánci író¹² tudósításából vált világossá, aki a bolgárokat onogur-bolgároknak nevezi, hogy a bolgárok is részesei voltak az V. századi ogur törzsek vándorlásának, sőt, valószínűleg a bolgárok azonosak az onogurokkal.¹³ Akadtak olyan nézetek, amelyek a bolgár népnév Németh Gyula általi török megfejtésére alapozva, miszerint a név jelentése keverék, azt állították, hogy a bolgárok a Kárpát-medencéből menekülő hunok és az ogurok keveredéséből jöttek létre,¹⁴ azonban ezt a mai kutatók csupán, mint hipotézist kezelik.¹⁵ Az onogur-bolgároknak sikerült egy független birodalmat létrehozniuk a VII. század elején Kuvrat vezetésével, azonban halála után a birodalma felbomlott, vagy belső széthúzás, vagy a kazárok támadása miatt, de lehetséges, hogy mindkét tényező szerepet játszott a bukásban. Bizánci forrás szerint Kuvrat egyik fia apja örökében maradt és a kazárok adófizetője lett, a negyedik fia Pannóniába vándorolt és az avar kagán alattvalója lett, a harmadik fiú, Aszparuk pedig átkelt az Al-Dunán, és ott alapította meg a mai bolgár állam ősét.¹⁶

Boba Imre 1967-es könyvében az onogurok IX. századi történelmét is megpróbálta nyomon követni. Azon véleményét próbálja meg bebizonyítani, miszerint az Avar Kaganátus bukása után a Kaganátus onogur elemei keletre menekültek, és itt a magyar törzsek megjelenéséig, mint önálló politikai tényező játszottak szerepet. Legfontosabb bizonyítéka a forrásokban előforduló népnevek

9 *Moravcsik Gyula*: Az onogurok történetéhez. Bp., 1930. (a továbbiakban: *Moravcsik*, 1930.) 8. p.

10 Az onogurokra vonatkozó forrásokra ld. *Moravcsik*, 1930.

11 *Vásáry István*: A régi Belső-Ázsia története. Szeged, 1993. (Magyar őstörténeti könyvtár 7.) (a továbbiakban: *Vásáry*, 1993.) 133. p.

12 Agathón ide vonatkozó szövegrészletét idézi: *Moravcsik*, 1930. 16. p.

13 *Vásáry*, 1993. 133. p.

14 *Moravcsik*, 1930. 19. p.

15 *Vásáry*, 1993. 133. p.

16 Theophanes. In: *Szádeczky-Kardoss Samu*: Az avar történelem forrásai. Bp., 1998. (Magyar őstörténeti könyvtár 5.) 219. p.

megjelenése. Szerinte különbséget kell tenni az előforduló *Ouggroi*, *Ungri* stb. nevek és a *Mogyeri*, *Megyer*, *Majghari* nevek között. Példaként említi az ismeretlen perzsa szerző által írt művet, a *Hudúd al-Álam*-ot (A világ határai),¹⁷ amelyben a szerző egyértelműen tudja, hogy a *Majghari* és az *Onogur* egymástól teljesen független, két törzsi szervezetet jelöl, amelyek a Fekete-tengertől északra élnek.¹⁸ Másik példaként említi meg Gardézi művét,¹⁹ aki szintén igen élesen megkülönbözteti a kettőt.²⁰ Boba elismeri, hogy a két nép valóban szerepet játszott a magyarság őstörténetében, de egyesülésük később történt meg. Véleménye szerint egyesülésük a vérszerződéssel következett be, ráadásul ez csak politikai egyesülés volt, mivel a két nép különböző nyelven beszélt, amit Bíborbanszületett Konstantin császár *De Administrando Imperio* című műve is bizonyít, miszerint a türkök a X. században még egymás nyelvét tanulják.²¹ Boba szerint az onogur réteg törökül, a magyar réteg finnugor nyelven beszélt.²² Ezután felsorol még több olyan forrást, melyek szerint az onogurokról, és nem a magyarokról tesznek említést.

Vizsgálódásait egy bizánci forrással kezdi. A forrás Symeon Logothetés, György barát krónikája folytatójának munkája.²³ A forrás egy katonai konfliktust beszél el Bizánc és a dunai bolgárok között a 837/838-as évben. Itt a bolgárok oldalán részt vesznek a harcokban a *Tourkoik* és az *Ounnoik*. Ezt a forrást sokan a magyarok első felbukkanása bizonyítékának tartják, Boba szerint azonban erre semmi bizonyíték nincs, inkább a forrás azt bizonyítja, hogy ekkor az onogurok, mint független törzs vettek részt a harcban, akik elég közel laktak a dunai bolgárokhoz, hogy segíteni tudják azokat.²⁴

Egy másik forrása, amely arra példa, hogy az onogurok a IX. században, mint független törzs jelennek meg, a Mitrofan-prolog.²⁵ A forrás itt is egy bizánci–bolgár háború kapcsán tesz említést a 811. évből, bizonyos *Ugrykról* és *Vegrykről*, akik a bolgárokat támogatták. Boba szerint az *Ugry/Vegry* nevek alatt nem érthettek

17 Hudúd al-Álam. In: A honfoglalás korának írott forrásai. Szerk.: Kristó Gyula. Szeged, 1995. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 7.) (a továbbiakban: HKÍF) 41–44. p.

18 Boba, 1967. 75. p.

19 Gardézi. In: HKÍF 24–27. p.

20 Boba, 1967. 75. p.

21 De Administrando Imperio. In: HKÍF 111–136. p.

22 Boba, 1967. 75. p.

23 György barát krónikájának folytatása. In: HKÍF 141–150. p.

24 Boba, 1967. 78. p.

25 Mitrofan-prolog. In: HKÍF 157–159. p.

sem avarokat, sem magyarokat a kézirat írói. Ugyanis ha az eredeti szövegben az avarok lettek volna említve, nem az *Ugry/Vegry* alakot másolták volna le a későbbi kéziratokban, hanem az eredeti *Avaroi* formát, ezt az is megerősíti, hogy más görög vagy szláv szövegekben világosan megkülönböztetik az avarokat az *Oungroi/Ugry* nevektől. Boba véleménye szerint az eredeti szövegben *Oungroi* név szerepelt, mivel György barát krónikájának folytatásában is ezt a nevet használták. Később, a kéziratok másolásakor a másolók az *Oungroi* nevet *Ugry/Vegry* alakra másolták. Ráadásul az avarok Nagy Károly háborúi miatt, valamint az azt követő bolgár támadások következtében megszűntek létezni mint önálló politikai entitás, ezért nem tudtak volna a bolgároknak segítséget nyújtani 811-ben.²⁶

Egy nyugati forrást is bemutat Boba Imre, ez pedig a Bajor Geográfus munkája, aki felsorolja a Duna mellett élő népeket.²⁷ Boba szerint csak független népeket ír le, említi a kazárokat, morvákat, a dunai bolgárokat, valamint említ egy *Ungari* nevű népet is, először a nyugati források közül. Ezek az *Ungarik* a Geográfus szerint nyugatra élnek a kazároktól. Boba szerint ez is egy független onogur szövetséget bizonyít, amelynek a Fekete-tenger észak-nyugati partján lehetett a szállásterülete, a két szomszédja pedig a dunai bolgár állam, valamint a Kazár Kaganátus volt.²⁸

A muszlim források között is van több olyan Boba szerint, amelyek a független onogur törzsszövetséget bizonyítják. Megpróbálja a nyugati és a muszlim források névhasználatát összeegyeztetni, és arra a megfigyelésre jut, hogy a nyugati források *Ouggroi/Ungari* neve azonos a muszlim forrásokban előforduló *Burjan/Burgar* nevekkal.²⁹ Másrészt a muszlim források szerinte az onogurok külön csoportjait is világosan megkülönböztetik. Például Maszudi megkülönböztet *Burgans*okat és *Burgars*okat. Boba szerint a *Burgans* név alatt a dunai bolgárokat érti, a *Burgars* név pedig arra az onogur csoportra vonatkozik, mely majd a magyarokkal szövetkezve elfoglalja a Kárpát-medencét.³⁰

Megemlíti még Ibn Hordádzbeh művét, mint példát arra, hogy a Kárpátoktól keletre egy független onogur törzs élt a IX. században. A szerző ugyanis a dunai bolgárok mellett nem ismer külön onogurokat, csak avarokat. Boba véleménye az, hogy az avar név takarja az onogurokat, ugyanis amikor a szerző megírta a

26 Boba, 1967. 79. p.

27 Bajor geográfus: In: Magnae Moraviae fontes historici III. Brno, 1969. 285–291. p.

28 Boba, 1967. 80. p.

29 Uo. 81. p.

30 Uo. 83. p.

művét, akkor az Avar Kaganátus már elbukott, a szerző viszont tudta, hogy az onogurok egykor annak részei voltak, ezért nevezi őket avarnak.³¹

A szerző ezután felvázolja a véleményét a magyar őstörténetről. Szerinte a finnugor nyelvet beszélő magyarok Északról, az Oka folyó vidékéről érkeztek a Dnyeper–Don régióba, az időpontot 830–889 közé teszi. A 890-es évek elején egyesültek az onogur törzsekkel, és együtt foglalták el a Kárpát-medencét.³²

Boba Imre az ezt követő években is foglalkozott a magyarság őstörténetével. 1972-ben megjelent tanulmánya is taglalta a kérdést. Kiállt véleménye mellett, miszerint a magyar honfoglaló népnek két fő összetevője volt, a finnugor magyar és a török onogur, valamint ezek mellett még a kavár népelem.³³ A már korábban említett forrásokra alapozza nézeteit, miszerint Kuvrat onogur-bolgár birodalma a VII. század közepén fölbomlott, népének egyik része a Volgánál maradt, másik része az Al-Dunához vándorolt, a harmadik pedig a Kárpát-medencében az Avar Kaganátusban keresett menedéket. Ez a harmadik csoport a frank hadjáratok következtében megint vándorlásra kényszerült, visszavándorolt a Kárpátoktól keletre fekvő steppevidékre, ahol önállóan próbált meg túlélni. Ezen önálló időszak eredménye a 811. és a 837/838. évi katonai vállalkozás, mialatt egyéb források ebben az időben jelentik a finnugor magyar népelem megjelenését a Don és a Volga környékén.³⁴

Megállapította, hogy a magyar–onogur szövetség a honfoglalás előestéjén nem lehetetlen, hiszen tipikusan nomád politikai társulás, amely jellemző a steppére, ugyanez a véleménye a VII. század végi avar–onogur szövetségről is. Ezt bizonyítandó számos forrást megemlít: Widukind és a Fuldai évköny az onogurokat avaroknak nevezik, Liudprand pedig az avarok maradékainak tekinti az onogurokat. Ráadásul Liudprand megemlíti, hogy az onogurokat fal választotta el a frank, illetve morva területektől, ami szintén azt bizonyítja, hogy a Kárpát-medencét elhagyó onogurok közel maradtak a frank területekhez, különben nem kellett volna a falat felépíteni. Ezek a források Boba szerint egyértelműen bizonyítják azt, hogy egykor az onogurok az avarok kötelékébe tartoztak.³⁵

31 Uo. 85. p.

32 Uo. 90–93. p.

33 *Boba, Imre*: Formation of the Hungarian Polity. A Problemstellung. In: Überlieferung und Auftrag. Festschrift Michael de Ferdinandy. Hrsg. v. Josef Gerhard Farkas. Wiesbaden, 1972. (a továbbiakban: *Boba*, 1972.) 213. p.

34 Uo. 213. p.

35 Uo. 214. p.

Bevonja a kérdésbe a magyar krónikákat is, mondván, a második bejöveteletről szóló krónikák az onogur hagyományt örökítették meg, hiszen a Kárpát-medencébe visszatérő onogurok számára valóban második bejövétel volt a honfoglalás, az egyszeri bejöveteletről tudósító krónikák pedig a magyar hagyományt tükrözik.³⁶ Boba ezután felvázolja a honfoglalásról alkotott, igen kérdéses koncepcióját. Szerinte az onogur Álmos/Árpád-család hatalmát a nem onogur kabar katonai elemek adták, szövetkezve a Nyék és a Megyer törzsekkel. A kabarokat Árpád fővezérsege alá rendelték, emiatt, mivel szerinte a kabarok nem voltak onogurok, sok onogur törzsfő elidegenedett az onogur vezérektől, függetlenedni próbált. Erre kiváló lehetőséget nyújtott számukra a honfoglalás után Erdélyben formálódó másik hatalmi konglomerátum, az erdélyi Gyula és leszármazottainak környezete. A már-már kettészakadó törzsszövetséget, a Kárpát-medence kettősségét csak Szent István fogja felszámolni.³⁷

Boba Imre teóriája tehát az volt, hogy a VII. század végén Kuvrat onogur-bolgár birodalma szétesett, az onogur-bolgárok egy része a kazárok adófizetője lett, és helyben maradt, nem vándoroltak jelentősebb mértékben. A másik nagyobb csoport Aszparuk vezetésével az Al-Dunához vándorolt, és megalapította a Bizánci Birodalomnak később számos gondot okozó Bolgár Birodalmat. Egy harmadik jelentősebb csoport pedig a mai Magyarország területére, a Kárpát-medencébe vándorolt, és az avar kagán oltalmát kérte, amit Boba szerint meg is kapott. Itt éltek egészen a VIII. és a IX. század fordulójáig, amikor is Nagy Károly eldöntötte, hogy felszámolja a kárpát-medencei avar uralmat. Miután az avarok vereséget szenvedtek, az onogur nép elvándorolt a Kárpát-medence keleti területeire, Erdélybe, valamint feltehetőleg nagy részük a Kárpát-medencét is elhagyta, és az Al-Duna és a Dnyeper közti steppén telepedett le, ahonnan be tudtak avatkozni a bolgár–bizánci konfliktusokba. Ezen a területen tanyáztak Boba véleménye szerint egészen a magyarság IX. század végi megjelenéséig. Ekkor az újonnan érkezett néppel, a Levedi vezette magyarokkal szövetséget kötöttek, és együtt bevonultak a Kárpát-medencébe. A magyar krónikák második bejöveteletről szóló tudósítások Boba szerint hitelt érdemelnek, mivel azok az onogur réteg hagyományát örökítették meg, akiknek valóban második bejövétel volt a honfoglalás.

A pannóniai onogurok és az al-dunai onogur-bolgárok kapcsolatát egy tanulmányában részletesebben is elemezte Boba Imre. Véleménye szerint a pannóniai onogurok csatlakoztak a dunai onogur-bolgárokhoz, miután az Avar

36 Uo.

37 Uo. 214–216. p.

Kaganátus megszűnt létezni. Keletre, a Tiszán-túlra, Erdélybe, valamint a Kárpátoktól keletre fekvő steppére vándoroltak, és szövetkeztek a dunai Bolgár Birodalommal, sőt, Boba szerint a pannóniai onogurok vezére az a Krum volt, aki később a dunai bolgár állam vezetője lett, és 814-ig uralkodott.³⁸ Bobának az a véleménye, hogy a két onogur csoport vezető rétege tisztában volt a közös felmenőkkel, tehát tudták, hogy rokonok, olyannyira, hogy a pannóniai onogurok vezetője akár az egész birodalom vezetését is megszerezhetette, ha alkalom adódott rá. Boba szerint erre már 803-ban sor került.³⁹ A bizánci források némaságát illetően megjegyzi, hogy ez a hatalomváltás az ő szemszögükből csupán egy családi belviszály volt, ezért nevezték továbbra is ugyanúgy a bolgár hatalmat, valamint az azt alkotó népet. Boba megpróbálta írott dokumentummal is igazolni feltevését, miszerint a bolgár uralkodó dinasztiában 803 után változás történt, és hogy Krum, mint a pannóniai onogurok vezére lett 803-tól egész Bulgária vezetője. Erre bizonyítékként idézi Nikolaos Mystikos konstantinápolyi pátriárka egyik bolgár vonatkozású levelét, melyet 917/920-ban írt Simeon bolgár cárnak. A levél békére inti Simeont, és mint elrettentő példát említi a perzsákat, akik kihaltak, mivel megostromolták Bizáncot. Ezután az avarokat is megemlíti a levél, akik szintén megostromolták a várost, és szintén kipusztultak, semmi nem maradt utánuk, ráadásul Simeont az avarok leszármazottjának nevezi. Boba ebből a levélből azt a következtetést vonta le, hogy Simeon, noha a levél avar származásának tartja, nem rendelkezhetett avar felmenőkkel, hiszen a levél szerint az avarok kipusztultak. Boba szerint inkább politikai célkitűzéseiben volt az avarok utóda Simeon.⁴⁰ Simeon pedig Krum leszármazottja volt, ez ismét egy bizonyíték arra, hogy Krum is az avarok politikai utóda. Boba ezután felvázolja feltételezéseit: szerinte Krumot szívélyesen fogadták a dunai bolgárok, mert legyőzött volt, tehát rájuk nem jelenthetett veszélyt, azonban mégis rendelkezett valamekkora katonai erővel, ami a dunai bolgárok hasznára válhatott, főleg az erősödő Frank és Bizánci Birodalmak szomszédságában. 803-ban mégis átvette az uralmat, és egy igen erős hadsereggel rendelkezett, amit bizonyítanak a bolgár katonai akciók az ezt követő néhány évben.⁴¹

38 *Boba, Imre*: The Pannonian Onogurs, Khan Krum and the Formation of the Bulgarian and Hungarian Polities. In: *Bulgarian Historical Review* 11. (1983) 1. sz. (a továbbiakban: *Boba*, 1983.) 74. p.

39 Uo. 75. p.

40 Uo. 75. p.

41 Uo.

Boba vizsgálódásaiba bevonta Anonymust is. Boba szerint Anonymus Keánja azonos Krummal. Hiszen Anonymus azokon a területeken írja le a bolgárok uralmát, ahova az onogurok a frank támadások után menekültek.⁴² Keán leszármazottja, Salán volt a Kárpátokon túli bolgár területek vezetője, mikor Álmos és a Hétmagyar törzsszövetség megérkeztek. Noha Salán elmenekült, népe elfogadta Álmos főségét. Boba szerint ettől a pillanattól kezdve nevezték a frankok, szlávok, görögök az új szomszédjaikat *Oungroinak*, *Ungarinak* és *Vengrinek*, miután Salán nagy többségben onogur népe csatlakozott a magyarokhoz.⁴³ Ez is bizonyítja azt, hogy a magyarok csak a 890-es évek legelején szövetkeztek az onogurokkal. Független onogur tevékenységre a IX. századból Boba ismét felsorolja a már említett forrásokat, valamint úgy gondolja, hogy a Liudprandnál szereplő *Ungari* név is még a független onogur törzse vonatkozik, amelyet Arnulf király hívott segítségül Szvatopluk ellen harcolni.⁴⁴

Egy másik tanulmányában Boba szinte csak a középkori magyar források vizsgálatával foglalkozott, szerinte a krónikáinkban megmutatkozó adatok is bizonyítják elméletét. A régészet illetékességét etnikum meghatározására alkalmatlannak ítéli, utalva itt László Gyula nézeteire is, de a források alapján véleménye szerint beigazolódik László elképzelése, miszerint a mai magyarok ősei valóban a VII. század végén már a Kárpát-medencébe érkeztek.⁴⁵

Nagyon fontos azt hangsúlyozni, hogy Boba a magyarság összetevőjének és őseinek tekinti, természetesen a finnugor magyar réteg mellett, a török nyelvű onogur csoportot is. Véleménye szerint ez a csoport valóban már Árpád vezér előtt a Kárpát-medencébe érkezett. Több forrás is beszámol arról, például Bonfini⁴⁶ vagy Terdzuman Mahmud,⁴⁷ avagy idevehetjük talán még a DAI-t is, hogy a Kárpát-medencébe érkező magyarok tudtak beszélni az ott élő őslakosokkal. László Gyula ezt úgy értelmezte, hogy a IX. század végén érkező finnugor magyarok finnugor nyelven kommunikáltak a VII. század végén a Kárpát-medencébe érkező „griffes-indás” „kései avarokkal”/„korai magyarokkal”. Boba nagyon

42 Anonymus: a magyarok cselekedetei. Ford. Veszprémy László. Bp., 2004. (Millenniumi magyar történelem. Források.) 7–50. p.

43 *Boba*, 1983. 76. p.

44 Uo.

45 *Boba, Imre*: A Twofold Conquest of Hungary os „Secundus Ingressus”. In: Ungarn-Jahrbuch 12. (1982–1983) (a továbbiakban: *Boba*, 1982–1983.) 23. p.

46 Antonio Bonfini: A magyar történelem tizedei. Ford. Kulcsár Péter. Bp., 1995.

47 Terdzuman Mahmud: Tarihi-i Üngürüş. In: *Hazai György*: Nagy Szülejmán udvari emberének magyar krónikája. Bp., 1996. 25–178. p.

helyesen felismerte azt, hogy a források valóban megemlékeznek arról, hogy valamilyen nyelven tudnak a honfoglalók és a Kárpát-medence lakói beszélni, azt azonban egyik forrás sem említi, hogy az a közös nyelv finnugor, avagy csuvasos török volt-e. Boba szerint valószínűleg néhány onogur töredék maradt a Kárpát-medencében, akikkel az Árpád oldalán érkező onogurok tudtak beszélni.⁴⁸

Ezután rátér a források vizsgálatára. Megállapítja, hogy nincs a honfoglalás fogalomra sem a bizánci, sem a szláv, sem a latin, sem a muszlim forrásokban egy azt jelölő terminus, mialatt számos latin forrás második bejöveteleként és visszatérésként írja le az eseményeket. A források egy másik csoportja pedig nem is tartja említésre méltónak a 895/896-ban történt eseményeket.⁴⁹ Véleménye szerint Kézai Simon krónikája egyértelműen visszatérést említ, nem második bejövetelet.⁵⁰ Második bejövetelet a Bécsi Képes Krónika említ. Ezután megemlíti Anonymust, aki szerint világosan bizonyítja a politikai kontinuitást, mivel a Hétmagyar törzsszövetség azért választotta Álmost, majd Árpádot vezérüknek, mert nekik volt joguk Pannóniára, Boba ebből Álmos és Árpád onogur származására következtet. Boba szerint Álmos és Árpád rokonságban állt a dunai bolgárokkal is, így maga a honfoglalás tulajdonképpen egy családi belviszály volt, hiszen a Kárpát-medence bizonyos részeit a dunai bolgároktól kellett elhódítani.⁵¹

A krónikákban előforduló Attila neveket is vizsgálat alá veszi. Szerinte három különböző Attila fordul elő a forrásokban: a hun király Attila; Árpád dédnagyapja Attila; valamint Árpád előtt nem sokkal élő Attila. Egyrészt Kézainál Attila fia, Csaba, aki egy bizánci hercegnőtől származott, visszatért Szkítiába, és csupán a fia, Edemen tért vissza népével a Kárpát-medencébe. Anonymus is ír egy bizonyos Attiláról, akitől Salán nagyapja vagy dédapja foglalt el földeket, név szerint Keán. Tehát ez az Attila is Árpád dédnagyapjára vonatkozik Boba szerint. A *Gesta Hungarorum* is ír egy Attiláról, aki Szvatopluk előtt nem sokkal uralkodott, ő lenne a harmadik Attila. Az Attila nevekben Boba szerint nem mindig a hun Attila hagyományt kell látni, hanem feltehetően az *ata* török szót, amely atyát jelöl. Eszerint az Attila nevek annyit jelentenek, hogy atya, törzsfő, és valószínűleg hiteles személyeket takarnak. Ráadásul a nomádoknál nem voltak keresztény nevek, sokszor csak bizonyos tulajdonságokról kaphatták a neveket. Így kaphatták

48 Boba, 1982–1983. 25. p.

49 Uo. 24. p.

50 Kézai Simon: A magyarok cselekedetei. Ford. Bollók János. Bp., 2004. (Millenniumi magyar történelem. Források.) 87–124. p.

51 Boba, 1982–1983. 26. p.

a vezetők sokszor egyszerűen az atya nevet.⁵² Boba elvetette a László Gyula által képviselt etnikai kontinuitást a Kárpát-medencében, a VII. századtól kezdve, a politikai kontinuitásban viszont hitt.⁵³

Boba Imre alapvetően az írott forrásokra támaszkodva próbálta meg feltételezéseit igazolni. Kutatásai igyekeztek a Kárpát-medence és a magyarság IX. századi történetét felülvizsgálni. A forrásokban megmutatkozó ellentmondások kiküszöbölésére és felülvizsgálatára tett erőfeszítései mindenképpen új szint vittek a kutatásba, azonban számos végkövetkeztetése véleményem szerint nem állja meg a helyét, valamint a nem megfelelően és meggyőzően bizonyított elméleteire újabb ingatag talajon álló feltételezéseket épített. Így számos következtetése, mint például a honfoglaló fejedelmek, Álmos és Árpád onogur származása, valamint a megfigyeléseiből kikövetkeztetett különféle történetek légből kapottaknak tűnnek, valamely feltételezését, meg sem indokolva, tényként tárja az olvasó elé. Az alábbiakban ismertetem a Boba Imrét ért kritikákat, valamint magam is megpróbálom több tételét megcáfolni.

Boba Imre nézeteire nagyon kevés kritika érkezett a hazai történészek részéről. Ennek oka talán az lehetett, hogy a professzor az Egyesült Államokban élt és dolgozott, publikációi gyakran angolul, németül, vagy szláv nyelveken jelentek meg. Ráadásul a „kettős honfoglalás” kérdéskörében az elméletet legalaposabban kidolgozó és rendíthetetlenül védelmező László Gyula megcáfolására koncentrált a hazai szakma, Boba teóriáira így jóval kevesebb figyelem jutott. Azonban Bartha Antal mégis kitért nézeteire a magyar honfoglalást és honalapítást tárgyaló könyvében.

Bartha Antal Boba nézetei mellett László Gyula néhány nézetét is megkérdőjelezi. Elismeri a magyar–onogur kapcsolatokat, amelyeket Boba feltételez, azonban azzal nem ért egyet, hogy az Avar Kaganátus onogur elemei a birodalom felbomlása után elhagyták volna a Kárpát-medencét. Másrészt nem ért egyet az onoguroknak tulajdonított jelentőséggel sem. Példaként Anonymust említi meg Bartha, aki már nem emlékezett a *hungarus* név eredetére, és a magyar nevet tartotta előkelőbbnek. A kapcsolatok jelenlétét Bartha nem tagadta, viszont felhívta a figyelmet arra, hogy nem lehet kimutatni a Kárpát-medencében egyértelműen az onogurokhoz tartozó helynevet.⁵⁴

Valóban, Bobának sok következtetése nem meggyőző. Fentebb már írtam arról a nézetéről, miszerint a honfoglaló vezérek, Álmos és Árpád onogur származását,

52 Uo. 27–28. p.

53 Uo. 39. p.

54 Bartha Antal: A magyar honalapítás. Bp., 1987. (a továbbiakban: Bartha, 1987.) 77–78. p.

mint tényt közli. Boba elmélete szerint a két vezér azon onogurok vezetője a honfoglalás előestéjén, akik az Avar Kaganátusból annak bukásakor a IX. század elején elmenekülnek az azt megsemmisítő frankok elől, nem vállalva az idegen uralmat, és elvándorolnak a Kárpát-medence keleti, illetve a Kárpátoktól keletre fekvő steppevidék területeire, és itt élnek egészen a Levedi vezette finnugor magyarság megjelenéséig. Álmos és Árpád onogur származását késői, XIII. században keletkezett forrásokkal, Anonymusszal és Kézai Simon krónikájával próbálta meg bebizonyítani. Boba szerint a vérszerződésre vonatkozó leírások, valamint a fejedelmválasztás, Árpád fejedelemmé választása onogur származását bizonyítja, mivel a Hétmagyar törzsszövetség egy olyan személyt igyekezett megválasztani vezetőnek, akinek jogos politikai igényei voltak Pannóniára.⁵⁵

Azonban véleményem szerint az írott forrásoknak nem csak magát a tartalmát kell nézni, amely tartalmakban egyébként Boba jóval többet lát, mint amik ténylegesen megtalálhatóak, hanem az előforduló neveket is meg kell vizsgálni. Nem lévén nyelvész, így nem kívánok állást foglalni nyelvészeti kérdésekben, nem feladatom nyelvészeti viták eldöntése, csupán az eddigi kutatások eredményét használom fel Boba nézeteinek a kijavítására. A honfoglaló vezérek neveit etimológiailag számos kiváló nyelvész próbálta már megmagyarázni, a legfontosabb kísérletekről Fehértói Katalin számolt be egy tanulmányában.⁵⁶ Engem jelenleg Álmos és Árpád neveinek etimológiája érdekel. Árpád névvel kapcsolatban minden kutató a török eredetet tartja lehetségesnek, a Magyar nyelv történeti-etimológiai szótára is ötörök eredetűnek tartja, és az *árpa* szó kicsinyítőképzős alakjának véli.⁵⁷ Azonban Álmos vezér neve esetében már nem ilyen egyértelmű a helyzet. Fehértói Katalin felsorolta a legfontosabb nézeteket a kérdésben. Elég, ha annyit megjegyzünk, mivel a vita eldöntésére nincs meg a kompetenciám, hogy finnugor és a török eredet között zajlik a vita, azonban az utóbbi időben a finnugor eredet tűnik az erősebb oldalnak, Ligeti Lajos kiváló turkológus a DAI-ban előforduló Álmos név török eredetét kizártnak tartotta, inkább finnugorra gyanakodott.⁵⁸ A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára is

55 Boba, 1982–1983. 26. p.

56 *Fehértói Katalin*: Eltérő nézetek legrégebbi személyneveink eredetéről. In: Honfoglalás és nyelvészet. Főszerk.: Györffy György. Szerk.: Kovács László–Veszprémy László. Bp., 1997. (A honfoglalásról sok szemmel III.) (a továbbiakban: *Fehértói*, 1994.) 235–247. p.

57 A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. Főszerk.: Benkő Lóránd. Bp., 1967. 180. p.

58 *Fehértói*, 1994. 236–237. p.

a finnugor eredetet tartja valószínűnek.⁵⁹A lényeges számunkra az, hogy van esély arra, hogy Álmos vezérünk neve finnugor. De miért érdekes ez nekünk?

Természetesen az, hogy a nevek esetleges etimológiáját sikerül tisztázni, nem jelenti azt, hogy a nevet viselő személy etnikumát meg lehetne abból állapítani. Azonban jelen esetünkben mégis segítséget nyújthat néhány kérdés tisztázásában.

Boba szerint a finnugor magyarok Levedi vezetésével a 890-es évek legelején érik csak el a Kárpátok keleti vonulatait, és ekkor kötnek szerződést az onogurokkal és vezetőikkel, Álmossal és annak fiával, Árpáddal. Nem akarván bekapcsolódni abba a vitába, hogy Álmos a honfoglalás előestéjén hány éves lehetett, azt mindenképpen megjegyezhetjük, hogy mivel már 895-ben volt egy felnőttkorban levő fia, Árpád, aki apja halála után átvehette a Hétmagyar törzsszövetség vezetését, feltehetően Álmos már legalább negyven éves volt 895-ben, de nem kizárt, hogy ennél jóval idősebb. A lényeg az, hogy Álmos legkésőbb 855-ben született, és legkésőbb ekkor kapta a feltehetőleg finnugor eredetű nevét a török onogurok között, legalábbis ez következne Boba nézeteiből. A kérdéses az, hogy hogyan kaphat egy ízig-vérig török csoport vezetője úgy egy finnugor eredetű nevet, hogy addig finnugorokkal még soha nem is találkozott? Hiszen ha Boba elméletét elfogadjuk, akkor Álmos születése és a Levedi vezette finnugor magyarság megjelenése és az onogurokkal való szövetkezése között legalább 35 év telt el, de még az is lehet, hogy jóval több. Két megoldási lehetőség van. Az egyik az, hogy Álmos neve nem finnugor, hanem török eredetű, így Álmos vezér nevének etimológiája Boba nézetét erősíti. A másik megoldás az, hogy Álmos és Árpád Levedi mellett a finnugor magyarság vezető rétegébe tartozott, és a 890-es éveknel jóval korábban érték el a Kárpátok vonulatait. Az ide érkező finnugor magyarsággal bizonyára jött nem elhanyagolható számú török nyelvű réteg, esetleg egész törzsek, és így Árpád török neve tőlük származna.

Boba Imre azon nézetét pedig Bartha Antal cáfolta, miszerint Anonymus az onogur hagyományt megőrizve írta meg a magyarok történetét, minekutána Anonymus már a magyar elnevezést előkelőbbnek tartotta, a *hungarus* név eredetét pedig nem ismerte.⁶⁰

Az írott forrásokat illetően is érdekesen szelektált Boba. Egyrészt azt állítja, hogy meg kell különböztetni a forrásokban előforduló *ungri*, *hungari* neveket és a *Majgharija*, *magyar* neveket. De ha megnézzük a nyugati forrásokat, a magyarság önelnevezése nem fordul elő, minden forrás az onogur népnévből származó

59 A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. Főszerk.: Benkő Lóránd. Bp., 1967. 142. p.

60 Bartha, 1987. 78. p.

ungarus, hungarus, ungri neveket használja.⁶¹ Ez Boba elmélete szerint, aki az *ungarus, hungarus, ungri* neveken felbukkanó egyénekből mind onogurokat lát, azt jelenti, hogy Nyugat-Európában a IX. és a X. században megjelenő és kalandozó *ungarus, hungarus, ungri* nevek mind onogurokat takarnak. Boba a vizsgálataiba csak azokat a forrásokat veszi bele, amelyek megemlítik, hogy az *ungarii* az avaroktól származnak. A Fuldai évkönyv például így fogalmaz: „...*Avari, qui dicuntur Ungari...*”,⁶² vagy „...*Avaris, qui dicuntur Ungari...*”.⁶³ Widukind pedig így magyarázza a Boba szerinti onogurok eredetét: „...*Avares, quos modo Ungarios vocamus...*”,⁶⁴ valamint: „...*Avares autem, ut quidam putant, reliquiae erant Hunorum...*”⁶⁵ Widukind ezzel valóban igazolni látszik Boba politikai kontinuitás-elméletét, azonban azt nem bizonyítja, hogy a forrásban előforduló *ungarios* szó valóban az onogurokra vonatkozik. Ha így lenne, akkor viszont véleményem szerint az összes nyugat-európai latin nyelvű forrás *ungari, hungari, ungri* megnevezésű személyeiben onogurokat kellene látnunk. Amiből viszont a Hétmagyar törzsszövetség onogur-török túlsúlya következne, amit eleve kizár az a tény, hogy manapság mi magyarok finnugor magyar nyelvet, nem pedig török nyelvet beszélünk. Boba valóban, ahogy már Bartha Antal is megállapította, eltúlozta az onogurok jelentőségét.⁶⁶

Nem ismerteti még elméletében azokat a politikai változásokat, amelyek az onogur vándorlás mellett történhettek. Hiszen a steppén egy nép nem vándorolhat úgy több ezer kilométert, hogy vándorlása során egy másik néppel konfliktusba ne kerüljön. Mivel 1972-ben megjelent tanulmányában Boba Kuvrat birodalmának a helyét a Kubán folyó vidékére helyezi,⁶⁷ az onnan a Kárpátokig vezető több mint ezer kilométernyi útvonal valószínűleg nem volt lakatlan, sőt, bizonyára akkoriban is számos nomád csoport használhatta legeltetésre ezt a hatalmas területet. Az onoguroknak a Kárpát-medencéből való kivándorlását is ugyan úgy képzei

61 Király Péter: A magyarok elnevezése a korai európai forrásokban. In: Honfoglalás és nyelvészet. Főszerk.: Györffy György. Szerk.: Kovács László–Veszprémy László. Bp., 1997. (A honfoglalásról sok szemmel III.) 112. p.

62 Fuldai évkönyv. In: *Gombos Ferenc Albin: Catalogus fontium historiae Hungariae*. I. Bp., 1937. 132. p.

63 Uo.

64 Widukind. In: *Gombos Ferenc Albin: Catalogus fontium historiae Hungariae*. III. Bp., 1937. 2660. p.

65 Uo.

66 Bartha, 1987. 78. p.

67 Boba, 1972. 211–217. p.

el Boba, mint bevándorlásukat. Véleménye szerint a 800-as évek legelején az onogurok elhagyták a Kárpát-medencét, és az Al-Duna környékén, Havasalföld, illetve Moldva területein telepedtek le, és itt éltek a Levedi vezette magyarok megjelenéséig. Felmerül a kérdés: vajon 680-tól, az onogurok átvonulásától a 800-as évek elejéig ez a terület lakatlan lett volna? A Boba által felhasznált források nem tájékoztatnak minket arról, hogy milyen népek éltek ezeken a területeken ebben az időben. Vagy netán ezen a területen, a Kárpátoktól kezdve keleten a Dnyeperig, hatalmi vákuum lett volna a Kazár Birodalom, a Bolgár Birodalom, és a 800-as évek elejéig fennálló Avar Kaganátus között? Esetleg az avarok hatalma terjedt volna a Kárpátokon túl, és ők birtokolták az uralmat a terület fölött?

Legkézenfekvőbbnek a legutóbbi lehetőség tűnik, főleg, ha elfogadjuk a Róna-Tas András által képviselt nézetet, miszerint Kuvrat Bolgár Birodalma nem a Kubán, hanem a Dnyeper vidékén terült el.⁶⁸ Hiszen ha e tételt elfogadjuk, akkor Kuvrat állama majdhogynem szomszédos volt a Kárpát-medencével, tehát az onoguroknak nem kellett jelentős területet vándorolniuk ahhoz, hogy az Avar Kaganátusban letelepedjenek, tehát a forrásoktól sem kell elvárnunk, hogy beszámoljanak zavarokról az onogurok vándorlásai miatt.

Elméletének kialakítása során Boba két rendkívül fontos állítása ellentmondásba került. 1967-ben megjelent könyvében Boba azon véleményének adott hangot, hogy az Avar Kaganátus felbomlása után a Kárpát-medencében avar fennhatóság alatt élő onogurok a frank, illetve bolgár támadások elől menekülve, majd Havasalföld és Moldva területein letelepedve önálló törzsszövetséget alakítottak,⁶⁹ amelynek írásos bizonyítékaiként felsorolta György barát krónikájának folytatását a 837/838. évekre vonatkozóan,⁷⁰ valamint a Mitrofan prológot a 811. évre vonatkozóan.⁷¹ Azonban egyik későbbi tanulmányában azt próbálta meg bebizonyítani, hogy az onogurok, miután elmenekültek a Kárpát-medencéből, csatlakoztak a dunai bolgár rokonaikhoz, sőt a pannóniai onogurok vezére, Krum lett az egyesült onogur-bolgárok vezére, akinek hatalma jelentősen megnőtt, és 814-ig tartó uralkodása alatt jelentősen növelte birodalma területét.⁷² Ha elfogadjuk Boba utóbbi feltételezését, akkor nem volt a Kárpátoktól keletre

68 Róna-Tas András: Hol volt Kuvrat Bulgáriája? In: Nomád népvándorlások, magyar honfoglalás. Szerk.: Felföldi Szabolcs–Sinkovics Balázs. Bp., 2001. (Magyar őstörténeti könyvtár 15.) 67–87. p.

69 Boba, 1967. 78. p.

70 Ld. 23. jegyzet.

71 Ld. 25. jegyzet.

72 Boba, 1983. 74–75. p.

egy független onogur csoport, amely csatlakozhatott volna a Boba szerint 890-ben a területre érkező magyarokhoz. Világos, hogy Boba két nézete ellentmondás, ő azonban ezt az ellentmondást nem próbálta meg feloldani.

Forrásfelhasználását illetően túlzottan nagy hangsúlyt fektetett Anonymus művére. Főleg a személynevekre támaszkodott, azonban Anonymus gesztájának hitelességét a honfoglalás korára sok támadás érte. Györffy György is azon kutatók közé tartozott, akik megkérdőjelezték Anonymus hitelességét a honfoglalás korára vonatkozóan. Megállapította, hogy számos személynevet helynevekből hívott életre, és ezt az eljárást Anonymus szerinte tudatosan használta egész művében. Anonymus a helynév eredetét kitalált személyeknek (akiről majd a hely a nevét kapja) a helység közelében bekövetkező halálával magyarázza.⁷³ Van olyan eset is, amikor helynévből kelt életre eseményeket, példaként itt Györffy a Görög-rév Anonymus általi magyarázatát hozza. Biztosan tudott, hogy a Görög-rév onnan kapta a nevét, hogy a terület a XII. században került a szávaszentdemeteri görög monostor birtokába, innen a görög elnevezés. Anonymus azonban a magyarok és görögök között lezajlott csatát sejt a név mögött, a nevet pedig a Tiszába veszett görög sereg pusztulásából eredezteti.⁷⁴ Anonymus hiteltelenségét a honfoglalás eseményeire három pontban foglalta össze Györffy György: nem ismer Anonymus olyan népeket, amelyek a IX. század végén biztosan a Kárpát-medencében éltek (kivéve a szlávokat és a bolgárokat); a ténylegesen létezett személyek neveit sem ismeri, noha ezek számát Györffy 21-re teszi; végezetül a számos hadi eseményt bemutató krónika az általunk ténylegesen ismert hadi eseményeket, például az Arnulf császár által Pannónia és Zalavár védelmére kinevezett Braslav kinevezését, valamint a 907-es pozsonyi ütközetet sem ismeri.⁷⁵ Anonymus hitelességéről a honfoglalást illetően hasonlóan vélekedett Kristó Gyula.⁷⁶

Boba Imre elmélete, noha számos kérdést nem tisztázott, valamint néhány következtetése nem állta meg a helyét, a kutatás javára vált. Ugyanakkor a történészek körében nem foglalkozott jelentősebben senki a magyar honfoglalást és előzményeit kutató és felülvizsgáló nézeteivel, ezért tartottam fontosnak, hogy angol nyelvű cikkeiről egy rövid bemutatást írjak, és néhány nézetét megpróbáljam megcáfolni, amit a kutatásnak már korábban, még a professzor életében meg

73 Györffy György: Anonymus. Rejtély avagy történeti forrás? Bp., 1988. (Hermész könyvek) 36. p.

74 Uo. 37. p.

75 Uo. 38–39. p.

76 Kristó Gyula: Magyar historiográfia I. Történetírás a középkori Magyarországon. Bp., 2002. 55–56. p.

kellett volna tennie, hogy az őt ért kritikákra alkalma legyen válaszolni. Sajnos ez nem adatott meg neki, hiszen 1996-ban elhunyt. Azonban sok nézetét még ma is tanítják az egyetemen, így mindenképpen hasznos a fenti néhány angol nyelvű tanulmány tartalmának a felelevenítése.

*Szabados György: Magyar államalapítások a IX–XI. században.
Előtanulmány a korai magyar állam történelmének fordulópontjairól.
Szeged, 2011. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 26.)*

Ünnep a korai magyar történelem kutatásában egy-egy nagyívű összefoglaló megszületése. Ünnep, ha arra gondolunk, hogy az utóbbi években elszokhattunk közel négyszáz oldalas művek megjelenésétől, mintha a szerény forrásanyagra több évszázad után nem lehetne már újszerűnek ható elméleteket építeni. Szabados György, a szegedi Magyar Medievisztikai Kutatócsoport tudományos főmunkatársa korábbi műveiben nagy hangsúlyt fektetett a historiográfiai áttekintésre, ezúttal pedig tovább bővítette ebbéli munkásságának eredményeit. Kellott ez az alapozáshoz, hogy láthassuk, jóval inkább az eltérő vélemények ütközése, mint a konszenzusok születése jellemezte a múlt idők kutatását. S ha „fontos a tudományos anyag folytonos értékelése” (Hóman Bálint), még inkább az az új szempontok kialakítása. Szabados György művének ez a fő értéke. *Államalapításokról* írni nem kis vállalkozás annak tudatában, hogy népünk emlékezetében ezer év óta főhelyen áll Szent István alkotása. Nem az egyedülállóságának elvetéséről van szó, a történeti folytonosság meglétét kell és lehet egyre inkább belevinni a tudományos vitába és a köztudatba. A kiindulópont, az Álmos alapította fejedelemség halvány megrajzolása nélkül ez lehetetlen volna.

Ismertetésünket ennek előrebocsátásával tesszük közzé. Terjedelmi okokból a szerző vitatható, ámde kisebb fajsúlyú felvetéseivel e helyt nem foglalkozhatunk. Néhol alapvető dolgokban tér el véleményünk Szabados Györgyétől, anélkül azonban, hogy az egyező álláspontokat *is* egyenként sorba vennénk, inkább megerősítjük: az állam (és az etnosz) jellegét kell a vizsgálatok alapjává tenni a kezdetektől az államalapításig tartó kor kutatásában.

1. Képileg ugyan zavaró, de Szabados György a honfoglalást a „magyar állam bejövetele” nevezi a „magyar nép bejövetele” helyett. (161. o.) Elsőbbséget élvez nála az állam fogalma már csak művének felépítése miatt is: az etnosz fogalmát a közös eredettudat és a közös nyelv meglétével jellemzi, kialakulásának történetével nem foglalkozik, mintha létezésére eleve kiindulópontként kellene tekinteni az állam létrejöttének taglalásánál. A steppe történetének ismeretében egy ilyen felfogást nehezen lehetne kizárólagosként elfogadni: fejedelemségek és birodalmak tűntek fel és buktak el, a nevükben is eltűnő népeket pedig heterogén alakulatként olvasztották magukba. Az állam gyakorta lefőlözte az etnoszt,

máskor ez utóbbi válhatott fokozatosan politikai természetűvé, a két folyamat mindenesetre egyaránt érvényesülhetett a füves pusztákon.

Az ősszmagyar etnosz esetében mindennek különös jelentősége van. Eredetmondánk összetett, négy megszemélyesített néptöredék, a magyar, az onogur (hunogur?), a bulgár és az alán neve sejlik fel mögüle. Hagyományozódása csak ezen népek egyesülése *után* képzelhető el, politikai közösségük *utóbb* nyert egységes etnikus tartalmat. A közös nyelv kizárólagossága ellenében pedig leginkább Bíborbanszületett Konstantin művének 39. fejezete szól, a magyarok kétnyelvűségéről, „a türkök másik nyelvéről” tesz itt említést a bizánci császár. Ha a magyar fejedelemség létrejöttének előzményeit vizsgáljuk, nem volna ok nélküli az előbb említett népek, főleg az onogurok és/ill. a volgai bulgárok történetét is számításba venni, főleg, hogy ehhez jókora forrásanyag is a rendelkezésünkre áll.

2. Szabados György állásfoglalása megerősíti azt a képet, ami évszázadok történészi vitái után mára letisztulni látszik: Árpád helyett apja, Álmos volt a magyarok első fejedelme. Bíborbanszületett Konstantin császár ennek ellenkezőjét állítja – nyomós érveket kell tehát felhozni, ha egy időben legközelebb keletkezett forrást meg akarunk cáfolni. Nem arról van szó, hogy Konstantin lejegyzett mondatai pusztán a középkori magyar gesták, krónikák ellenkező adatainak számbeli túlsúlya miatt válnának hiteltelenné. Egyetérthetünk abban, hogy Álmos fejedelemsége mellett az érvek különböző minősége dönt; másként, de ugyanarról tanúskodik a dinasztialapítóhoz köthető Turul-monda, a vérszerződésnek, valamint Álmos megölésének hagyománya vagy a dinasztia belüli névismétlődés. A kútfők tételes számbevételével és a kérdés összegző jellegű megközelítésével Kristó Gyula végzett úttörő munkát, Szabados György tovább finomított az Álmos mellett szóló elméletek rendszerén.

Ennél lényegesebb, mi módon lehet Konstantin császár tévedésének okára rámutatni, a pozitív jellegű érvelés csak így nyerhet igazi megerősítést. Ezen a ponton azonban óvatosságnak kell lenni. Szabados György terjedelmes historiográfiai összefoglalójából is kitűnik, mennyire ingoványos talajra juthatunk, ha szubjektív eredetű, mesterkéltnek tűnő magyarázatokkal próbálunk fényt vetni Konstantin írói szándékára vagy a vélt adatközlők, Bulcsú és/vagy Termacsu szépítő elbeszélésére. Kritikával illeti a szerző Kristó Gyula megjegyzését, ti. hogy Árpád kiszoríthatta testvéreit a hatalomból, utódai pedig ennek legitimálására tették meg őt a dinasztia alapítójának. Szavai szerint az „*elmélet megbicsaklik azon, hogy nincs rá adatunk, továbbá nem jelöli ki azt a biztos okot, ami Árpádot egy új genealógiai időszámítás kezdőalakjává tenné.*” (85. o.) Az *argumentum ad ignorantiam* elvét valóban szigorúan kellene alkalmazni, ha csak a „biztos okok” kijelölésével elégednénk meg. Másként viszont terméketlenné teheti ez a

vitát egy olyan korszakról, aminek alapvető jellemzője a forráshiány – valamiféle bizonyítás helyett tehát érdemes több lábon álló feltételezésekkel élnünk.

Álmos ignorálása Konstantinnál *forrásalapon* csak egy körülményre vezethető vissza: a krónika szerint a honfoglalás idején Erdélyben megölték. Akár szakrális, akár földi értelemben, de ideje lejárt, s volt, aki fellépett vele szemben. Az okokat csak sejthetjük, akkor is, ha nincs más választásunk, mint a legárulkodóbb jelből kiindulni: Termacsuék hangsúlyozottan állították, hogy „Árpád előtt a türköknek nem volt más fejedelmük.” A ’múlt eltörlését’, apa és fia szembenállását feltételezni legalábbis nem tűnik túlzott merészségnek, ha az Árpád-ház későbbi történetére gondolunk.

Mi lehetett egy ilyen ellentét oka? Egyetlen momentum árulkodhat Álmos és Árpád ellentétéről, Szabados György viszont épp ennek jelentőségét kibebbíti. György Barát Krónikájának Folytatója arról ír, hogy bolgárok elleni hadjárat előtt a bizánci császár követe a magyarok fejeivel, Árpáddal és Kuszánésszal találkozott, legjobb tudomásunk szerint azonban Álmos ekkor még élt, csak később, az Erdélybe vándorlaskor ölték meg. Szabados megjegyzése szerint a bizánci forrásból „nem derül ki, hogy ők ketten hányadikként, milyen minőségben voltak a magyarok fejei” (87. o.), ami ismét csak a bizonyítékok hiányára való mentő hivatkozás. Aligha lehet figyelmen kívül hagyni, hogy a két személy a források mindegyikében a honfoglalás korának vezéralakjaként tűnik elénk, Árpádot Konstantin és a magyarországi szöveghagyomány, Kuszánt pedig a nyugati évkönyvek, főleg pedig Aventinus krónikája emeli ki a magyarok vezéréként. Ilyenformán nehezen lehet megkerülni azt is, hogy egyeztessük György barát folytatójának adatát a Dzsajháni-féle szöveghagyományéval, ami szerint a magyaroknak két fejedelmük van. Nem mintha a bizánci forrás részletes archontológiát tartalmazna; egyszerűen arról van szó, hogy az egybehangzónak tűnő információkra minden bizonyosság nélkül is feltételezéseket kell és lehet építeni, ha túl akarunk lépni a hiperkritika módszerén.

Álmos fejedelemségének időszakából három külpolitikai irányvonalról is tudunk. A kavarok befogadása egyértelműen jele annak, hogy a magyarok szemben álltak a kazárokkal, talán háborút is vívtak velük. Az arab forrásokból kiderül, hogy a foglyul ejtett szlávokat a déli kikötőkben adták el, ami egy északi irányú expanzióra vall; Anonymus elbeszélése Kijev ostromáról vagy az orosz őskrónika adata Álmos állítólagos kijevei udvaráról személyében is hozzáköti a fejedelmet ezekhez a vállalkozásokhoz, attól függően, mennyire kezeljük fenntartásokkal ezeket az információkat. A harmadik irányvonal, a nyugati és délnyugati irányú hadakozás látványosan 892-ben vett lendületet, amikortól a magyarok gyors egymásutánban három hadjáratot is vezettek a Kárpát-medencébe

és a Balkánra. György barát folytatója alapján ennek a politikának a képviselője Árpád volt, még Álmos életében; a Kárpát-medencébe való vándorlás véglegesen a harmadik irányvonalnak a jövőjét erősítette meg, a másik kettőnek pedig véget vetett. Amennyiben ez Álmos sorsszerű 'kudarca' volt, érthető, miért kellett Erdélyben meghalnia, „miért nem mehetett be Pannóniába”; a közvetlen utódok mindenesetre lekicsinyelték (de el nem hallgatták) a szerepét a magyarok korai történetében. Árpád magához ragadhatta apjától a kezdeményezést, mikor nyugat felé irányította a törzsszövetség hadait.

3. Szabados György támogatja azt a felismerést, hogy Konstantin császár műve jóval inkább szerkesztett, mint írott munkának tekinthető, meglátásunk szerint azonban gyakran ok nélkül kéri számon rajta a következetességet, s vele a hitelességet. Úgy véli, a Levedi első vajdai tisztségéről szóló elbeszélés életszerűtlenül áll szemben a fejedelem rangjával fémjelzett „monarchikus” szervezet említésével. (95. o.) Valójában Levedi házasságának és a kazárokkal kötött katonai szövetségének törvényszerű következménye volt, hogy személyén keresztül a kazárok befolyást igyekeztek nyerni a magyarok felett, talán a birodalom harmadik tisztségének, a k.n.d.r címének a felajánlásával. Érezteti a folyamatosságot Szabados György is, mikor „kijelölt (de hivatalába nem lépett)” fejedelemként ír Levediről: Konstantin leírásának történetisége van, nem összefüggéstelenül sorakoznak benne az összeszerkesztettnek mondott adatok. Nem a vajdák időszakának leírása az életszerűtlen betoldás; éppen csak a 'szavárd–kangar' háború leírása szakítja meg a történet fonalát, melybe Konstantin belekeverhette az általa ismert, egy másik művében is említett, Perzsia környékén élő Σάβαρτοι népet. Nincs okunk arra, hogy Levedi vajdai és Álmos fejedelmi tisztségét időben eltávolítsuk egymástól, ahogy azt Szabados javasolja; másként a feje tetejére kellene állítani Konstantin szövegét, miközben az általa leírt eseményekről nincs más forrásunk. Kevés az, ha nem tartjuk 'hihetőnek', hogy Levedi lemondott az uralom lehetőségéről egy másik nemzetség javára; ésszerű megközelítéssel azt is valószínűnek lehet tartani, hogy nem vállalta el a kazár uralkodó alávett főemberének szerepét. Meglátásunk szerint a szerző másik érve sem cáfolja a fejedelemállítás történetét: Árpád előtérbe állítása apjával szemben az adatközlő, Termacsu szándékát tükrözi, ilyenformán nem is lehet Konstantin sajátja a hatalomszerzésről szóló ún. 'átvezető szöveg', melynek kidolgozásánál ő 'hibákat' követett volna el (99. o.). Ha nincs kontrolladatunk, nehezen tudunk bármit is szembeállítani a DAI szövegével; konkrét kútfői állításokat nem lehet általános jellegű érvekkel megcáfolni, forráshiányos állapotban legalábbis *ab ovo* feltételezni kell a források hitelességét, addig, amíg kizáró okra nem lelünk.

4. A kazár és a magyar haderő összevetésénél Szabados György arra a végkövetkeztetésre jut, hogy a „központi magyar hadsereglétszám kétszerese volt a központi kazár hadsereglétszámnak (20 000 illetve 10 000 harcos)” (110. o.). Problémás eleve a megfogalmazás: mit értünk „központi hadseregen”, milyen jellemzők alapján tudjuk őket megkülönböztetni a haderő többi részétől? A szerző máskor „tágabb fejedelmi kíséretéről” ír, amivel jelzi a fogalom viszonylagosságát; idézi Nagy Kálmánt, aki a „fejedelem közvetlen rendelkezésű, állandóan fegyverben álló, azonnal mozgósítható és alkalmazható katonai erejének” tartja a Dzsajháni-hagyomány szövegeiben említett húszezer harcost. A muszlim írók szerint a magyarok szállásterülete a Dontól a Dunáig terjedt, kétséges, hogy ekkora területről *azonnal* fel tudtak volna állítani egy fegyverben álló sereget. Ha ezt egyetlen központba összpontosított haderőnek gondolnánk, itt, a Kárpát-medencében is jelentős régészeti nyomokkal kellene számolnunk, miközben tudomásunk van a Szabados György által is említett adatról, ti. hogy 899-ben a magyarok jóval kisebb, ötezer fős haderővel indultak el Észak-Itáliába. De a legtöbb baj az elmélet megalapozottságával van. Semmi részleteset nem tudunk a korabeli magyar hadrendről, támpontok híján nem lehet „központinak” vagy „állandóan felfegyverzettnek” tartani egy csak számbelileg leírt embertömeget.

Alapos leírást mindössze a kagánnak alárendelt, tőle függő kazár haderőről olvashatunk a muszlim földrajzi íróknál. Az összevetést ez a körülmény alapvetően megnehezíti: ha vannak is mennyiségi információink a magyar és a kazár seregről, minőségi kritériumok alapjánnehezen tudunk különbséget tenni köztük. Egyetlen ponton lehet érdemi megfigyeléseket tenni: ez a seregek fegyverzete, melyről az írott forrásokon túl a régészet is információkkal tud szolgálni. Két helyen is megerősítést nyerünk arról, hogy a kazár uralkodó páncéllal ellátott kísérettel vette körül magát: Maszúdi szerint „hétezer nyilas harcol vértben, sisakban és páncélingben” vele, al-Bakri szerint pedig kivonulásukkor „teljes fegyverzetben, erős páncélingekkel, karbantartott páncélokkal és díszes zászlókkal” mutatkoznak. Abból viszont, amit az évszázadosnál is hosszabb múltra visszatekinthető régészeti kutatások alapján tudunk, egyvalamit biztosan ki lehet jelenteni: a magyaroknak nem volt nehézfegyverzetű lovasságuk. Ennek költségeit eleve csak a módosabb elit vagy maga a kagán vállalhatta fel, emiatt értelemszerűen rendelkezniük kellett a könnyűlovasok tömegével is. A kazár fejedelmi kíséret tehát, melyet szerzőnként és koronként hét-, tíz- vagy tizenkétezernek ismerünk, nem vonható párhuzamba a magyarok húszezeres seregével, nem lehet kétszeres túlerőt feltételezni a magyarok javára. A taktikát és a harci erőt leginkább meghatározó tényező, a fegyverzet eleve eltérő állapotokat tükröz.

5. Szabados György szerint a forrásokból „félreérthetetlenül” kiderül, hogy a IX. századi Morávia a „Duna és a Száva vonalától délre, a Morava folyó és Sirmium vidékén feküdt” (124. o.). Annál is furcsább ez a vélekedése, mivel részletesen idézi Biborbanszületett Konstantint az ország földrajzi fekvésének meghatározásánál. A DAI 42. fejezetéből valóban pontos kép rajzolódik ki: Morávia földje a magyarok 950 körüli területén, a Duna folyón túl (πέραθεν τοῦ Δαυούβεως) helyezkedik el, azon innen pedig a Duna és a Száva közötti terület húzódik. Konstantin a magyarok korabeli lakóhelyét többek közt a Temes, a Maros és a Tisza folyásánál jelölte meg, a Dunától *északi* irányban. Innen nézve megalapozatlan Szabados György kritikája, miszerint az „Alföldet bekebelező koncepció” (ti. Morávia alföldi lokalizálása) „tovább nyújtózkodik annál, mint amit a források megengednek” (126. o.). Ellenkezőleg: Konstantintól a Dzsajhániféle szöveghagyományon át a nyugati évkönyvekig források sora gyámolítja az elképzelést. Nehezen lehet Sirmium környékére helyezni a morvákat, ha a bolgárok a Frank Birodalmi Évkönyvek szerint már 827-ben uralmuk alá vonták a Dráva és a Száva közét, a Fuldai Évkönyvekben pedig a 892. év eseményeinél arról olvashatunk, hogy Szvatopluk kikerülése céljából a Száván, hajóval tették meg a frank követek az utat a bolgárokig. Gardézi leírása a Kárpátok mögött, a Dunához közel élő morvákról és fejedelmükről, a lótejjel táplálkozó, keletiesen öltözködő Szvatoplukról illik az alföldi tájolásról szóló elméletbe. Sorozatos ellentmondásokat eredményez egy Szávától délre eső Morávia gondolata: Konstantin eleve a Duna és Száva menti ókori emlékektől északra helyezi Szvatopluk országát, a Dél-Alföldön pedig aligha terjeszkedhettek volna a bolgárok, ha a Morava folyó környékén egy fejedelemség útjukat állta volna. A régészeti megfontolásokra áttérve Szabados György kétségesnek tartja a felvidéki területek leletanyagának „morvaságát”, kritériumokat azonban nem fogalmaz meg. Avar, frank és bizánci párhuzamok egyaránt fellelhetők ezen a területen, idézi is a szerző Bálint Csanád erre vonatkozó állásfoglalását. Okszerű arra gondolni, hogy a morvák állama egy fejedelmi kíséret körül kialakuló, szlávokat és *avarokat* egyaránt magába foglaló multietnikus regnum volt, nem olyasféle szláv ’nemzetállam’, amely a nacionalista felfogás szerint a mai napig folytonos lenne. Morávia Dunától keletre és északra helyezésével olyan anomáliáktól szabadulunk meg, amelyeket Szabados György természetesnek feltételez: aligha valószínű legalábbis, hogy Szvatopluk mindenféle történeti előzmény és földrajzi összeköttetés nélkül jutott volna uralomra 890-ben Csehországban. Ugyanígy kétséges, hogy a IX. századi alföldi avarság állami keretek nélkül élt volna.

6. „Íróasztal mellett” született elképzelésnek tartja Szabados György, hogy a keleti nomád népek egy népvándorlási hullám során kimozdíthatták egymást

lakóhelyükről. Áthallásos megfogalmazás ez, még ha el is tekintünk attól, hogy az íróasztal alighalehetne valamiféle értelmiségi sznobizmus jelképe. Jelen esetben arról van szó, hogy egy besenyők által megtámadott, „szétzilált és kivézett emberközösség” nem tudta volna végrehajtani a Kárpát-medence elfoglalását, csak egy „tudatos és szervezett beköltözés” érhetett célt (134. o.). Ha csak a két lehetőség közül kellene választani, könnyű döntést hozhatnánk, ám itt már magának a kérdés felvetésének a módja félrevezető. Egy szállásváltó életmódot folytató nép az elvándorlást nem mindenekfelett éli meg menekülésként. A népvándorlási hullám nem fogható fel pusztító háborúk sorozataként: nép ütközik néppel, nem a seregek hadakozása, hanem a tömegek érintkezése váltja ki a konfliktust. Ilyen helyzetekben az elvándorlás nem valamiféle pusztító csapás eredménye, ellenkezőleg, az összeütközés elmélyülését akadályozza meg. Mikor a bizánci császár követe, Gábriel klerikus azt javasolta a magyaroknak, hogy üzzék ki a besenyőket lakóhelyükről és telepedjenek le ott, azok saját történeti tapasztalatukra hagyatkozva utasították el őt. Egy szállásváltást nem lehetett volna pusztán katonai erőszakkal megvalósítani, főleg nem két azonos fajsúlyú nép esetében. Ilyesmit csak egy újabb népvándorlás eredményezhetett volna, melynél a kényszerítő körülményeket a konfliktus lehetőség szerinti csökkentésével ellensúlyozzák, nem pedig kezdeményezni igyekeznek a viszályt. A bizánci követnek adott válasz nyílt és egyenes volt, aligha lehet arra gondolni, hogy a magyarok „becsapták őt”, ahogyan azt Szabados György sarkítva állítja (153. o.).

Temérdek példát lehetne említeni a történelemből arra, hogy egy elvándorolni kényszerülő nép megőrzi hadi erejét új hazájában. Nehezen lehetne felfűzni a Balkánra bebocsátást kérő, Hadrianapolisnál 378-ban győzelmet arató nyugati gótok történetét egy Hérodotoszig visszavezethető toposzra. Említhetnénk Menandrosz bizánci történetíró leírását, akinél a türkök fejedelme személyesen szól arról, hogy a megvert avarok megszöktek előle; ugyanazok az avarok a nyugatra vándorlásuk során egymás után hódoltatták meg a kelet-európai steppe népeit. Visszatérve a tárgyalt témára: az úzok, besenyők és magyarok esetében a források messze nem arról szólnak, hogy vándorlásuk során ezek a népek nem érintkeztek egymással. Szabados György Isztahri arab történetíró művét idézi, aki szerint a besenyők kelet-európai szállásukat korábban megrohanták és ott letelepedtek. Lekicsinyíteni ezt az információt már csak azért sem indokolt, mert a Hudūd al-‘Ālam című földrajzi mű, azonos forrásból, de más szavakkal, megerősíti az értesülést: a besenyők „országukat erőszakkal elfoglalták és ott letelepedtek”. Itt olvashatunk a Volgától keletre élő besenyőkről, akiket Ibn Fadlān útijelentése is említ: az úzok környezetében éltek, öltözetük, szokásaik eltértek az

övékétől. Fontos ezt szem előtt tartanunk, ugyanis Bíborbanszületett Konstantin szintén megemlékezik az Urál környékén hátramaradtakról, értesítése egybevág a muszlim forrásokéval. Jelzés ez arra, hogy a bizánci császár nem fogalmatlanul írt a besenyők vándorlásáról, tisztában volt a földrajzi és a történeti körülményekkel, talán épp besenyő informátorai révén. A honfoglalással egy időben élt Regino prümi apát beszámolója a besenyő háborúról szintén adott, s ha valóban bizánci forrásból nyerte értesüléseit (egyetértőleg, a besenyők görögös 'Pecenaci' neve erre mutat), esetében még csak térbeli távolságról sem beszélhetünk. (151. o.) Olyan hír volt ez, amely rövid idő alatt eljuthatott Kherszonból Konstantinápolyba, onnan pedig pár év alatt a Lotharingiában élő apáthoz. Ha a pontos útvonal „örök talány” is marad, ahogyan azt Szabados György is írja, egyvalami bizonyosnak tűnik: nem a „szavárd ősidők” besenyő–magyar háborúját elevenítették fel 895 táján Bizáncban (150 o.), mintha nem lettek volna tisztában a saját idejükben történetekkel. Konstantin ugyanis leírja, hogy a magyarok még az ő idejében is gyakran küldtek ügynököket a keleten maradt, tőlük elszakadt Σάβαιοι néphez. Ilyen 'belsős' információ csak maguktól az érintettektől eredhetett, leginkább a nála járt Termacsutól és Bulcsutól. Közlése egybefügg a kangarokkal vívott háború leírásával, melyről illetéknéppen csak 950 körül hallhattak először Konstantinápolyban.

A besenyő hatás tagadása ezen túl alapvető módszertani problémákat is felvet. Lehet-e egynél több helyen is említett események megtörténtét tagadni pusztán 'életszerűnek' mondott magyarázatokkal vagy a szerzők kompetenciájának kétségbevonásával? Utóbbit gyakorta elemezzük, mikor ellenkező előjelű források állnak rendelkezésre; egyébként a történettudomány határain kívülre érkezünk, olyan területre, ahol a tényszerű érvelést a fantázia gazdag, színes világa váltja fel. A könyvkiadás piacosításával napjainkban a virágzását látjuk ennek a történelmi ponyvairadalomnak.

7. Tételese sorolja a szerző érveit, mikor igazolni kívánja a X. századi Magyar Nagyfejedelemség monarchikus, egyeduralkodó jellegét és a törzsi keretek ennél is korábbi „elenyészését”. Témánk szempontjából talán a leglényegesebb kérdéshez érkezünk, a válasz rávilágít arra, miként született, ill. milyen állapotában alakult át keresztény állammá a magyar fejedelemség. A kiindulópont Bíborbanszületett Konstantin állítása, miszerint a magyarok „nyolc törzse nem hunyászkodik meg a maga fejedelmei előtt, de megegyezésük van arra nézve, hogy a folyóknál, bármely részen üt ki a háború, teljes odaadással és buzgalommal harcolnak.” Szabados György szerint az ἄρχων (fejedelelem) szó értelmét, ti. azt, hogy itt Árpád nagyfejedelmi családjáról vagy a törzsfőkről van-e szó, a „szoros gondolati egységben kell keresni” (199. o.). Erre pedig van támpontunk: a kulcsszó a

’megegyezés’ (ὁμόνοιαν). Ha bármifajta egyeduralom alakult volna ki, a részekre hullott, törzseiket vesztett társadalom nem egyetértést, hanem engedelmességet mutat ki. Aligha kétséges hát, hogy Konstantin megjegyzése a törzsfőkre vonatkozik, akik nem alávetettként, hanem a szokások keretein belül kötődtek a nagyfejedelemhez.

Az ὁμόνοιαν a rendszer alapját képezte, nem egy esetben lelhetünk nyomára a forrásokban. Szabados György is utal arra, hogy Anonymus leírásában a vérszerződés pontjai kijelölték a fejedelem hatalmának határait; egyáltalán, Álmos megválasztásának ténye a konszenzusra utal. S ha a névtelen szerző ezen műrészletének hitelessége kérdőjeles, utalhatunk arra, hogy Konstantin császárnál Árpád (valójában: Álmos) kazár kinevezését a pajzsra emelés teszi hivatalossá, a legitimáció nála is a választásból ered. Indokolatlannak tartja a szerző a törzsszövetség kifejezés használatát, pedig annak ellenpárja nem a nagyfejedelemség, hanem a *nomád birodalom*. Az orkhoni feliratokban élénk tároló államszervezési modell az erősnek, hősiesnek mondott kagán törekvésén nyugszik, aki harc és erőszak árán teremt magának *el*-t, birodalmat, miután útjára indul. A magyar törzsszövetség kialakulását, kötelmi viszonyait egészen másként írják le a ránk maradt források, egészen Géza fejedelem koráig nem hallunk arról, hogy valamelyik vezető erőszakkal próbál uralmat szerezni a többi felett. A magyarok berendezkedése és a steppei birodalmak jellemzői közötti különbségtételt *alapvető fontosságúnak* tartjuk.

Szabados György megjegyzése szerint „nem lehet rábizonyítani Anonymusra” a szám- és népneveket összekombináló steppei gyakorlat emlékezetét (203. o.). Valóban nem; a Hétmagyar név épp ezen tudás hiányában válhatott nála a törzsszövetség helyett a hét fejedelmi személy elnevezésévé, kiknek nemzetségei még az ő korában is léteztek, szemben a két évszázada, vélhetően Szent István korában szétvert törzsi rendszerrel. Arról a hét ’vezérről’ van szó, akiket Ibn Hajján mór történétíró a magyarok földjének leírásánál említ, szövegében világosan elkülönül ettől a 942-es hispániai hadjárat részletezése, melynek ilyenformán nem lehettek ők mindannyian az irányítói, különben az egész törzsszövetség kimozdulását kellene feltételeznünk. A hetet nem lehet mitikus számként értelmezni (204. o.), nem válhatott egyszerre azzá az egymástól függetlenül, arab, görög és latin nyelven alkotó íróknál, Ibn Hajjánál, Bíborbanszületett Konstantinnál vagy a középkori magyar gestaszerzőknél. A törzsek valóságosan léteztek, Konstantin ok nélkül nem írta volna le sorra a nevüket, mikor épp a jelenkori, diplomáciai szempontból értékes információk érdekelték. Vélt informátorai, Termacsu és Bulcsú közül egyiket sem nevezi meg a hozzá érkező küldöttség fejeként, sorrendiséget kellő alap nélkül nem láthatunk bele a DAI-ba (237. o.). Bulcsú

és az Árpád-háziak kapcsolatát egy másik kútfő adatával együtt kell értékelni. A XVI. századi humanista történétíró, Aventinus szerint Taksony ott volt a 955-ben Augsburgnál vereséget szenvedő magyar seregben, melynek vezére Bulcsú volt. A 940-es évek óta utóbbit jelölték meg legtöbbször a források a nyugati hadjáratok irányítójaként, úgy tűnhet, vezető szerepre tett szert ezen a területen, ha még a nagyfejedelemnek, Falicsinak az unokatestvére felett is parancsolhatott. Mindez azonban nem váltott ki feszültséget a törzsszövetségen belül, látszatra legalábbis semmiképpen sem, ha Termacsu és Bulcsú együtt vezetett követséget Bizáncba. *Megegyezésen* alapuló politika volt ez, mely nem zárta ki a törzsfők egyéni érdekeinek érvényesítését. Ha külhonba küldött követként is az államfő akaratát képviselték volna (239. o.), nem lehetne magyarázatot adni arra, miért szüntette be a gyula *egymaga*, önhatalmúlag a bizánciak elleni háborúskodást, mikor felvette a kereszténységet. Békekötés és a hit befogadása – a Kárpát-medence keleti részén ezek a változások legalább akkora horderejűek voltak, mint nyugaton, egyetlen irányító akarata híján azonban eltérő időben zajlottak le.

Ez a nagyhatalmú uralkodó, az első magyar fejedelem, aki steppei birodalmi mércével mérve is jelentős befolyást tudott felmutatni népe felett, Szent István volt. Fiához intézett hetedik intelme az uralkodó körüli tanács megbecsüléséről szól, mely „királyokat királlyá teszi”. Ha ennek az intézménynek az eredete a korábbi időkből ered, István patrimoniális rendszerének kialakulása is más megvilágításba kerül. Halála után az ország főemberei hamar szembeszálltak az idegenből jött Orseolo Péterrel. Ha pedig a későbbi Aranybulla-mozgalomra vagy a főhatalmat a király helyett a Szent Koronától eredeztető eszmére utalunk, egykönnyen el nem intézhető kérdéseket kellene feltennünk a megegyezésen alapuló magyar berendezkedés ösiségéről és tartósságáról.

Összességében nézve Szabados György könyve továbbgondolásra szorul, a szerző maga sem véli másként, mikor előtanulmányként hivatkozik rá. A művet olvasva nem sejthetjük, hogy egy jövődöbeli bővítés újabb témák tárgyalását jelenti-e majd, esetleg a forrásbázis kibővítését vagy érvelésének bizonyos fokú áthangolását. Előfelvetések, melyek mindent kizárnak, ami nem a ’dicsőséges nemzeti múltat’ igazolja, ebben természetesen nem játszhatnak szerepet. A kötetnek van akkora súlya, hogy terjedelmes vitákat váltson ki a szakirodalomban, ennek termékennyé válásával a részletek is pontosíthatók a nagy egészen belül.

Tóth Péter

Tartalom

Tanulmányok

Kanyó Ferenc

Ősbuda: egy modern mítosz a történettudomány tükrében..... 3

Thoroczkay Gábor

A szebeni prépostság történetének főbb kérdései
a XIV. század közepéig 37

Genealógia

Kádár Tamás

Az Árpád-házi uralkodók és az országlásuk idején hercegi
címmel tartományi különhatalmat gyakorolt külhoni,
fejedelmi származású előkelők, valamint azok családtagjainak
elhalálozási és temetkezési adatai 997–1301 között 57

Közlemények

Pandi Gergely

Boba Imre és a „kettős honfoglalás” 109

Könyvismertetés

Szabados György: Magyar államalapítások a IX–XI. században.
Előtanulmány a korai magyar állam történelmének
fordulópontjairól. Szeged, 2011.
(Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 26.)

— *Ism.: Tóth Péter* 127

Szerzőink figyelmébe

1. A kéziratot számítógépen elkészítve, lemezen vagy e-mailen keresztül kérjük benyújtani, mellékelve egy példányban a kinyomtatott kéziratot is.
2. A lábjegyzetek folyamatosan számozva, a lap aljára legyenek tördelve.
3. A kéziratban az évszázadokat — idézetek, tanulmány- és könyvcímek stb. eredeti előfordulásának kivételével — római számmal tüntessék fel.
4. A forrásmegjelölésnél pontos levéltári, kéziratári és bibliográfiai adatokat kérünk (csak a szerző nevét kurziváljuk, az összeállítókét és a címet nem!).
5. Optimális terjedelműnek (jegyzetapparátussal együtt) az 1–2 íves kéziratokat tekintjük (1 ív = kb. 40 000 „n”).

Hivatkozások elkészítése a Fonsban megjelenő dolgozatokhoz

Részletesen: Fons, 2. (1995) 2. sz. 259–267. p.

1. Hivatkozás a kiadvány egészére

- a) *Szerző(-k)*: Cím. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- b) A háromnál több szerző által írt mű címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)

2. Hivatkozás a kiadvány egy részére

- a) *A tanulmány szerzője (szerzői)*: A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet szerzője: A tanulmánykötet címe. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- b) *A tanulmány szerzője (szerzői)*: A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- c) A folyóiratcikk szerzője: A cikk címe. In: A folyóirat címe, Évfolyam arab számmal. (Év) sz.[= szám] Hivatkozott hely p. (vagy terjedelem -tól -ig p.)

A jegyzetekben alkalmazott rövidítések: Bp., köt., bőv., jav., átdolg., kiad., s. a. r., vö., uő., uo., i. m., l. vagy ld. [= lásd], jz. vagy jegyz.